

DIE ONTSTAAN VAN 'N WESTERSE MILITÊRE TRADISIE
AAN DIE KAAP TOT 1795

Paul Marais Grobbelaar

Verhandeling ingelewer ter gedeeltelike voldoening aan die vereistes vir die graad van Magister in die Lettere en Wysbegeerte (Departement Afrikaanse Kultuurgeskiedenis) aan die Universiteit van Stellenbosch.

Studieleier: PROF P W GROBBELAAR

MAART 1994

VERKLARING

Ek, die ondergetekende, verklaar hiermee dat die werk in hierdie verhandeling vervat, my eie oorspronklike werk is wat nog nie vantevore in die geheel of gedeeltelik by enige ander universiteit ter verkryging van 'n graad voorgelê is nie.

HÄNDTEKENING

DATUM

OPSOMMING

Die bestaan van 'n militêre tradisie by die Grieke gaan terug tot by Athene en Sparta. Die besonderhede daarvan is oorgelewer deur Xenophon uit die 4de eeu voor Christus en Polibios (220-160 voor Christus). Teen 100 voor Christus lewer die geskiedskrywer Asklepiodotus ook 'n waardevolle bydrae.

Reeds in die 7de eeu voor Christus het die Etruskers die vegmetode van die Grieke oorgeneem. Teen 350 voor Christus was Livius die belangrike militêre geskiedskrywer van die Romeine. Teen 168 voor Christus word Polibios na die nederlaag van Macedonië na Rome geneem. Aan die einde van die 2de eeu voor Christus was die belangrikste militêre geskiedskrywers Tacitus, Josephus en Vegetius.

Gedurende die bewind van keiser Trajanus in 96 na Christus verskyn Aelianus op die toneel. Hy skryf in 106 die boek *Tacticè*, waarin hy die Macedonies-Hellenistiese elementêre taktiek uiteensit. Die werk verteenwoordig 'n lyn van denke wat loop vanaf Xenophon in 400 voor Christus na Polibios in 200 voor Christus na Asklepiodotus in 100 voor Christus tot by Aelianus in 100 na Christus.

Na die val van Rome in die 5de eeu word Bisantium die geestelike erfgenaam. Bisantium het die militêre stelsel feitlik onveranderd oorgeneem en verder verfyn. Keiser Leo VI wat teen 900 regeer het, skryf *Tactica*, 'n versameling studies oor die taktiek, waarin hy die erfenis uit die Grieks-Macedonies-Hellenisties-

Romeinse krygskuns behandel. Hierdie werk is die waardevolste bydrae tot die militêre wetenskap uit die Bisantynse tyd. Met die val van Bisantium in 1453 vind 'n uitvloei van Bisantynse geestegoedere na Rome plaas onder leiding van kardinaal Bessarion en sy helper Perotti.

Hierdie uittog het met die begin van die Renaissance saamgeval. Belangstelling in die werk van die Griekse en Romeinse skrywers en filosowe het opgevlam en uitgawes van die oorspronklikes asook vertalings is gepubliseer.

Teen 1559 was daar ongeveer 7 000 soldate in Spaanse diens in Nederland ontplooi. Swak betaling van die soldate laat 'n spoor van verwoesting en loop in 1576 uit op die plundering van Antwerpen deur die Spaanse troepe. Dit het gelei tot die opstand van die Nederlandse provinsies wat 'n eie leër, die **Staatse Leger**, op die been bring.

Die studie van Aelianus se **Tacticè** en die **Tactica** van Leo VI lei tot 'n verandering in die Nederlandse militêre filosofie. Die militêre hervormings wat volg, is aangepak deur Maurits van Oranje, Willem Lodewyk van Nassau en Johann van Nassau. Die Slag van Nieuwpoort in 1600 het die kroon op hierdie hervormings gespan. Die Griekse en Romeinse beginsels is in die moderne praktyk aangewend.

Die nuus van die Nederlandse hervorming het deur Europa getrek en gelei tot die verspreiding van die hervormings na onder andere Frankryk, Engeland en Duitsland. In hierdie verspreiding het

kaptein John Bingham met sy Engelse vertaling van Aelianus se *Tacticè* en Johan van Nassau 'n groot rol gespeel.

Die Vereenigde Oostindiesche Compagnie (VOC) was geregtig om in die lande waar hy nedersettings gestig het 'n militêre stelsel soortgelyk aan die *Staatse Leger* te bedryf. Wanneer oorlog sou uitbreek, kon hierdie soldate deur die staat aangewend word. Aan die Kaap is die garnisoen van die Fort en later die Kasteel grotendeels beman deur Duitse soldate. Gebruike en tradisies van die *Staatse Leger* het met die stigting van die Burgermilisie verder deel van die ontwikkelende Kaapse militêre tradisie geword.

As gevolg van strooptogte en veediefstal deur die Khoikhoi het die kommandostelsel ontstaan. Die lede van die Burgermilisie was ook die lede van die kommando's. Daardeur is die militêre gebruike van die milisie en die garnisoen op die kommandostelsel oorgedra, alhoewel die kommandostelsel 'n unieke en eiesoortige karakter aangeneem het.

SUMMARY

The existence of a Greek military tradition goes back to Athens and Sparta. Its detail was handed down by Xenophon, in the 4th century before Christ and Polibios (220-160 before Christ). By 100 before Christ the historian Asklepiodotus had also made a valuable contribution.

The Etruscans adopted the method of war from the Greeks as early as the 7th century before Christ. By 350 before Christ Livy was the important military historian of the Romans. By 168 before Christ Polibios was taken to Rome after the defeat of Macedonia. At the end of the 2nd century before Christ the military historians who made contributions were Tacitus, Josephus and Vegetius.

During the reign of Trajan in 96 Aelian appeared on the scene. He wrote the book *Tacticè* in 106 in which he set out the Macedonian-Hellenistic elementary tactics. The work represents a line of thought from Xenophon in 400 before Christ to Polibios in 200 before Christ to Asclepiodotus in 100 before Christ to Aelianus in 100 after Christ.

After the fall of Rome in the 5th century, Byzantium inherited these military traditions. Byzantium adopted the military system practically unaltered, merely refining it. Emperor Leo VI who was ruling by 900 wrote *Tactica*, a collection of studies on the tactics in which he discussed the heritage from the Greek-Macedonian-Hellenistic-Roman military science. This work is the

most valuable contribution to military science from the Byzantine period. After the fall of Byzantium in 1453, the Byzantium heritage was transferred to Rome under the leadership of Cardinal Bessarion and his assistant Perotti.

This exodus coincided with the early years of the Renaissance. Interest in the works of the Greek and Roman writers and philosophers was renewed and editions of original writings as well as translations of these writings were published.

By 1559 about 7 000 soldiers of the Spanish army were deployed in The Netherlands. Poor payment of wages left a trail of destruction and led to the sacking of Antwerp by the Spanish troops on 1576. This resulted in the revolt in the provinces of the Netherlands and their own army, the *Staatse Leger*, was raised.

The study of Aelian's *Tacticè* and the *Tactica* by Leo VI, led to changes in the military philosophy of The Netherlands. The military reforms which followed were tackled by Maurice of Orange, Louis William of Nassau and John of Nassau. These reforms culminated in the Battle of Nieuport in 1600. In this battle the Greek and Roman principles were applied in modern practice.

The news of the reforms in The Netherlands spread across Europe and led to the spread of the reforms to, inter alia, France, England and Germany. By means of his English translation of the *Tacticè* of Aelian, Captain John Bingham played a major part in spreading these reforms and so did John of Nassau.

The Dutch East India Company (DEIC) was entitled to raise a military system similar to the *Staatse Leger* in the countries where settlements were established. Should war have broken out, these soldiers could have been used by the government. At the Cape the garrison at the Fort and later at the Castle was primarily manned by German soldiers. Customs and traditions of the *Staatse Leger* became even more part of the developing Cape military tradition when the Burgher Militia was established.

The Commando system was introduced as a result of plundering and stock thefts by the Khoi. The members of the Burgher Militia were also the members of the commandos. Thus the military customs of the militia and the garrison were transferred to the commando system, although this system took on a unique and distinctive character of its own.

DANKBETUIGINGS

Opregte dank aan die volgende vir hulle hulp:

Prof P W Grobbelaar - sy leiding in my navorsing word opreg waardeer; dr Dan Sleight vir sy entoesiasme en aanmoediging; mnre A P Roux en H van der Merwe, mede-eksaminatore; die Kaapse Drie-Eeue-Stigting vir finansiële bystand; my vrou, Lizel, vir haar aanmoediging en die opoffering om naweke en aande net dáár te wees.

INHOUDSOPGAWE

	<u>Bladsy</u>
INLEIDING	1
1 DIE MILITÊRE TRADISIE VAN DIE ANTIEKE	7
1.1 Griekeland	7
1.2 Rome	10
1.3 Aelianus se <i>Tacticè</i>	12
1.4 Bisantium	22
2 DIE MIDDELEEUE EN DIE RENAISSANCE	24
2.1 Die Middeleeue	24
2.2 Die Renaissance	30
3 NEDERLAND OP DIE VOORAAND VAN DIE TAGTIGJARIGE OORLOG	34
4 DIE HERVORMINGS VAN ORANJE-NASSAU	39
4.1 Die filosofiese basis van die hervorming	39
4.2 Persoonlikhede betrokke	40
4.3 Die hervorming	42
4.4 Dissipline	58
4.5 Besoldiging	58
4.6 Die hervormde Staatse Leger	59
4.7 Samevatting	60
5 VERSPREIDING VAN DIE HERVORMING NA WES-EUROPA	61
5.1 Frankryk	61
5.2 Engeland	63
5.3 Duitsland	65
6. DIE KAAPSE GARNISOEN	68
6.1 Militêre organisasie van die VOC	69
6.2 Die garnisoen	70
6.3 Seremoniële eerbetoon	75

6.4	Militêre dissipline	76
6.5	Staande reglement	78
6.6	Uniform	81
6.7	Opleiding	82
6.8	Daaglikse roetine	88
6.9	Die <i>Corps de Invalides</i>	94
6.10	Die <i>Compagnie de Reserves</i>	95
6.11	Militêre begrafnis	95
6.12	Die <i>Corps Bastaard Hottentotten</i>	97
6.13	Die <i>Corps Pandoeren</i>	98
6.14	Die <i>Militaire Kweekschool</i>	99
6.15	Kolonel Robert Jacob Gordon	100
6.16	Die <i>Nationale Bataljon</i>	101
6.16	Die <i>Pennisten Korps</i>	102
6.17	Die dragonders	102
7.	DIE HUURREGIMENTE	104
7.1	Franse invloed	104
7.2	Huurregimente deur die VOC self gehuur	106
8.	DIE BURGERMILISIE	110
9	DIE KOMMANDOSTELSEL	117
10	SLOTBESKOUING	126
	Aanhangsel A: The Tacticks of Aelian	128
	Aanhangsel B: Brief van Graaf Willem Lodewyk	141
	Aanhangsel C: Drilreglement van Maurits van Oranje	153
	Aanhangsel D: Bevelstaal gebruik by die dril	159
	Aanhangsel E: The exercise of the English	167
	BRONNE	176

INLEIDING

Hierdie verhandeling handel oor die ontwikkeling van 'n Westerse militêre tradisie aan die Kaap. Al die invloede wat daarin 'n rol gespeel het, van die Antieke af word bespreek. Die rol wat militêre skrywers en filosowe in die ontwikkeling, behoud en voortsetting daarvan gespeel het, word ook ondersoek.

Die benadering van die onderwerp vanuit 'n kultuurhistoriese perspektief skep die probleem dat daar min werke van militêre skrywers en ander geskiedkundiges is wat sonder 'n deeglike militêre agtergrond asook onderlegdheid in die kultuurgeskiedenis werklik sin maak. Die antwoord is om so ver moontlik na primêre bronne te kyk. Indien hierdie bronne nie geredelik beskikbaar is nie, is die navorser aangewese op sekondêre bronne met betrekking tot 'n onderwerp wat 2 500 jaar terug aangesny moet word. Dit lei noodwendig tot 'n leesprogram teen 'n baie breë agtergrond. Hieruit moet 'n sinvolle draad wat uit die verlede na die hede deurloop, gevind word. Daarna moes 'n raamwerk vir stofinsameling ontwikkel word, waar twee aspekte veral bepalend was oor hoe en waar dit gedoen sou word. In die eerste plek moes die werklike oerbronne in die oorspronklike vorm waar moontlik ter insae gekry word. Tweedens moes werke wat op die oerbron gebaseer is en daarop voortgebou het, geïdentifiseer en insae daarin verkry word. In hierdie stadium het die werk van Hahlweg wat hieronder bespreek word ter hand gekom. Daaruit kon afgelei word dat die oerbron die werk *Tacticè* van die Griek Aelianus is. Die Latynse vertaling wat die militêre hervormers gebruik het en Hahlweg na

verwys en ook aangehaal het, is gedoen deur die Grieks-Bisantynse humanis en priester Theodoros Gaza van Thessalonika. Gelukkig beskik die Suid-Afrikaanse Biblioteek in Kaapstad oor die boek van kaptein John Bingham waarin 'n Engelse vertaling uit die Grieks voorkom. Hierdie vertaling is gebruik.

By die bestudering van Hahlweg se boek was dit duidelik dat die belangrike sekondêre bronne in Nederland en Duitsland is. 'n Studietoer is onderneem. Eerstens is tyd by die **Generaal Hoefer Leger Museum** in Delft deurgebring waar die belangrikste Nederlandse bronne opgespoor en gekontroleer is. Daarna is 'n besoek gebring aan die **Koninklijk Huisarchief** in Den Haag, waar die korrespondensie van prins Maurits, Willem Lodewyk van Nassau en Johann van Nassau in die oorspronklike vorm ter insae was. 'n Besoek aan die **Armeemuseum der DDR** in Dresden het twee interessante aspekte belig. Die beroemde werk van Jacobi von Wallhausen in verband met die opleiding van die gewone soldaat kon besigtig word. Verder het 'n model van die **wagenberg** wat in die Hussitiese Oorloë gebruik is 'n interessante spekulاسie oor die herkoms van die ou Voortrekker-walaer veroorsaak. Uiteindelik kon die inhoud van hierdie verhandeling ingeklee word. Die bronnelys is met opset nie net beperk tot werke waaruit aanhalings gemaak is nie, maar toon die hele agtergrond aan waarteen die verhandeling beredeneer is. Verskeie werke wat in hierdie bronnelys aangedui word, verdien om beter bekend te wees.

Tacticè deur Aelianus is die werk waarop alle moderne Westerse militêre tradisie gebaseer is. Bingham sê oor **Tacticè** geen

taktiese werk van die Grieke "attained our age but only that of Aelian, who hath in a small volume expressed the arte, that nothing is more short, nothing more linked together in coherence of precepts and yet distinguished with such variety, that all motions requisite or to be used in a battaile are fully expressed therein [...] How much the booke was of ancient time esteemed may appeare by this alone, that Leo, a succeeding emperor, setting downe martiall instructions for the government of his empire, transcribeth whole passages out of Aelian" (1616:A2). *Tacticè* is dus die belangrikste bron met betrekking tot die Griekse en Romeinse wortels van die militêre tradisie. Die vertaling van Bingham *The tactiks of Aelian or the art of embattailing an army after ye Grecian manner* in 1616 is saam met 'n reeks verklarende notas gepubliseer. Bingham se vertaling word as gevolg van sy verklarende aantekeninge as 'n gesaghebbende standaardwerk beskou.

Die bron wat daarvoor verantwoordelik is dat die werk van Aelianus in verband gebring is met die ontwikkeling van 'n moderne Westerse militêre tradisie in Europa, is Werner Hahlweg. Hy is in Danzig gebore en het onder die bekende Duitse geskiedkundige Johannes Haller gestudeer. Daarna was hy in Wenen verbonde aan die Oostenrykse Instituut vir Geskiedenisnavorsing. Gedurende 1932 word hy lid van die Oostenrykse Vereniging vir Leërkunde. Hy het hom veral beywer om die militêre stelsel in sy verskeidenheid nader aan die belangstellende te bring. In 1934 behaal hy 'n doktorsgraad oor die militêre stelsel van die stad Danzig. In 1940 lê hy 'n geskrif: *Die Heeresreform der Oranier*

und die Antike voor om as dosent te kwalifiseer. Hierdie werk het in 1987 met Hahlweg se 75ste verjaarsdag 'n herdruk beleef onder die titel *Die Heeresreform der Oranier und die Antike. Studien zur Geschichte des Kriegswesens der Niederlande, Deutschlands, Frankreichs, Englands, Italiens, Spaniens und der Schweiz vom Jahre 1589 bis zum Dreissigjährigen Kriege*. Na die Tweede Wêreldoorlog word hy in 1950 dosent en in 1957 professor in Geskiedenis aan die Universiteit van Münster. In 1969 word hy professor in die Militêre Geskiedenis. Sy benadering is dat die militêre stelsel 'n onafskeidelike deel van die moderne samelewing is en nooit geïsoleerd gesien kan word nie (Hahlweg 1987:XVII-XXI). Sy plasing van die militêre hervormings in Nederland in die perspektief van die Grieks-Romeinse herkoms van die Westerse militêre tradisie, gee 'n goeie beeld van militêre tradisie as sodanig. Daarom moet hy gesien word as een van die belangrikste bronne vir navorsing op hierdie gebied en betreffende sekere aspekte van hierdie tesis, die belangrikste.

'n Ander bron wat oor die geskiedenis van die Griekse en Romeinse militêre tradisies geraadpleeg is, is Peter Connolly. Hy het drie boeke oor Klassieke leërs gepubliseer wat beskou word as 'n meer informele bydrae tot die Militêre Geskiedenis. In sy boek *Greece and Rome at war* gee hy 'n algemene beskrywing van die geskiedkundige agtergrond vanaf die vroeë Griekse geskiedenis tot by die val van die Romeinse Ryk. Wat veral waardevol in sy werk is, is die manier waarop hy die verskillende militêre hervormings van die Grieke en Romeine in verband bring met die werk van spesifieke geskiedskrywers van die tyd. Dit help om 'n lyn van

ontwikkeling deur te trek en die werk van Aelianus in perspektief te plaas. In die veld van die militêre geskiedenis handhaaf Connolly 'n eie, selfstandige standpunt (Connolly 1988:Voorwoord).

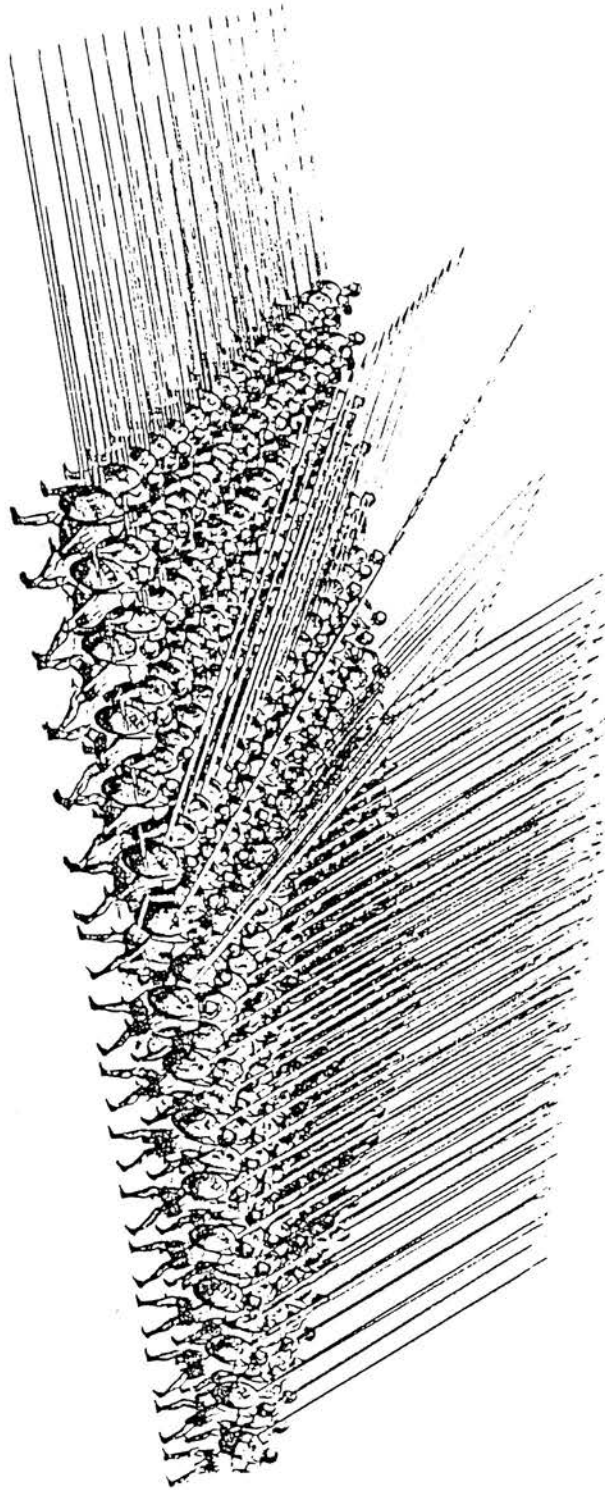
Verder is ook Hans Delbrück (1848-1929) geraadpleeg. Hy was 'n Duitse geskiedkundige en politikus en 'n hartstogtelike teenstander van Bismarck. Na die Frans-Pruisiese Oorlog (1870-1871) was hy egter 'n groot bewonderaar van hom. Sy belangstelling in die militêre geskiedenis begin met 'n reeks studies wat hy na 1882 onderneem het. Dit gee aanleiding tot sy werk in vier dele, *Die Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*, geskryf oor die jare 1900-1920. Sy eiesoortige benadering tot die geskiedenis van die krygskuns het veroorsaak dat hy dikwels skerp deur militêre skrywers aangeval is en nie ten volle deur sy kollegas erken is nie. Delbrück se betekenis lê daarin dat hy die politieke en militêre aspekte in die vakgebied Geskiedenis bymekaar uitbring het, 'n benadering wat tot in daardie stadium afgeskeep is (Thimme 1957:577-578).

Nog 'n bron wat geraadpleeg is, is Max Jähns (1837-1900). Hy was 'n Pruisiese offisier en ook militêre skrywer. Vanaf 1872-1886 het hy aan die Duitse Krygsakademie klas gegee. Sy hoofwerke was *Handbuch einer Geschichte des Kriegswesens von der Urzeit bis zur Renaissance* (1880) en *Geschichte der Kriegswissenschaften* in drie dele wat tussen 1889 en 1891 gepubliseer is (Brockhaus 1970:362).

Wanneer na die Kaapse geskiedenis gekyk word, is die oes van bronne taamlik skraal. Die enkele belangrikste bron van inligting is die Resolusies van die Politieke Raad, uitgegee deur Anna Bøeseke en G C de Wet. Die verdienste van hierdie werk is dat dit die resolusies in 'n maklik leesbare vorm vir die navorser beskikbaar stel.

Verder is daar Otto Menzel. Hy was vanaf 5 Julie 1733 tot 2 Januarie 1741 'n soldaat in diens van die Kompanjie en lid van die garnisoen van die Kasteel (Jooste 1987:36). Menzel se interessante relaas oor die militêre lewe en organisasie aan die Kaap verskaf insig in die alledaagse gebeure in en om die Kasteel. Sy weergawe van die daaglikse roetine van die garnisoen word grootliks bevestig deur byvoorbeeld die Resolusie van die Politieke Raad van 1 Mei 1714.

Oor die verdedigingstelsel van die Kaap is Peter Eduard Roux met sy werk *Die verdedigingstelsel aan die Kaap onder die Hollands-Oosindiese Kompanjie (1652-1795)*, wat in 1925 gepubliseer is, werklik die volledigste bron oor die Burgermilisie en die enigste vir die kommandostelsel. 'n Ander werk van Roux is: *Die kommandostelsel van die Kaap tot en met 1838* (1916).

Die Macedoniese falanks (Bingham 1616).

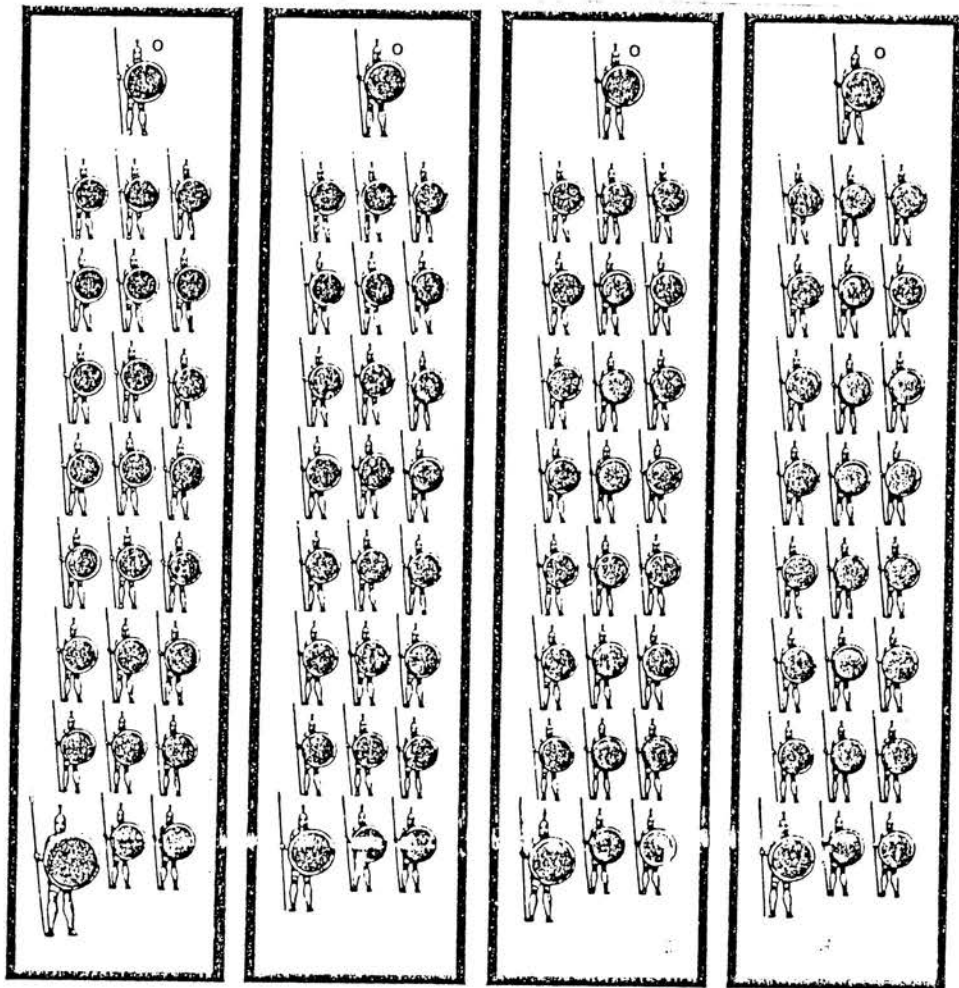
1 DIE MILITÊRE TRADISIE VAN DIE ANTIEKE

1.1 Griekeland

In die vroeë Griekse militêre geskiedenis het die falanks 'n baie belangrike rol gespeel. Dit het uit 4 000 tot 5 000 man bestaan en het teen die 8ste eeu voor Christus ontwikkel. Dit was 'n reghoekige formasie van agt tot sestien rye soldate diep (Hahlweg 1987:25). Elke ry het 'n eenheid gevorm. Wanneer die voorste man in die ry gesneuwel het, is sy plek deur die man agter hom ingeneem (Connolly 1988:37).

Die ontstaan van die falanks het dit nodig gemaak dat die soldate hulle geledere gedurende beweging moes behou. Dit het beteken dat hulle gelyk in hulle geledere asook in hulle rye moes staan en beweeg. Om dit te bereik, is 'n stelsel van eenvormige en sistematiese drilopleiding ingevoer. Die gevolg was dat die soldate deur afgerigte en streng beheerde bewegings in verskeie formasies kon ontplooi (Hahlweg 1987:25).

Die groot militêre geskiedskrywer van die 6de en 5de eeue voor Christus was Xenophon (Connolly 1988:11). Hy gee in die 4de eeu voor Christus 'n goeie beskrywing van die Spartaanse militêre tradisie en organisasie in sy werk *Die konstitusie van die Lacedaemoniërs* (Connolly 1988:39). Die hele Spartaanse leër het uit ses *mora* (die moderne bataljon) van 576 man elk bestaan, aangevoer deur 'n *polemarch*. Die *mora* het uit vier *lochoi* elk bestaan (Connolly 1988:40-41). Die Spartaanse *lochos* (vandag se *kompanie*), die standardeenheid van die leër, het uit 144 man in

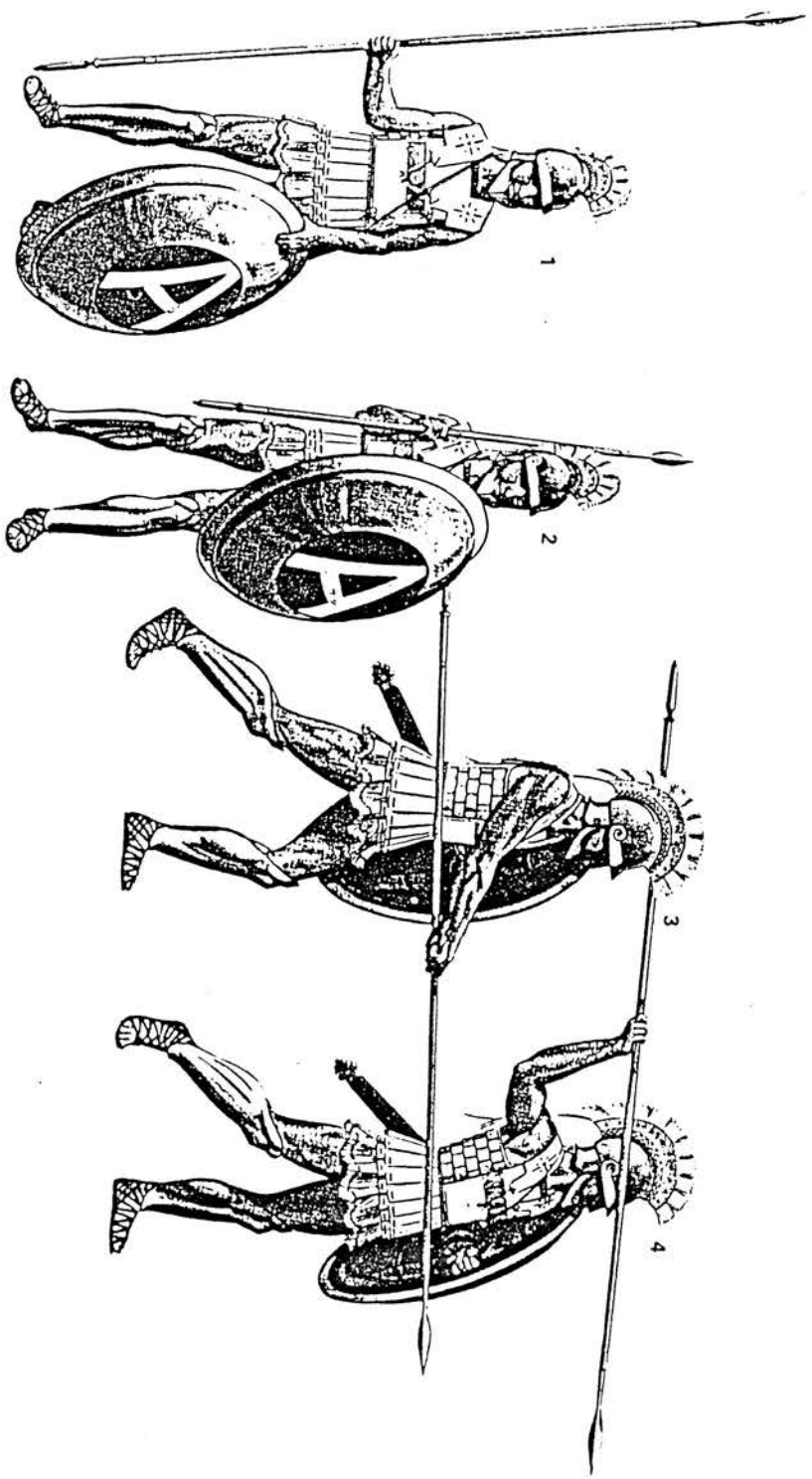

Die Griekse *lochos* (Connolly 1981:37).

vier *enomotiai* van 36 man elk bestaan (Connolly 1988:39-40). Elke *enomotia* (vandag se peloton) is onderverdeel in drie rye en ses halfrye. Elke ry en halfry het sy beste man as bevelvoerder en sy tweede beste as bevelvoerder van die agterste gelid gehad (Connolly 1988:38-40). Hierdie basiese organisasie het dwarsdeur die Griekse militêre geskiedenis in sy wese onveranderd bly voortbestaan. Praktiese oorwegings het soms tot kleiner wysigings aanleiding gegee (Connolly 1988:37-38).

Die militêre bevelstruktuur van Sparta is georganiseer volgens 'n hiërargie van militêre range (Hackett 1984:14). Elke *mora*, *lochos* en *enomotia* het sy eie bevelvoerder gehad (Connolly 1988:40). Al hierdie bevelvoerders op die verskillende vlakke het oor uitgebreide strafbevoegdhede beskik sodat hulle die vereiste standaard van dissipline kon handhaaf (Hahlweg 1987:25). Wanneer die eenhede aangetree is, het die bevelvoerders hulle poste in die voorste gelid van die falanks ingeneem, elkeen voor die regterkantse ry van sy eie eenheid (Connolly 1988:47).

Die krag van die falanks het gelê in gedissiplineerde samewerking (Connolly 1988:41). As gevolg van sistematiese drilopleiding en dissipline het die soldate oor groot bedrewenheid, spoed en vaardigheid in die hantering van hulle wapens en die uitvoering van elementêre bewegings beskik (Hahlweg 1987:25). Onder elementêre bewegings word bedoel al die bewegings van 'n soldaat om 'n bevel te kon uitvoer. Sommige van die drilbewegings wat in gebruik was, kan maklik herken word op ou kunswerke waarop soldate hierdie bewegings uitvoer. Dit het uit die volgende

Drilbewegings van die spies soos wat dit op ou kunswerke
uitgebeeld is (Connolly 1981:42).

bestaan:

1. Wanneer die soldaat in rus staan.
2. Wanneer die soldaat op aandag kom.
3. Die gereedposisie met die regterarm uitgestrek en die spies parallel met die grond op heuphoogte.
4. Die normale steekposisie met die spies bo die regterskouer gelig met 'n effense hoek vorentoe en na die grond.

(Connolly 1988:41-42).

In 362 voor Christus is Sparta deur Thebe verslaan om kort daarna self deur Philippus van Macedonië verslaan te word. Philippus het begin om 'n magtige leër op te bou (Connolly 1988:36). Inligting oor hierdie tydperk kom uit die jare 220 - 168 voor Christus en word verskaf deur Polibios, gereken as die betroubaarste van al die ou Griekse militêre geskiedskrywers (Connolly 1988:42-83). Teen die eerste eeu voor Christus was Asklepiodotus die groot geskiedskrywer. Hy gee 'n omvattende uiteensetting van die struktuur, drill en taktiek van die Macedoniese leër (Connolly 1988:75).

Die gees van die ou Grieke kom in die militêre wetenskap duidelik na vore. Hulle was wiskundig aangelê. Die manier waarop die kennis aangewend is, kan duidelik gesien word by die presiese afstande wat die soldate in hulle geledere moes handhaaf. Dit het die bevelvoerder in staat gestel om die presiese aantal soldate wat vir 'n spesifieke doel benodig was, noukeurig te bereken (Hahlweg 1987:120). Dit was ook moontlik om al die bewegings om 'n doelwit te bereik, vooruit te bepaal (Hahlweg 1987:120). Omdat

Die Gegroeppeerde infanterie van Thebe was die begin van die
Macedoniese falanks (Young 1981:13).

so 'n hoë vlak van kundigheid vereis is, het filosofe, staatsmanne en veldhere almal taktiek bestudeer (Hahlweg 1987:121, Jähns 1891:17).

1.2 Rome

Gedurende die 7de eeu voor Christus reeds het die Etruskers die Griekse vegmetodes oorgeneem en hulle leërs ook in falankse georganiseer. Die Romeinse leër van hierdie tyd het uit drie dele bestaan, naamlik die Etruskers wat in 'n falanks opgetree het, die Romeine en die Latyne. Laasgenoemde het in hulle vryer inboorlingstyl met spiese en byle geveg (Connolly 1988:95).

Die falanks is tydens die militêre hervormings van Camillus teen 300 voor Christus deur die legioen van 5000 man sterk vervang (Devijver 1972:514). Die geskiedskrywer van hierdie tydperk was Livius. Hy verskaf 'n waardevolle insig in die organisasie van die legioen (vergelykbaar met 'n brigade) (Connolly 1988:126). Hierdie legioen is in drie lyne soos die swart vierkante op 'n skaakbord opgestel (Connolly 1988:126). Daar was gapings tussen die 15 *centuriae* (vandag se kompanies) van die voorste lyn. Die *centuriae* van die tweede lyn is so opgestel dat hulle die gapings in die voorste lyn dek. Die *centuriae* van die derde lyn het dan weer die gapings in die tweede lyn gedek (Connolly 1988:126-128).

Elke legioen het vir elke lyn tien bevelvoerders, die *priori* gekies. Op hulle beurt het hulle weer elkeen 'n *posterior* aangewys. Die *priori* en die *posteriori* het almal die rang van *centurion* of kaptein gehad. Die senior *centurion* in die legioen

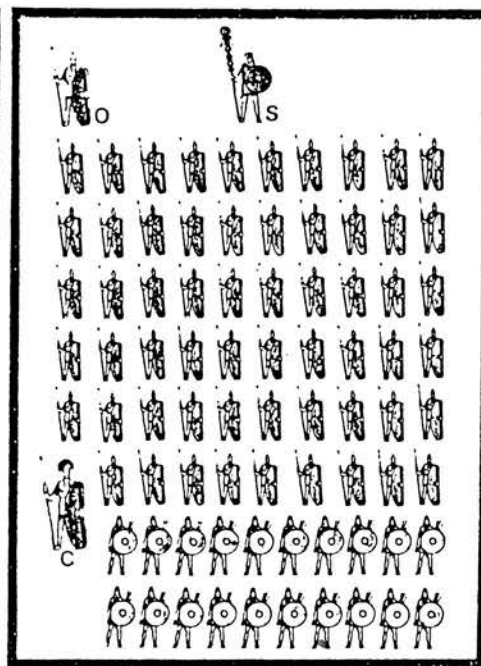
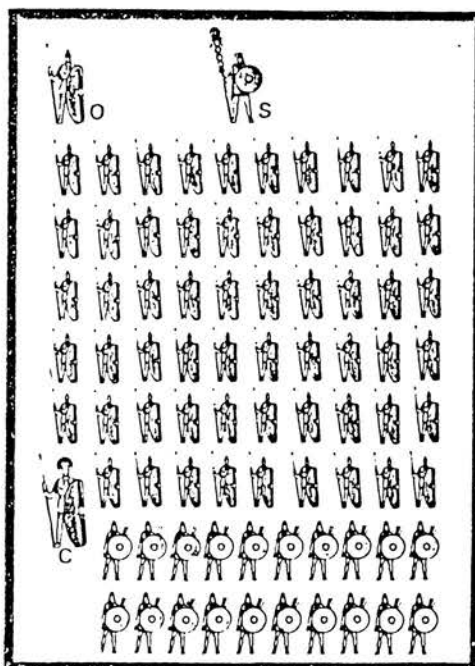
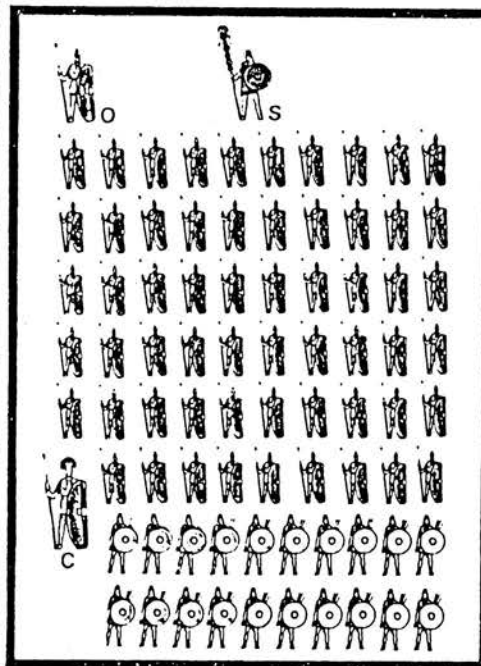
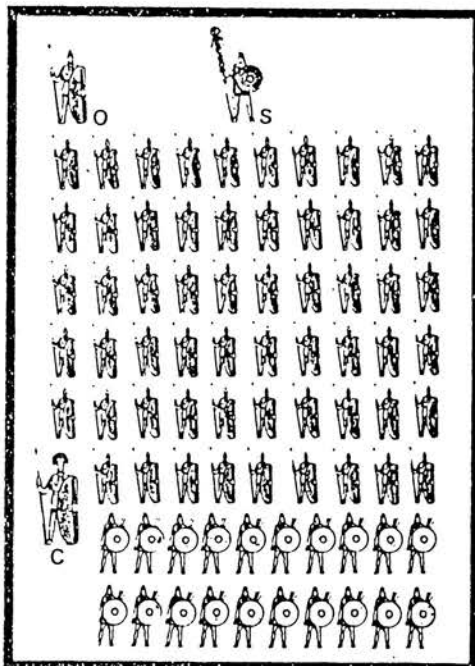
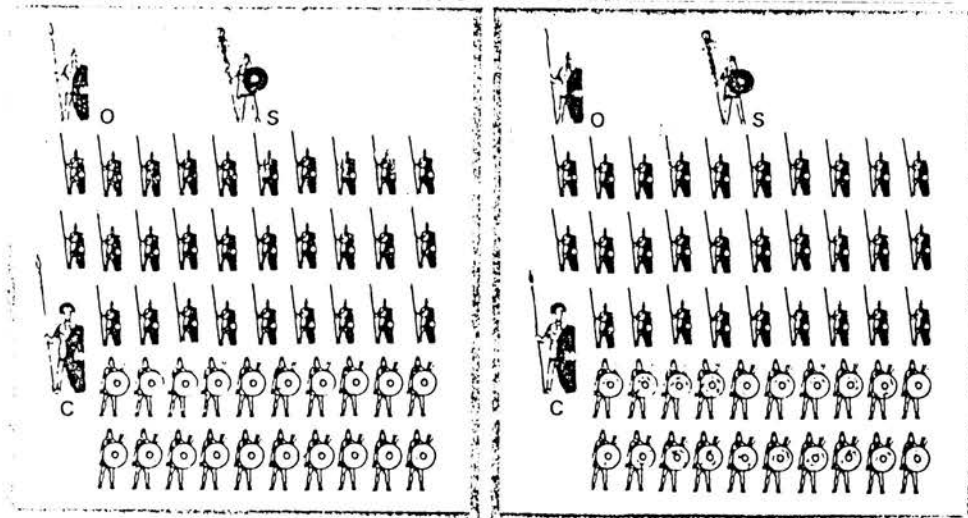

Standaarddraers van die Romeinse legioene (Young 1981:24).

was die een wat eerste verkies is en is die **primus pilus** genoem. Hy het sitting in die militêre raad gehad (Connolly 1988:129).

In 168 voor Christus het die Romeine Macedonië by Pydna verslaan en die gebied 'n Romeinse provinsie gemaak. Na hierdie slag is 'n aantal Grieke wat aan Macedoniese kant geveg het, na Rome gebring vir ondervraging. Onder hulle was die militêre geskiedskrywer Polibios. Hy het 'n goeie vriend van die Romeinse generaal Scipio Aemilianus geword en hom op sy veldtogte vergesel. Hy is die gesaghebbende bron oor hierdie tydperk in die Romeinse militêre geskiedenis (Connolly 1988:129).

Volgens Polibios is 'n hele legioen infanterie in **manipulae ingedeel**. Elke **manipula** het uit twee **centuriae** (ongeveer 200 man) bestaan wat nie 'n selfstandige status gehad het nie. Die kleinste eenheid wat selfstandig kon optree was die **manipula**. Die **centuriae** het twee van die beste en dapperste manne as standaard- of vaandeldraers aangestel. Polibios maak ook melding van trompetblasers of **tubicines** en horingblasers of **cornicines** (Connolly 1988:129). Teen 111 voor Christus het Gaius Marius (157 - 86) met sy hervormings die beginsel van 'n beroepsleër aanvaar. Hierdie leër het gesteun op die aanwending van huurtroepe in die plek van burgers (Devijver 1972: 514). Hy het die legioen in 'n meer buigsame struktuur georganiseer (Hackett 1984:18). In 30 voor Christus word Octavianus keiser met die eretitel Augustus. Hy regeer vanaf 30 voor Christus tot 14 na Christus (Connolly 1988:210-211). Gedurende sy regering reorganiseer hy die leër en plaas dit op 'n permanente professionele grondslag. Die leër moes

'n Romeinse kohort soos deur Polibios beskryf

(Connolly 1981:130).

ook in vredestryd paraat bly (Devijver 1972:514).

Teen 96 na Christus kom die laaste van die goot Romeinse veroweraars, Ulpius Trajanus, op die troon (Connolly 1988:211). Gedurende sy bewind vanaf 96 - 117 het 'n gekultiveerde Griek genaamd Aelianus vir homself bekendheid verwerf (Bingham 1616:3). Aelianus was nie 'n militaris nie, maar het 'n werk met die titel *Tacticè* geskryf. Hierdie werk is gebaseer op die geskifte van ouer Griekse taktici (Hahlweg 1987: 41-42). (Afskrifte van tersaaklike hoofstukke uit die werk in die vertaling deur John Bingham is as Aanhangel A by hierdie verhandeling aangeheg). Dit is in ongeveer 106 na Christus in Grieks geskryf en aan keiser Trajanus opgedra (Bingham 1616:3).

1.3 Aelianus se *Tacticè*

Hierdie werk van Aelianus het praktiese, duidelik verstaanbare en gereguleerde aanwysings en voorskrifte verskaf wat in die praktyk uitgevoer kon word (Hahlweg 1987:42). Bingham sê oor Aelianus dat geen taktiese werk van die Grieke "attained our age but only that of Aelian, who hath in a small volume expressed the arte, that nothing is more short, nothing more linked together in coherence of precepts and yet distinguished with such variety, that all motions requisite or to be used in a battaile are fully expressed therein [...] How much the booke was of ancient time esteemed may appeare by this alone, that Leo, a succeeding emperor, setting downe martiall instructions for the government of his empire, transcribeth whole passages out of Aelian" (Bingham 1616:A2).

By die bestudering van hierdie werk word dit duidelik dat Aelianus gebruikgemaak het van die werk van Asklepiodotus, veral met betrekking tot die voorskrifte, die opstel van soldate in rye en geledere, wendings, oop orde en geslote orde, swenkbewegings, verdubbeling en kontramarse. Ook die stelsel van bevele stem ooreen (Hahlweg 1987:122 en voetnota). Op sy beurt het Asklepiodotus weer sy werk baseer op die lesings van sy leermeester, die filosoof Poseidonius van Apamea (Hahlweg 1987:123). Poseidonius het 'n direkte verbintenis met Polibios gehad (Christ 1920:383). Aelianus maak ook gebruik van elementêre bewegings wat in die werk van Xenophon voorkom (Jähns 1891:19). Dit kan dus met veiligheid gesê word dat die elementêre bewegings wat in die werk van Aelianus beskryf word, reeds in die Oud-Griekse militêre tradisie bekend was (Christ 1920:803). Dit lyk asof 'n lyn van denke deurgetrek kan word wat by Xenophon (400 voor Christus) begin en later vanaf Polibios (ongeveer 200-220 voor Christus) na Poseidonius en Asklepiodotus (ongeveer 100 voor Christus) na Aelianus (ongeveer 100 na Christus) loop (Christ 1920:354, 386, 422).

By die aantree van soldate op 'n paradegrond, aldus Aelianus, word onderskei tussen rye en geledere. Wanneer hulle in 'n enkel ry agtermekaar staan, word dit 'n ry genoem. 'n Afdeling soldate word normaalweg saamgestel uit 'n aantal rye wat langs mekaar opgestel is. Dit beteken dat elke soldaat nie net agter iemand staan nie, maar ook langs iemand van die ry langsaan. Almal wat agter mekaar staan word 'n ry en almal wat langs mekaar staan 'n gelid genoem (Bingham 1616:39-41).

Die rye en geledere is so saamgevoeg dat dit die verskillende eenhede waaruit die falanks saamgestel is, vorm. Hierdie eenhede is reguit in die rye en ook reguit in die geledere opgestel. Die doel van hierdie opstelling was om die ideale verhouding tussen die aantal soldate en die ruimte wat hulle moes vul, te verkry en te handhaaf (Bingham 1616:47-48). In die opstelling is sekere beginsels en voorwaardes nagekom wat suksesvolle optrede moes verseker. Daarom kon onder andere die afstande tussen soldate nie willekeurig bepaal word nie (Hahlweg 1987:52, 58 nota 96). Aelianus onderskei tussen drie afstande. Eerstens is daar die opstelling in oop orde van twee meter. Dan volg die opstelling in orde of **densation** genoem van een meter. Laastens is daar geslote orde of **constipation** waar die afstand slegs 'n half meter van mekaar is. Afhangend van die tipe gevegsituasie was dit nodig dat soldate in die rye en geledere hierdie vasgelegde afstande van mekaar moes handhaaf. Die afstande is bepaal deur die optrede wat uitgevoer moes word. Die oop orde is gebruik wanneer die generaal die falanks teen die vyand lei. Die doel daarvan was om die soldaat ruimte te gee vir die dra van sy wapens. Die orde is gebruik wanneer die vyand genader word. Die geslote orde is gebruik wanneer die falanks gereedgemaak het om 'n stormloop van die vyand af te weer. In hierdie orde het die soldate dig teen mekaar gestaan en nie nodig gehad om na links of regs te kyk om sy makker langs hom te sien nie en kon hy al sy aandag op die front toespits (Bingham 1616:80-82).

Die falanks moes vinnig in verskillende formasies ontplooi kon word. Aelianus behandel vervolgens hoe die falanks uit

verskillende eenhede saamgestel is om 'n gebalanseerde gevegsmag te vorm. Sy standpunt is dat die presiese getalle benodig in die verskillende formasies nie neergelê kan word nie omdat die veldslag wat geveg word die getalle sal bepaal (Bingham 1629:27-28).

Wanneer die soldate opgestel is vir die geveg was daar 'n verskeidenheid bewegings wat uitgevoer moes word om die falanks te manevreer. Hy onderskei vier verskillende wendings. Eerstens is daar die regs- (na die spies) en linkswending (na die doelwit). Dit is 'n beweging van 90 grade na links of na regs. Daarna noem hy die keerwendings na regs en na links, naamlik die beweging van 180 grade na links of na regs (Bingham 1616:117-120). Hierdie wendings is vanaf die halt, met ander woorde die stilstaande posisie, gedoen.

Waar die soldate dig teen mekaar gestaan het in die afwagting van die vyandelike aanval, was dit ook nodig om gereed te wees om 'n aanval van elemente van die vyandelike mag vanuit 'n ander rigting as die front die hoof te bied. Hiervoor word die swenkbewegings uitgevoer. Hy onderskei kwart, half en driekwart swenkings wat na links en na regs uitgevoer moes word (Bingham 1616:120-122).

Die belangrikste aspek wat Aelianus vervolgens behandel, is om die falanks weer uit 'n swenkbeweging te laat herstel na die oorspronklike rigting van voor die swenkbeweging. Die veronderstelling hier is dat die soldaat na die vyand gekyk het

en toe beveel is om na die spies, met ander woorde regs, te draai. Die bevel om na die vorige posisie te herstel, moet dus die teenoorgestelde wees, naamlik om na die teiken, met ander woorde links, te draai om weer na die vyand te kyk (Bingham 1616:123-125).

'n Baie interessante aspek van die Griekse militêre tradisie is die kontramars. Aelianus onderskei tussen drie tipes kontramarse, naamlik die Macedoniese, die Lacedaemoniese en die choriese. Die Macedoniese is gebruik om die vyand wat van agter aanval, die hoof te bied. Hier het die swakker agterste soldate deur die rye en geledere vorentoe beweeg sodat die voorste beter soldate nou agter was om die vyand teen te staan. By die Lacedaemoniese val die vyand ook van agter aan. Die verskil is dat in hierdie geval die voorste beter soldate deurbeweeg agtertoe om die vyand te ontmoet. Die choriese is so genoem omdat dit 'n sterk ooreenkoms het met die plegtige Griekse verhoogdansers wat die chorus gevorm is. Hierdie dansers is soos soldate in die geveg in rye en geledere opgestel. Wanneer hulle tot op die rand van die verhoog gekom het en nie verder kon beweeg nie, het hulle in rye deur hulle eie geledere geretireer. In hierdie geval is die hele beweging uitgevoer binne die grense van die verhoogoppervlakte wat hulle voor die beweging beset het. By die ander twee tipes kontramarse word met die beweging nuwe grond beset of ou grond heringeneem. Daar moet in gedagte gehou word dat daar nie maar net 'n gewone omkeer gemaak kon word nie, omdat dit sou veroorsaak dat die agterste geledere met die swakker soldate naaste aan die vyand sou wees. Die beste soldate, die ryleiers,

moes altyd in die eerste gelid naaste aan die vyand wees. Daarom die kontramars (Bingham 1616:125-132). Die choriese kontramars is aangewend wanneer daar slegte terrein op die een flank was. Die Macedoniese kontramars het die skyn van vlug gewek en die Lacedaemoniese of Spartaanse weer die skyn van aanval (Bingham 1616:129-131).

Aelianus behandel die verdubbeling van 'n afdeling soldate. Hy beskryf die verdubbeling van geledere en rye en dan ook die herstel tot die vorige posisie. Die doel van die verdubbeling was om in die lengte, met ander woorde die geledere, of in die diepte, met ander woorde die rye, te verdubbel. Verdubbeling moes die vyand mislei met betrekking tot die werklike grootte van die mag. Is die vyand op die front dan word die geledere verdubbel. Is die vyand op die flank dan word die rye verdubbel. By die verdubbeling bly die eerste of laaste ry of gelid staan, terwyl die ander rye of geledere na links of regs of na voor of agter 'n dubbele afstand van mekaar inneem. Ook op die mars was verdubbeling belangrik om die front te vernou deur in die diepte te verdubbel om sodoende deur engtes te kon beweeg (Bingham 1616:133-137).

Om al hierdie bewegings te kon uitvoer, was dit nodig dat daar sekere gestandaardisierde bevele moes wees waarop alle soldate gelyktydig met dieselfde bewegings moes reageer. In 'n tweede deel van *Tacticè* wat deur Bingham onder die titel *The art of embattailing an army, or the second part of Aelians Tacticks, with notes upon every chapter* gepubliseer is, sluit Aelianus sy

werk af met 'n hoofstuk wat hy wy aan die bevelstaal by die drill van soldate. Die eerste vyf bevele noem Bingham sonder enige verduideliking:

1. **Na die wapens (To your armes)!**
2. **Dra weg van die battaile (Carriage away from the battaile)!**
3. **Stilte en gee ag op julle bevele (Be silent and marke your directions)!**
4. **Neem op die wapens (Take up your armes)!**
5. **Verdeel julleself (Seperate your selves)!**

(Hierna gee Bingham aantekeninge by elke bevel wat hy noem)

6. **Die pieke na vore (Advance your pikes)!** Die pieke moet eers na voor gebring word voordat enige beweging uitgevoer kan word.
7. **Vorm rye (File your selves)!**
8. **Vorm geledere (Ranke your selves)!** Geen opstelling in **battaile** kan geskied sonder dat die soldate in rye en geledere opgestel is nie. Elkeen ken reeds sy plek in die ry en die gelid.
9. **Kyk na julle leiers (Looke to your leaders)!** Twee dinge word hier beveel: dat die res van die ry daarop moet let om soos hy te staan en te doen. Tweedens dat deur soos hy te staan en doen die ry reguit en gelyk moet wees. (Die moderne vorm wat min of meer die betekenis van hierdie bevel het, is: **Regs rig!**)
10. **Agterhoedebevelvoerder rig jou ry (Reare-Commander order your file)!** Hy is die agterste man in die ry en moet sy ry rig om reguit te staan, aangesien hy enige

onreëlmatigheid in die hele ry voor hom kan sien.

11. **Hou julle eerste afstande (Keep your first distances)!** Dit beteken dat in oop orde gestaan moet word, want in hierdie afstand begin die dril en "it is a seemely thing to see an even proportion observed in the motion of a battaile, and to behold a direct space betwixt files and rankes [...] that is the grace and beauty [...] of a Phalange ordered for fight".
12. **Gesig na die piek (Face to the pike)!** Die piekeniers het die pieke in hulle regterhande gedra. Daarom kan die bevel ook wees: **Gesig na regs!** of in moderne taal: **Regs om!**
13. **Soos julle was (As you were)!** In moderne taal: **Herstel!** - 'n bevel waarop teruggekeer word na die posisie net voor die vorige bevel gegee is.
14. **Gesig na die "target" (Face to the target)!** Die piekeniers van die Macedoniese leër het "targets" op hulle linkerarms of aan die linkerkant gedra. (Wat die "target" was, is nie bekend nie). Daarom beteken die bevel ook: **Gesig na links!** of in moderne taal: **Links om!**
15. **Soos julle was!** Soos in 13.
16. **Omkeer na links of na regs (Face about to the pike or target)!** Dit is 'n omkeer van 180° wat links- of regsom gedoen word. In moderne taal: **Omkeer (About turn)!** Vandag net regsom gedoen.
17. **Soos julle was!** Soos in 15 en 13.
18. **Verdubbel julle diepte (Double your depth)!** Rye bepaal

die diepte van die *battaile* en geledere die lengte daarvan. Hierdie verdubbeling word gedoen om die *battaile* groter te laat lyk vanaf die front waarvoor die geledere verdubbel word of na die flank waarvoor die rye verdubbel word. Ook gebruik om 'n *battaile* deur 'n engte te laat beweeg.

19. **Na julle eerste posisie (To your firste posture)!** In al hierdie bewegings van verdubbeling moet die soldate daarna teruggebring word na hulle eerste posisie. Dit word gedoen deur 'n links- of regsom te maak en dan die eerste posisie in te neem.
20. **Die Lacedaemoniese kontramars!** Dit is 'n kontramars per rye en vanaf die front. Die ryleiers begin die kontramars en gaan by die agterhoede verby terwyl hulle rye hulle volg.
21. **Na julle eerste posisie!** Soos vir 19.
22. **Die Macedoniese kontramars!** Dit is 'n kontramars van die agterhoede. Dit word op twee maniere gedoen: eerstens wanneer die agterste rye die kontramars begin met hulle rye wat volg en deur die spasies tussen die ryleiers beweeg totdat die ryleier die laaste man in die ry word en die hele afdeling 'n omkeer maak met die ryleier nou weer voor in sy ry. Die bevel is hier: **Kontramars van die agterhoede na links\regs. Omkeer en staan (Counter-march the reare to the right or left hand. Face about to the contrary hand, and stand)!** Tweedens wanneer die ryleiers 'n omkeer maak en die res van die geledere beginnende by die tweede gelid

sukksesvol deur die openinge tussen die ryleiers beweeg na die kant wat aangedui is in die bevel. Die bevel is hier: **Ryleiers omkeer, die res van die geledere volg deur en plaas julleself agter julle volgende [hoër, senior] leiers (File leaders face about, the rest of the ranks passe thorow, and place your selves behinde your next leaders)! Aangesien die rye in senioriteit opgestel is van goed na swak is elke soldaat die leier van die een direk agter hom in die ry. Die volgende hoër of senior leier is dus die soldaat net voor jou.**

23. **Na julle eerste posisie!** Soos vir 19 en 21.

24. **Die choriese kontramars (The Chorean countermarch)!**

Dit is 'n kontramars vanaf die front, maar behou die grond wat die afdeling gehad het voordat die ryleiers met hulle rye wat hulle volg na die agterhoede beweeg het en die agterhoede na die plekke van die ryleiers. Die bevel is: **Ryleiers, kontramars na regs of links. Omkeer en staan** {wanneer hulle by die laaste manne in hulle rye kom} **(File leaders, countermarch to the right or left hand, and stand** {when they come to the bringers up}!).

25. **Na julle eerste posisie!** Soos vir 19, 21 en 23.

(Bingham 1629:85-93).

Dit is dus duidelik dat 'n hoë standaard van dril- en paradedgrondwerk in die falanks en die legioen (of *battaile* soos later gebruik is) gehandhaaf is. Die grondslag van die Griekse

en Romeinse leërs se doeltreffendheid was 'n stelsel van sistematiese dril en inoefening wat met die toepassing van streng dissipline vanaf 'n hoër bevelsvlak beheer is. Met die strafbevoegdhede van die bevelvoerders op die verskillende vlakke was die soldaat stewig onder die gesag van sy bevelvoerder. Dit het daartoe gelei dat die troepe oor groot vaardigheid, spoed en selfversekerdheid in die aanwending van die wapens en die uitvoering van die vereiste taktiese bewegings beskik het (Hahlweg 1987:25).

1.4 Bisantium

Gedurende die tyd van Diocletianus teen die jaar 300 het die Romeinse Ryk in twee verdeel. Hierdie verdeling is tydens die regering van Konstantyn die Grote verseël toe Konstantinopel formeel die hoofstad van die Oos-Romeinse Ryk geword het. Na die val van Rome in die 5de eeu na Christus het Bisantium die geestelike erfgenaam van die Westerse waardes geword. Die militêre tradisie van die Grieke en Romeine is feitlik onveranderd oorgeneem en verder verfyn. Alhoewel die Bisantyne diplomatie bo bloedvergieting verkies het, het hulle op hoogs wetenskaplike wyse oorlog gevoer indien daar geen ander keuse was nie (Sherrard 1967:83). Die Bisantyne was nie lafhartig nie, maar het gevoel dat oorlog, hoewel soms nodig, nooit wenslik was nie. Die Bisantynse generaal het sy bes gedoen om die lewensverlies gedurende 'n veldtog so laag as moontlik te hou (Young 1981:31-32).

Die sleutel tot Bisantynse militêre sukses was die ontleding van

'n Bisantynse soldaat (Young 1981:33).

hulle eie potensiaal, logistiek, die terrein en die vyand. Hulle deeglikheid in hierdie verband blyk duidelik uit oorblywende militêre handleidings wat in die imperiale tyd opgestel is. Dit sluit die **Tactica** van keiser Leo VI (900 na Christus) in. Hierdie werk wat 'n versameling studies oor die vakgebied van taktiek is, toon duidelik dat die basiese beginsels van Bisantynse oorlogvoering min verander het oor 'n tydperk van 300 jaar (Young 1981:32). **Tactica** is gebaseer op die werk van ouer Griekse militêre skrywers, waarvan Aelianus se **Tacticè** die belangrikste was (Hahlweg 1987:47). Die begrip **tactica** is ook 'n versamelnaam van boeke of studies wat oor die taktiek of **tacticè** geskryf is deur 'n **tacticos** of iemand wat onderleg is in die kuns van taktiek (Bingham 1616:3). In sy **Tactica** behandel Leo VI in hoofsaak die erfenis wat uit die Grieks-Macedonies-Hellenisties-Romeinse krygskuns na Bisantium oorgekom het. Hierdie werk word as die waardevolste bydrae tot die militêre wetenskap uit die Bisantynse Tyd beskou (Hahlweg 1987:47).

Met die val van Bisantium in 1453 het 'n uitvloei van Bisantynse geestesgoedere na Rome gevolg. Hierin het veral kardinaal Bessarion en sy medewerker, Perotti, 'n belangrike rol gespeel. Hulle het onmiddellik na die val baie sistematies Griekse, Romeinse en Bisantynse manuskripte, waaronder ook militêre, gered (Hahlweg 1987:VIII).

2 DIE MIDDELEEUE EN DIE RENAISSANCE

2.1 Die Middeleeue

Gedurende die Middeleeue het die militêre tradisies van Griekeland en Rome in die Weste verlore geraak, terwyl dit in die Bisantynse Ryk in die Ooste bly voortbestaan het. Die ineerstorting in Wes-Europa het die opkoms van feodale prinse en konings tot gevolg gehad (Koch 1981:16). Onder die feodale stelsel het die land aan die koning behoort. Hy het groot dele vir homself uitgehou. Die res het hy aan sy adel uitgegee op voorwaarde dat hulle 'n sekere getal soldate vir die verdediging van die koninkryk beskikbaar stel (Wise 1992:3). Hierdie prinse het op hulle beurt weer 'n gedeelte vir hulleself uitgehou en die res in die vorm van landgoedere aan die laer adel en ridders verhuur. Elke landgoed moes 'n troep van ongeveer 36 soldate, 'n gevolg genoem, beskikbaar stel aan die leenheer (Wise 1992:3).

Die leër moes gereed wees om te eniger tyd aangewend te kon word (Koch 1981:16). Wanneer die prins 'n mag oproep het, het dit soms gebeur dat tot twee derdes van die ridders hulle oproep geïgnoreer het. Hulle het verkies om liever die toepaslike boete of belasting te betaal, wat die koning dan in staat gestel het om 'n aantal professionele soldate in hulle plek te huur (Wise 1992:4-5). Die leër het nou die middel geword waardeur die heerser aan bewind kon bly. Hoe sterker die leër, hoe sterker die staat en hoe groter die aansien en invloed van sy heerser. Teen die middel van die twaalfde eeu is die meeste leërs in 'n groot mate met huursoldate aangevul (Wise 1992:5).

'n Hele aantal van hierdie heersers het die eenhede uit hulle gebiede uitgehuur aan ander heersers. Die aanwending van huursoldate het dikwels groter ewels tot gevolg gehad het as dit wat hulle probeer verhoed het. Hulle was mense sonder enige lojaliteit en persoonlike bande met die here wat hulle gedien het (Hackett 1984:51). Aan die einde van die 13de eeu het dit algemene gebruik geword om aan alle soldate, hetsy huursoldate of andersins, 'n soldy te betaal (Wise 1992:6). Die kapteins van die kompanies huursoldate was goed opgeleide vegters uit vooraanstaande families. Die grootte van die kompanies is bepaal deur die reputasie van die kapteins en hulle vermoë om geld in te samel, want hulle het hulle manskappe se soldy gewaarborg (Wise 1992:7).

Die Middeleeuse leërs is verdeel in kavallerie, artillerie (vanaf ongeveer 1320) en infanterie of voetsoldate. Die vegmetode wat aangewend is, was meer gemik op kleiner skermutselings tussen groepe ridders. Hierdie taktiek was algemeen in gebruik aan die begin van die veertiende eeu en is tot laat in die tweede helfte van die vyftiende eeu met die opkoms van onder andere die Switserse piekeniers gebruik (Wise 1992:17-19).

Die eerste goed toegeruste en gedissiplineerde mag van huursoldate was die **Groot Kompanie** van 6 000 Duitsers en Switsers onder bevel van Werner von Urslingen. Hierdie kompanie het teen 1351 vir verskeie faksies in Italië geveg. Gedurende die tweede helfte van die eeu het die Italianers begin om hulle eie kompanies huursoldate te vorm. Tegelykertyd is die eerste stappe

in Engeland gedoen vir die ontwikkeling van 'n leër wat net uit huursoldate bestaan het. Dit was tydens die Walliese en Skotse oorloë van die 13de en vroeë 14de eeu. Kontrakte is met kapteins van huurkompanies gesluit. Die **Magna Carta** wat in 1215 deur koning John te Runnymede verleen is, het die regte en voorregte van die baronne, kerk en burgers wat politieke en burgerlike vryhede geniet, erken. Dit het ook bepaal dat daar nie uitgebreide gebruik van vreemde troepe gemaak mag word nie. Daarom was die meeste van hierdie huursoldate in Engeland Engelse (Wise 1992:7).

Gedurende die 14de eeu het die konings van Frankryk en Engeland in die Honderdjarige Oorlog in 'n baie groot mate gebruik gemaak van huursoldateleërs in die veldtogte van hierdie oorlog (Wise 1992:8). Na die Franse nederlaag te Poitiers in 1356 het baie van hierdie vrye kompanies, soos hulle genoem is, die ineenstorting van wet en orde uitgebuit en struikrowery bedryf. Hulle het uitgevind dat hulle ryk kon word sonder om hulleself uit te huur aan adellikes en konings. As gevolg van stappe wat die koning gedoen het om die vloedgolf van struikrowery te keer, het die vrye kompanies na ander dele van Europa versprei waar hulle dikwels direkte invloed op gebeure gehad het. Die wanorde wat geheers het, het veroorsaak dat baie van die laer landhere en boere hulle na die hoër adel vir beskerming gewend en 'n kontrak aangegaan het. Ingevolge die kontrak het hulle onderneem om die adellike se kenmerkende uniform en wapen, ook livrei genoem, te dra. Hulle het ook onderneem om in tyd van nood vir hom te veg. In ruil daarvoor sou hulle sy beskerming kry wanneer hulle dit

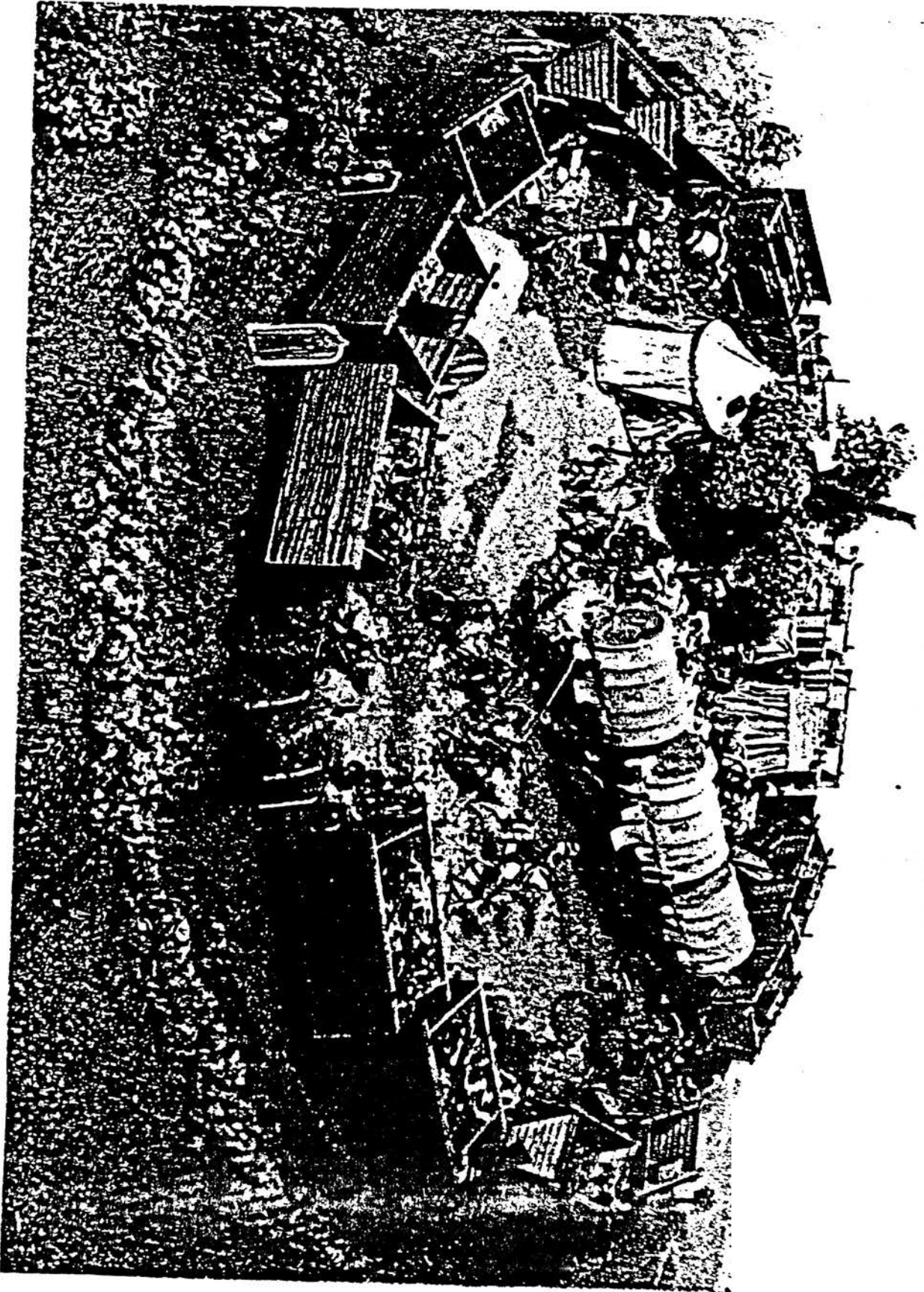
nodig gehad het (Wise 1992:9).

Die Switserse woudkantons - Uri, Schwyz en Unterwalden - het die reeks bevrydingsoorloë van die 14de eeu teen die Heilige Romeinse Ryk ingelui. Hulle het in 1291 'n verdrag gesluit teen die onderdrukking van die Huis van Habsburg en Savoje. 'n Nasionale leër van infanterie is op die been gebring. Hierdie leër was daartoe in staat om veldslag na veldslag teen die Heilige Romeinse Ryk te wen. By Montgarten in 1315 was die Switserse kantons in die eerste veldslag met hulle onderdrukkers betrokke. Hulle het hellebaarde met vernietigende gevolg teen die feodale kavallerie aangewend (Wise 1992:23). Na hierdie slag het die drie kantons steun van die laer liggende kantons ontvang. Hierdie kantons het 'n nuwe wapen, die piek (of spies), saam met hulle gebring. Dit was hoofsaaklik 'n verdedigingswapen wat die Switsers met intensiewe opleiding en vinnige maneuvrering ook as 'n aanvalswapen aangewend het. Daartoe het die ligte gewig van die wapen bygedra. Die toets vir die doeltreffendheid van die piek het in 1339 by die Slag van Laupen gekom waar die Switserse magte teen hulle vyand gewen het (Wise 1992:24).

In 1442 het die Italianers te Arbedo teen 'n Switserse falanks van 4 000 man te staan gekom. Die Switsers het amper verloor omdat slegs een derde van hulle soldate met pieke bewapen was. Na hierdie slag is die piek algemeen deur die Switsers as hoofwapen aanvaar. Hulle reputasie as die beste infanterie in Europa is gevestig in die slag by St Jacob-en-Birs in 1444 (Wise 1992:25). Nadat hulle die vyand in die veldtog van 1476-1477

1992:25). Nadat hulle die vyand in die veldtog van 1476-1477 oorwin het, het die Switsers begin om hulleself as huursoldate uit te huur. Gevolglik het hulle in die meeste van die Europese oorloë geveg. In hierdie oorloë het hulle pieke wat ses meter lank was, gebruik. Omdat hulle met 'n skokeffek gelykstaande aan dié van die kavallerie toegeslaan het, kon alleen 'n ander mag wat ook met pieke bewapen was, suksesvol teen hulle weerstand bied. Gedurende die vyftiende eeu was hulle onoorwinlik (Wise 1992:25-26). Dit was die Spanjaarde wat uiteindelik die oorwinning oor die Switsers behaal het. Die Spaanse infanterie het teen die einde van die vyftiende eeu 'n prominente plek beklee en was in groot aanvraag vir die Italiaanse oorloë. Hulle het egter nie voor die Slag van Barletta in 1502 met die Switsers gebots nie. Gedurende hierdie slag is die Switsers afgemaai deur die Spanjaarde (Wise 1992:26).

Verskeie ander nasionale leërs het ontstaan, waarvan die leer van Bohemië tydens die Hussitiese Oorloë wat in 1419 uitgebreek het, een van die belangrikstes was (Wise 1992:9-10). Jan Ziska, die bevelvoerder van die Puriteinse Hussitiese leer in die oorlog teen die Heilige Romeinse Ryk, het gevind dat die kavallerie van die vyand 'n getaloorwig van tot 'n paar honderd teen een gehad het. Ziska het by die Russe die *goliaigorod* of bewegende fort gesien. Die Russe het dit gebruik wanneer hulle tydens die mars aangeval is. Die waens wat saam met die leer beweeg het, is in 'n sirkel getrek om 'n skans teen die kavallerie te vorm. Hierdie idee is deur Ziska oorgeneem. Hy het aanvanklik al die gewone karre en waens wat hy in die hande kon kry, gebruik. Later het

Hagenberg van die Hussitiese oorloë. (Model in Armeemuseum der DDR, Dresden).

hy waens laat bou wat spesiaal versterk was, met klein kanonne daarop gemonteer. Hierdie waens is ook toegerus met swaar kettings waarmee die waens aanmekaar gekoppel kon word. Binne hierdie bewegende forte of **wagenberg** was die gewone mense en die soldate veilig teen die vyand se kavallerie (Wise 1992:27).

Aanvanklik het Ziska dit slegs in 'n verdedigingsituasie aangewend. Hy het dit egter gou ook as 'n aanvalswapen begin gebruik. Nou kon die waens op 'n enkele bevel in 'n sirkel, vierkant of driehoek opgestel word. Die reputasie van die **wagenberg** het sodanig geword dat die vyand dit nie wou aanval nie. Hierdie huiwering is deur Ziska uitgebuit. Die Hussitiese magte het begin om uit die **wagenberg** aanvalle te loods. Deur die aanwending van hierdie taktiek het hulle daarin geslaag om leërs met 'n groot getalsoorwig beslissend te verslaan (Wise 1992:27-28).

Teen die einde van die vyftiende eeu het Italië die slagveld geword vir Franse, Spaanse en Duitse troepe. Die samestelling van gedissiplineerde soldate en effektiewe wapens het die laaste tekens van die feodale taktiek van die slagveld laat verdwyn (Wise 1992:30). Die vorste het ingesien dat infanterieleërs meer betroubaar en doelmatig was as die ou ridderleërs. Daardeur het die rol van die infanterie op die oorlogsveld belangriker geword. Ook meer reëlmaat en orde met die opstel van die troepe word nou toegepas. Die piekeniers wat in blokke van 'n paar honderd opgestel is, was die belangrikste voetsoldate. Met hulle lang pieke kon hulle hulleself gemaklik teen die kavallerie verweer,

mits hulle hulle geledere behou het. Hiervoor was goeie opleiding en dissipline nodig. Daarom was goeie offisiere en onderoffisiere onontbeerlik (Schulten 1989:6).

2.2 Die Renaissance

Teen die 14de eeu het nuwe politieke teorieë in Italië ontstaan wat uiteindelik veroorsaak het dat die verenigde Christendom uitmekaar spat. Dit was die begin van die Renaissance. Die mens was vroeër onherroeplik deel van 'n "goddelike" orde waaraan hy nie durf verander het nie. Nou het hy homself sentraal gestel en as die bron en skepper van politieke orde beskou. Daarom was die staat met al sy instrumente van gesag 'n kunswerk wat deur die mens geskep en gevorm is (Koch 1981:11). Die waardes soos in Griekeland en Rome nagestreef, het weereens belangrik geword (Hahlweg 1987:12). Hierdie oplewing het 'n groeiende belangstelling in die werke van die ou Griekse, Romeinse en Bisantynse skrywers en filosowe tot gevolg gehad. Manuskripte is weer in die oorspronklike teks, asook vertalings daarvan in Latyn, uitgegee (Hahlweg 1987:VIII).

Ook die militêre stelsel van Griekeland en Rome het in hierdie besprekings en debatte baie aandag gekry (Hahlweg 1987:VIII). Die werke van die toonaangewende militêre skrywers van die Grieke en die Romeine is in die oorteks uitgegee, verwerk, of in lewende tale vertaal (Hahlweg 1987:12). Leidende taalkundiges in Italië, Frankryk, Engeland en Nederland het 'n groot bydrae gelewer om die inhoud van hierdie manuskripte weer verstaanbaar te maak. Een van die leidende taalkundiges van die tyd, die Italianer

Francesco Patrizi, het besonderhede oor Polibios en Livius die lig laat sien. Hy het ook in een van sy werke 'n vergelyking getref tussen die militêre stelsel van die Antieke en dié van die tyd van die Renaissance. Daarmee het hy toe onwetend reeds die probleme geïdentifiseer waarmee die Nederlandse militêre hervormers te doen sou kry (Hahlweg 1987:IX).

Met die inval in 1494 deur die leërs van Frankryk en Spanje het Italië die slagveld van buitelandse magte geword. Hierdie Italiaanse oorloë het 'n gevoel van dreigende noodlot laat posvat wat ook op Machiavelli, die staatsman van Florence, 'n groot invloed gehad het. Hy het dit gesien as die ineenstorting van die Italiaanse lewenswyse, gebaseer op die voorbeeld van ou Rome (Hale 1966:139-140). Die onoorwinlikheid van die burgerleër van die ou Romeinse republiek was vir Machiavelli die voorbeeld waarna hy gestreef het (Hackett 1984:56). Volgens hom moet 'n staat 'n nasionale leër bestaande uit sy eie burgers hê en nie op vreemde huurtroepe aangewese wees nie (Hale 1966:148). Hy het die belangrikheid van die opleiding van die soldaat besef, maar het dit nooit werklik verstaan nie. Sy goeie gedagtes oor opleiding en dissipline het net by gedagtes gebly. Hierdie waarhede het toe weer vir Italië verlore geraak (Hahlweg 1987:26-27).

Die uitvinding van buskruit en die vinnige ontwikkeling van die tegnologie het die hele voorkoms van oorlogvoering verander. Dit het gelei tot groot veranderings in die konsep van oorlogvoering (Hale 1966:141-143). Hierdie veranderings is onder andere

beïnvloed deur die nuwe gewere wat in gebruik geneem is en 'n redelik veilige vuurtempo kon handhaaf sonder om in die soldaat se gesig op te blaas (Blitzer 1968:177). Filosofe van die Renaissance het hulle as gevolg van hierdie veranderings besig gehou met vrae oor die betekenis van die lewe wat op sy beurt ook 'n invloed op hierdie nuwe konsepte gehad het (Hale 1966:141-143).

Spanje was die eerste land wat 'n kragtige staande leër in die vroeë 16de eeu gevestig het. Dit was die eerste leër in die geskiedenis van moderne Europa wat moderne infanterietaktiek ontwikkel het. Hierdie leër was op daardie stadium die meerdere van ander swakker opgeleide leërs wat nog hoofsaaklik uit huursoldate bestaan het (Koch 1981:17-18). Fondse vir die instandhouding daarvan het oorspronklik vanaf Spanje se ryk Amerikaanse kolonies gekom.

Die huidige Nederland was deel van die ryk waaroor Karel V regeer het en waaroor "de zon nooit onderging". Hierdie ryk het tot stand gekom deur die politiek van sy voorouers, die hertoë van Boergondië. Deur huwelike, erflatings en aankope in die 14de en 15de eeu het hulle 'n groot deel van Nederland bekom. Een van die lede van hierdie magtige geslag, Maria die Ryke, trou in 1477 met Maximiliaan van Oostenryk waardeur die Boergondiese en Oostenrykse besittings saamgevoeg is. Hulle seun, Filips die Mooie, trou met die erfgename op die Spaanse troon. Uit hierdie huwelik is Karel V gebore wat hierdie Boergondiese, Oostenrykse en Spaanse besittings erf en boonop keiser van die Duitse Ryk

word. Karel was tuis in Nederland. Hy is in Gent gebore en Vlaams was sy "moers taal". Karel V word opgevolg deur sy seun, Filips II, wat na Spanje vertrek en Margaretha van Parma as landvoogdes in Nederland benoem. Dit het gou geblyk dat Filips nie altyd die situasie in Nederland goed begryp en aangevoel het nie. Die toestand raak al hoe ongunstiger, en opstand breek uit in Nederland (Kamphuis 1986:11-13). Die stryd teen die opstandige Nederlandse provinsies het die staatskas egter uitgeput. Dit het gelei tot die verval van die Spaanse staande leër en die toenemende gebruik van huursoldate. Toe die Spaanse kapitaal gedaan was, het die huurtroepe Antwerpe in 1576 geplunder (Koch 1981:17).

Hierdie gebeurtenis het aanleiding gegee tot die volskaalse opstand van die Nederlandse provinsies onder leiding van Willem I van Oranje. Die opstand het veranderings in die heersende militêre tradisie tot gevolg gehad. Die veranderings en vernuwing het gekom van die kant van die Nederlandse provinsies wat so lank die spit van die Spaanse uitbreidingsdrang in Europa moes afbyt (Koch 1981:17).

3 NEDERLAND OP DIE VOORAAND VAN DIE TAGTIGJARIGE OORLOG

Oorlog was gedurende die 16de eeu net so 'n doodgewone verskynsel soos die uitbreek van epidemies en hongersnood. Karel V van Spanje en Duitsland en Frans I van Frankryk het geveg om die beheer in Wes-Europa in 'n oorlog wat met onderbrekings voortgeduur het tot in 1559. In daardie jaar word die Vrede van Cateau-Cambresis tussen Frankryk en Spanje gesluit. Na die vredesluiting was daar in die Nederlandse provinsies ongeveer 4 000 Spaanse soldate, 'n aantal Duitse soldate en ongeveer 3 000 ander soldate deur Spanje ontplooi. Behalwe hierdie troepe kon die verskillende stede ook nog gewapende burgers mobiliseer. Hulle was egter net geskik vir plaaslike verdediging en die handhawing van orde. Op die oog af lyk dit nie na 'n groot mag nie, maar vir die tyd was dit aansienlik. 'n Leër was nooit groter as 10 000 man nie en kon dus maklik gekonsentreer word. Die Spaanse magte is in regimente, wat **tercios** genoem is, georganiseer. Hulle was goed geoefen in die krygskuns, soos ook die Duitse huursoldate (Schulten 1989:5-7).

Filips II van Spanje was egter ook vasgevang in 'n oorlog teen die Turke en het voortdurend finansiële probleme ondervind. Dit het dikwels gebeur dat hy sy soldate nie betyds kon betaal nie. Muitery het voorgekom (Schulten 1989:7). Die Nederlanders het ook hulle eie probleme gehad, aangesien hulle na 1568 hulle eie militêre organisasie van die grond af moes opbou (Schulten 1989:7).

Die Nederlandse magte het in daardie stadium uit groter en kleiner krygsbendes sonder 'n formele organisasie en struktuur bestaan. Die leër was nog glad nie goed georganiseer nie. Die meeste van die bevelsposte is deur die prinse van Oranje gevul. Lodewyk van Nassau, broer van Willem van Oranje, is in 1573 aangestel as Hoof van die Leër en Kaptein-luitenant-generaal. Die Nederlandse Republiek het uit sewe provinsies of geweste bestaan. As Republiek het dit nie 'n formele koninklike opvolgingsreg gehad nie. Aan die hoof van elke provinsie was 'n stadhouer wat deur die State-generaal aangewys is. Die prinse van Oranje was ten tyde van die Republiek stadhouders van die meeste provinsies. Maurits is tot stadhouer van vyf van die sewe provinsies benoem. As stadhouer was hy ook kaptein-generaal van die troepe, ondergeskik slegs aan die State-generaal. Met sy vyf stadhouerskappe was hy in die praktyk ook opperbevelhebber van die leër, weereens slegs verantwoordelik aan die State-generaal (Schulten 1989:4-7).

Die morele oorwinning wat die Nederlandse provinsies in 1574 met die ontsetting van Leiden behaal het, het 'n kentering in die stryd veroorsaak. Dit was nie net die gevolg van die militêre krag van die opstandelinge nie, maar is ook veroorsaak deur die ineerstorting van die Spaanse leër wat 'n gebrek aan fondse ondervind het. Hierteen het die morrende soldate in opstand gekom en op 'n groot skaal gedros. Al plunderende het hulle deur Nederland getrek en 'n spoor van verwoesting agtergelaat (Schulten 1989:7-8). Die omvang van die probleem wat hierdie huursoldate geskep het, blyk duidelik uit die volgende aanhaling

uit 'n werk oor die Dertigjarige Oorlog wat ook van toepassing is op die plunderende soldate in Spaanse diens: "The mercenary armies swept over the cities and farms of central Europe like plagues of locusts - plundering, torturing, murdering, leaving the countryside barren of crops and towns smoking ruins. The commanders of these forces were ambitious entrepreneurs, their officers unscrupulous fortune seekers, and even the more principled men serving in the ranks were soon corrupted by the harsh conditions of army life ... Bad officers failed to provide for their men ... Hunger and cold turned men into thieves and plunderers" (Blitzer 1968:43-45).

Reaksie het nie uitgebly nie en het in 1576 uitgeloop op die Pasifikasie van Gent tussen die State-generaal, Holland en Zeeland. Met hierdie verdrag het die sewe provinsies nou saam besluit om een leër teen Spanje op die been te bring. Omdat die oppergesag by die State-generaal berus het, is hierdie leër die **Staatse Leger** genoem (Schulten 1989:15, Kamphuis 1986:16). Dit het deels uit troepe wat versterkte stede moes beset en deels uit 'n veldleër bestaan. Vir die voer van die oorlog was die veldleër die belangrikste element (Schulten 1989:7-8). Dit het bestaan uit 'n aantal huursoldaatleërs wat ingevolge verdrag op die been gebring is (Hahlweg 1987:19). Die offisiere was hoofsaaklik uit die adel, terwyl die soldate meesal uit die armoedige streke gekom het (Kamphuis 1986:13). Van die begin af het hulle grotendeels uit vreemdelinge - veral Franse, Engelse, Skotte, Duitsers, Wale en Switsers - bestaan. Hulle was ruwe kalante en kon slegs met ysere dissipline in toom gehou word. 'n Nasionale

kern het ontbreek omdat die Nederlanders verkies het om hulle krygsdiens op see te doen. Hierdie leër het ook nie besondere prestasies behaal waarop hulle trots kon wees nie. Die soldate was meesal rou en onervare (Kamphuis 1986:13).

Die organisasie van die leër het om die regiment as middelpunt ontwikkel. Die regiment is weer in subeenhede wat kompanies genoem is, verdeel (Hahlweg 1987:19-20). Die huursoldate is deur kapteins wat in bevel van die kompanies was, gewerf. Die kaptein moes na die welsyn van sy manskappe omsien en hulle betaal met geld wat direk van die State-generaal vir dié doel ontvang is. Hierdie prosedure het aanleiding tot wanbestuur gegee. Van die kapteins het hulle manskappe onderbetaal of het soldy getrek vir meer troepe as wat hulle onder bevel gehad het (Den Boer 1947:451-453). Daar het selde 'n monsterring van troepe plaasgevind en daar is ook selde parades gehou. Gedurende hierdie tydperk was daar slegs 'n paar reëls en konvensies wat die dissipline van die troepe gereël het. Hierdie konvensies is deur die kapteins self opgestel en nie deur 'n sentrale liggaam nie (Roever 1948:364-366).

Die oorlog met Spanje en die baie tekortkomings van die huurtroepe het daartoe bygedra dat 'n verandering in die Nederlandse militêre filosofie en denke plaasgevind het. Oorlog is in hierdie stadium gevoer met die infanterie as hoofwapen, verdeel in swaar bewapende en die lig bewapende afdelings. Die swaar bewapende infanterie, of **arkebusiers**, het 'n piek en swaard as aanvalswapen gedra en 'n stormhoed of **morillon** en 'n

borsharnas as verdediging. Die lig bewapende infanterie, die **musketiers** en skutters, is met lontgeweer en toebehore, 'n helm en 'n borsharnas toegerus (Hahlweg 1987:18). Vir die geveg is die soldate in rye van sterk vierkante op vaste afstande van mekaar en twee tot drie vierkante diep opgestel. Die kavallerie is ook net soos die infanterie in vierkante in diepte opgestel (Hahlweg 1987:18-19).

Die **Staatse Leger** het nog baie die voorkoms van die nagmerrieleërs van Italië van die Renaissance gehad, waarteen Machiavelli so gewaarsku het. Die swak organisasie van die offisierskorps het oor geen duidelike bevelslyn na die oorhoofse bevelvoerder, die kaptein-generaal, beskik nie (Den Boer 1947:451-453).

4 DIE HERVORMINGS VAN ORANJE-NASSAU

4.1 Die filosofiese basis van die hervorming

Die militêre hervorming in Nederland was deel van 'n groter hervorming wat ook in die wetenskap en kuns uitdrukking gevind het (Hahlweg 1987:12-13). Die Universiteit van Leiden is in 1575 deur prins Willem van Oranje gestig en was die sentrum van humanistiese denke in die 16de-eeuse Nederland. Die geskiedenis van die Romeinse Ryk en die Stoïsynse wysbegeerte wat daar gedoseer is, het die grondslag vir die hervorming gevorm (Hahlweg 1987:12-13). Gedurende die laaste dertig jaar van die 16de eeu het Nederland verskeie geleerdes gehad wat taalkundig goed onderleg was en hulle opleiding in Italië, Frankryk en Duitsland ontvang het. Die stigting van die Universiteit van Leiden was dus 'n mylpaal in die opkoms van Nederland as studiesentrum van die Klassieke (Hahlweg 1987:12-13).

In die Nederlandse militêre hervormings het 'n aantal werke van ou Griekse en Romeinse skrywers 'n deurslaggewende rol gespeel. Verskeie van hierdie werke is reeds gedurende die Renaissance uit Grieks en Latyn vertaal. Die Latynse uitgawe van *Tacticè* deur Aelianus is in 1487 in Rome gepubliseer. Herhaalde heruitgawes daarvan het tot aan die einde van die 17de eeu verskyn (Hahlweg 1987:44-45). Die Griekse teks is in 1552 deur Francesco Robortello, 'n onderwyser in spraakkuns en Klassieke wetenskappe, uitgegee. Gedurende die tyd van die militêre hervormings het Sixtus Arcerius, 'n Nederlandse professor in Grieks, 'n nuwe uitgawe van *Tacticè* met uitvoerige aantekeninge by elke hoofstuk

en wat opgedra is aan Willem Lodewyk, die lig laat sien (Hahlweg 1987:46). In 1616 het kaptein John Bingham 'n Engelse vertaling met soortgelyke uitvoerige aantekeninge by elke hoofstuk gepubliseer (Bingham 1616:3). Hierdie werk van Aelianus het die grondslag gevorm vir die hervormings wat op militêre gebied sou volg.

Die ander werk wat eweneens 'n groot rol in die hervormings sou speel, was *Tactica* van die Bisantynse keiser, Leo VI. Soos reeds genoem, is die werk gebaseer op werke van ouer Griekse militêre skrywers waarvan Aelianus een en die belangrikstes was (Hahlweg 1987:47). Die eerste uitgawe van *Tactica* het in 1541 in Italiaans geskied. Die Latynse vertaling daarvan deur sir John Cheke, professor in Grieks te Cambridge en ook Minister, het in 1544 gevolg. In 1612 gee Johannes Meursius die Ouere, professor in Geskiedenis en Grieks te Leiden, die oorspronklike Griekse teks van *Tactica* saam met die Latynse vertaling van Cheke uit (Hahlweg 1987:48). In 1616 skryf kaptein John Bingham oor die werke van Aelianus en Leo VI dat geen taktiese werk van die Grieke "attained our age but only that of Aelian [...] How much the booke was of ancient time esteemed may appeare by [...] Leo, a succeeding emperor, setting downe martiall instructions for the government of his empire, transcribeth whole passages out of Aelian" (Bingham 1616:A2).

4.2 Persoonlikhede betrokke

By die dood van Willem van Oranje in 1584 word hy deur sy seun, prins Maurits, opgevolg. In 1586 word hy Kaptein-generaal van die

Staatse Leger (Schulten 1989:18). Dan volg sy aanstelling as Admiraal-generaal van Nederland in 1588 (Wels 1963:18-19). Maurits was metodies, logies en rasideel in sy benadering tot sake. As gevolg van sy wiskundige onderlegdheid was hy ook 'n selfstandige en deurdringende denker. Sy posisie en roem as groot soldaat het hy verwerf deur die aandag wat hy in sy beplanning aan die fynste besonderhede gegee het (Hahlweg 1987:15). Die rol wat die ou Griekse en Romeinse militêre skrywers in sy vorming gespeel het, blyk duidelik uit die katalogus van Maurits se biblioteek wat 'n groot aantal werke van militêre skrywers soos Xenophon, Polibios, Aelianus, Caesar, Livius en Leo VI insluit (Hahlweg 1987:15). Uit die hervormings was dit baie duidelik dat Maurits hierdie skrywers se werke deeglik bestudeer het (Hahlweg 1987:14).

Willem Lodewyk, 'n neef van Maurits en stadhouer van Friesland, Groningen en later Drenthe, het 'n groot belangstelling in die teorie van die krygskunde en veral in die oorlogvoering van die Grieke en Romeine gehad. As raadgewer van Maurits het hulle dikwels gedagtes daaroor gewissel (Schulten 1989:19). In 1589 het hy die inisiatief met die leërhervorming geneem (Schulten 1989:21). Sy broer, Johan van Nassau, het hom ook by die hervormers aangesluit. Hy het oor dieselfde wetenskaplikheid as sy neef en sy broer beskik en is as baie begaafd beskou (Hahlweg 1987:17-18).

Aangesien die Grieke en Romeine hoofsaaklik te voet geveg het, het Maurits en Willem Lodewyk probeer om by die ou Griekse en

Romeinse militêre skrywers antwoorde te vind vir die probleme waarmee hulle in die praktyk te kampe gehad het. Die resultaat van hulle studie was die keuse van beweegliker infanterieformasies, 'n besondere nadruk wat op dril en wapenoefening gelê word en die klem op goeie dissipline (Kamphuis 1986:17).

4.3 Die hervorming

Die hervormings het in 1589 in Nederland begin toe Willem Lodewyk sy Friesiese troepe opgelei het vir 'n aanval teen Spanje (Hahlweg 1987:20). Hy het in die Noorde die stryd teen die bekwame Spaanse generaal Verdugo gevoer (Schulten 1989:19). Ongeveer dieselfde tyd het Johan van Nassau ook met sy militêre bedrywighede begin (Hahlweg 1987:22). Maurits het 'n reeks veldtogte onderneem waartydens hy die beginsels van sy hervorming toegepas het. Hy het baie oorwinnings behaal (Schulten 1989:22). Dit was veral in die veldtogte gedurende 1597 wat Maurits as generaal op die voorgrond getree het met verskeie groot suksesse. Gedurende die jaar 1600 volg die Slag van Nieuwpoort (Schulten 1989:23-24). Die sukses wat hy hier behaal het, het Maurits direk daaraan toegeskryf dat sy soldate die tegnieke van dril en inoefening so goed beheers het (Kamphuis 1986:22). Die swaartepunt van die hervorming het dus, vanuit sy oogpunt gesien, berus op die invoering van 'n sistematiese opleidingstelsel (Hahlweg 1987:8).

Hierdie opleidingsstelsel was gerig op 'n deeglike begrip en beheersing van dril en dissipline, die vermoë om wapens

doeltreffend aan te wend en onderlegdheid in die uitvoering van elementêre bewegings gekoppel aan 'n bevelstaal (bevele). Dit was iets nuuts in die militêre wese, want tot op daardie stadium was daar nog nie insig in en begrip vir die waarde van sulke sistematiese opleiding van soldate nie (Hahlweg 1987:25-26).

Die praktiese toepassing van die hervormings is hoofsaaklik gebaseer op Aelianus se *Tacticè*. Soos by die Grieke en Romeine berus die stelsel op die opstel van soldate in rye en geledere. Volgens die grondbeginsels van die Griekse taktiek is die beste soldate voor in die rye geplaas. Die posisie van *rijeleier* is as 'n erepos beskou en net aan 'n ervare en goeie soldaat toegeken. Hy was terselfdertyd ook die leier van die manne agter hom in die ry. Hierdie manne moes kyk wat die *rijeleier* doen en hom dan navolg (Köchly-Rüstow 1855:107).

Soos hulle gevorder het, het die hervormers deurlopend grondbeginsels gesoek waarop hulle die hervormings kon bou. Om die taktiese doel te bereik, was dit belangrik en noodsaaklik dat bewegings vinnig en sekuur uitgevoer word. Hulle het gevind dat verskeie van die Oud-Griekse elementêre bewegings sonder enige probleme in die praktyk uitgevoer kon word (Hahlweg 1987:27-28). Daarvoor is die uitleg van Aelianus eenvoudig by die eise van die tyd aangepas en dan volgens behoefte in besonderhede verder uitgebou en in die praktyk getoets. Die breedvoerige brief van Willem Lodewyk aan Maurits op 8 Desember 1594 (Aanhangsel B) is inderwaarheid 'n volledige evaluasieverslag oor die praktiese implementering van die doktrines soos deur Aelianus en Leo VI

voorgeskryf.

Uit die brief is dit baie duidelik dat hy voel dat die beginsels soos deur Leo VI en Aelianus neergelê, die moeite werd is om na te volg. Hy voel dat dit wat vir die moderne leër uit die doktrine van Aelianus toepaslik is, reeds deur Leo VI in Bisantium toegepas is. Daarom het hy die bevelstaal (bevele) van Leo in sy *Tactica* in Nederlands vertaal en met sy soldate in gebruik geneem. Hy noem dan die bevele en voel dat hierdeur aan al die beginsels deur Aelianus neergelê, uitvoering gegee word. Volgens hom sal die soldate genoeg weet wanneer hulle die bevelstaal deeglik verstaan. Dan gee hy 'n uiteensetting van die toepassing van die bevelstaal in die opleiding van soldate. Hy noem eers die Bisantynse ekwivalent wat hy aan Leo VI se *Tactica* ontleen het en gee dan sy eie weergawe daarvan in Nederlands. Tussen hakies verskyn, waar van toepassing, die moderne bevel wat die betekenis die beste weergee. (Let daarop dat die bevele logies op mekaar volg om alle bewegings wat uitgevoer moet word, te dek):

Assista ad arma!	Stae gereedt!
	(Afdeling!)
Miles attendat preceptis!	Sijt stil!
	(Stilte!)
Dista!	Streckt u!
	(Strek, regop!)
Erige spiculum!	Spiessen op!
Iugum!	Een gelid!
	(Enkel gelid!)

Monsieur, J'espère que V. E. aura reçu l'ordonnance
 par un de ses hallebardiers, duquel ie fait grand estime, comme
 de celui, qui a recueilli hors des anciens Romains, ce que a
 nostre temps moderne est assez suffisant et necessaire pour
 exercer les soldats, former des bataillons et ranger des batailles.
 De facon quil me semble, qu'ayant regard sur les armes propres
 a nos guerres presentes tant offensives que defensives, on doit
 simplement suivre l'ordre et distribution des Regiments et
 compagnies, et l'exercice des soldats, et la forme de ranger
 une armée en bataille, comme V. E. verra in capite de divi-
 sione exercitus, et exercitativa eiusdem, et fol. 199 de varijs
 aciebus instructis. Car combien que ie confesse, que l'ordre
 des Romains a este inuisible de leur temps, si est ce, que
 eux memes font este contrainct de renforcer leur bataillons
 contre le pesanteur de la cavallerie, comme aussi depuis l'ex-
 perience a monstre evidement estre necessaire, croire la raison
 le commande encorer. Et Je confesse bien, qu'a l'exemple des
 Romains, l'ordre que V. E. m'a monstre a Ahrnem, est le
 meilleur et inuisible; toutefois a cepe route, que les troupes
 et altitude acies soit bayant, contre la furie de cavallerie.
 Bien entendu, que i'approuve entièrement un tel facon de
 ranger une armée en bataille aux grands armées Royales,
 comme les Romains avoyent, Mais aux petits armées, de
 quatre à six mille hommes, j'estime que et la raison veut
 et la necessite' contraindra d'imiter l'exemple de Leo
 Imperator, lequel livret ie tien pour une vraye instruction
 d'un capitain genal, pour se pouvoir souventefois ramentenir
 de son office. (V. E. m'a fait dire par Regimenter
 de desirer les mots Allemans lesquels i'usoy en l'exercice
 de mes soldats, lesquels sont,
 Assiste ad arma } *Stue' genede,*
 } *wart op a geboer.*
 } *wert toe.*
 Miles attendat pceptis } *wt stil.*

Eerste bladsy van die brief van Willem Lodewyk aan Prins

Maurits op 8 Desember 1594

(Koninklijk Huisarchief: A22-IX-79).

Versus!	Een ríje! (Enkel ry)
Iuga!	Holt u gleder! (Hou die gelid!)
Versa!	Holt u ríje! (Hou die ry!)
Streckt u gleder!	
Streckt u ríje!	
Hoopt u gleder!	
Hoopt u ríjen!	
Richt u glídt!	
Richt u ríje!	
Respice praecedentem!	Richt u na die vornste! (Rig op die voorste!)
Constitutata intervalla conserva!	Elck sijn standt! (Behou die afstande!)
Reductio arrecta dextra!	Rechts tochtordeninge! (Regs marsorde!)
Deductio arrecta sinistra!	Lings tochtordeninge! (Links marsorde!)
Principes!	Fuerders! (Leiers!)
Tergiductores!	Rugwaerders/fuerder! (Agterhoedeleiers!)
Suam decuriam dirigat tergiductor!	Rugfuerder richt u ríje! ([...] rig u ry!)

Ad hastam declina!	Rechts om! (Regs om!)
Ad scutum declina!	Slings om! (Links om!)
Collige!	Treedt an mit gleder ofte oock met rijen! (Tree aan in geledere/rye!)
Densa!	Dicht u! (Verdig!)
Constipa!	Heel dicht! (Heel dig!)
In arrectum redde!	Biedt den cop weder!
Decuriones quiescant!	Fuerders stae stille! (Leiers staan stil!)
Treedt an met gleder, rijen!	(Tree aan met geledere, rye!)
Treedt aff met gleder, rijen!	(Tree uit in geledere, rye!)
Ita consistete!	Also! (So!)
Ad hastam immutare!	Rechts om keert u! (Regs omkeer!)
Ad scutum immutare!	Slinx om keert u! (Links omkeer!)
Restitue!	Herstelt u! (Herstel!)
Longitudinem duplica!	Rechts ofte slinx treedt in u gleder! (Links of regs tree in u geledere!)

Altitudinem duplica!	Rechts ofte slinx treedt in u rijen! ([...] in u rye!)
Ruck an!	
Treckt an!	
Ruck aff!	
Treck aff!	
Convertere!	Swencken! (Swenk!)
Ad hastam converte!	Rechts om swenckt u! (Regs swenk!)
Choreus!	Slingerslach! (Kontramars!)
Kranendans!	(Verdig!)

Eerstens mag geen soldaat praat gedurende hierdie opleiding nie, sodat hulle die bevel beter kan verstaan. Tweedens moet die soldaat altyd voordat die eenheid in beweging kom, eers met sy gesig in die rigting waarin beweeg moet word, staan. Daarvoor word die bevel "Regs of links om" en "Regs of links omkeer" gegee. Om terug in die oorspronklike posisie te kom, word die bevel "Herstel" gegee. Derdens moet verwarring vermy word deur die spesifieke deel van die bevel, naamlik "regs" of "links", eerste te gee sodat die soldaat onmiddellik weet in watter rigting hy moet draai. Indien die algemene deel "om" of "omkeer" eerste gegee word, sal die soldaat heel moontlik na die verkeerde kant toe draai. Vierdens moet alle bewegings wat na regs bevel

is, opgevolg word met 'n bevel na links om weer in die regte rigting te kan kyk. Dan noem hy die voorbeeld van die uitvoering van die bevel "Trek in die kranedans". Die kranedans is 'n beweging waardeur die geledere en rye digter teen mekaar beweeg om byvoorbeeld deur 'n nou kloof of ander nou plekke te gaan sonder dat die formasie verbreek word. Wanneer die beweging uitgevoer is, kry die soldate weer 'n herstelbevel wat hulle in die oorspronklike orde terugplaas (Hahlweg 1987:255-262).

Hy gee dan sy voorstelle oor die Nederlandse vorm van verskeie bevele en sê dat hy 'n manier gevind het waarvolgens die musketiers en skutters in 'n slagorde kan skiet. Die eerste gelid skiet gelyk en retireer dan deur hulle rye per gelid en val agter die laaste soldate in hulle rye in om te herlaai. Die volgende gelid tree terselfdertyd vorentoe en skiet weer gelyk. Wanneer die laaste gelid geskiet het, het die eerste gelid reeds herlaai. Daardeur word die vuurkrag geweldig verhoog tot heelwat meer as die twee skote per minuut wat die musket kon vuur. Om hierdie beweging uit te voer, maak hy gebruik van 'n kontramars (Hahlweg 1987:255-262).

Die mate waartoe die hervormers op Aelianus en Leo VI geleun het, blyk duidelik by die toepassing van drie verskillende afstande tussen soldate in die rye en geledere: die eerste waar elke man twee meter spasie in sy gelid sowel as sy ry het; die tweede waar elke man een meter in sy gelid en sy ry het; die derde waar elke man 'n halwe meter in sy gelid en een meter in sy ry het. Hierdie voorskrif van Aelianus is dus bewustelik net so oorgeneem en

aangewend (Delbrück 1920:192). Aanvanklik is die Griekse getalleverhouding deurgaans gehandhaaf. In enkele gevalle was daar egter 'n mate van afwyking (Delbrück 1920:193).

By die drill moes daar op grond van vaste en sistematiese bevele bepaalde elementêre bewegings uitgevoer word (Koch 1981:21). Die ontwikkeling van hierdie bewegings is byna uitsluitlik op die voorskrifte van Aelianus gebaseer, terwyl Leo VI se idees meer in 'n aanvullende sin verwerk is (Hahlweg 1987:51). Verskeie pogings is aangewend om die uitvoering van die bevele vir die soldaat makliker te maak. Etlike boeke is met hierdie doel voor oë gepubliseer. Jacobi von Wallhausen, 'n Duitser wat onder Maurits geveg het, het 'n groot rol in die praktiese konsolidasie van die hervorming gespeel. In 1615 publiseer hy *Kriegskunst zu Fuß*. Daarin gee hy belangrike aanwysings aan die gewone soldaat oor hoe hierdie elementêre bewegings deur eenvoudige wendings op die plek uitgevoer kon word (Hahlweg 1987:57).

By wapenopleiding is ook gebruikgemaak van 'n reeks elementêre bewegings wat tot op die geringste handgreep en die aanpassing daarvan by die vorm en konstruksie van die wapen vasgelê is. Elke handgreep is ooreenkomstig 'n eie bevel uitgevoer. Op hierdie manier kon die jong soldaat sistematies gedril word totdat hy sy wapen ten volle en doeltreffend kon hanteer (Hahlweg 1987:32-33). Die lontslotgeweer of musket was in hierdie stadium algemeen in gebruik. Hierdie lomp geweer met sy breë, Spaanse kolf was so swaar dat die soldaat of musketier die loop van die geweer op 'n stutvurk, met die skerp kant in die grond gesteek, moes plaas by

Gravure uit die *Wapenhandelinghe* van De Gheijn
(De Gheijn 1608).

die aanlê om te skiet (De Gheijn 1607).

Om die hantering van wapens te vergemaklik, het Johann van Nassau aan die Nederlandse skilder Jacob de Gheijn opdrag gegee om 'n geïllustreerde boek te publiseer waarin die hantering van die musket en piek op 'n verstaanbare manier vir die gewone soldaat verduidelik word. Die gevolg was dat die **Wapenhandelinghe van roers, musquetten ende spiesen** in 1607 in Den Haag gepubliseer is. In hierdie werk beeld De Gheijn aan die hand van mooi gravures onder meer die 43 verskillende stande uit wat die musketier nodig het by die dra, afskiet en laai van die musket. Verder is daar gravures wat die 32 verskillende stande en bewegings uitbeeld wat die piekenier met sy wapen uitvoer. 'n Volledige drilreglement is in 1610 deur Maurits amptelik ingestel (Aanhangsel D).

Die bevel vir die hantering van die musket, piek en skild volg hieronder. Die dril vir die piek en skild is feitlik sonder verandering van Aelianus oorgeneem. Die hantering is afgebreek in die kleinste moontlike enkele bewegings wat individueel inge oefen is. Dit is belangrik om op die woordorde in die bevel te let waar die besondere deel van die bevel voor die algemene gegee word, byvoorbeeld: "U lonte in die rechte hand neemt!" In hierdie geval is die besondere deel van die bevel die lonte, want die hoofhandeling geskied daarmee. Daarom word die aandag eers op die lonte gevestig. Die soldaat weet nou dat hy iets met die lonte moet doen en sy aandag is daarop toegespits, terwyl hy wag om te hoor wat hy moet doen. Wanneer die opdrag kom om dit in die

regterhand te neem, weet hy onmiddellik wat om met die lont te doen. Die dril vir die musket is die volgende:

1. Marcheert met die furquet in die handt! (Marsjeer met die vurk in die hand!)
2. Marcheert end draecht t'forquet neffens t'mussqnet! (Marsjeer en dra die vurk saam met die musket!)
3. U forquet sincken end van u schouder u musquet neemt! (Die vurk laat sak en van die skouer neem!)
4. Mette rechterhandt u musquett om hoch houdt ende in die lincker handt sincken laet! (Met die regterhand die musket hoog hou en laat dit in die linkerhand sak!)
5. In die slincker handt u musquet neemt end u forqnet neffens t'musquet draecht! (In die linkerhand die musket neem en die vurk saam met die musket dra!)
6. U lonte in die rechte handt neemt! (Die lont in die regterhand neem!).
7. U lont affblaest end wel hout! (Die lont afblaas en reg hou!)
8. U lont opdruckt! (Die lont opdruk!)
9. U lont versouckt! (Die lont [voorberei?!])
10. U lont afblaest end u pan opent! (Die lont afblaas en die pan oopmaak!)
11. U musquet om hoch hout end aenlegt! (Die musket omhoog hou en lê aan!)
12. Schiedt! (Skiet!)
13. U musquet afneemt end neffens u furqnet draecht! (Die musket af en saam met die vurk dra!)

21. U musquet omdraeyt.

24. U musquet ladet.

1. Op u schouder u Roer wel hout ende marcheert.

11. Schiet.

Drilbewegings met die musket uit De Gheijn se *Wapenhandelinghe*

(De Gheijn 1608).

14. U lont afneemt! (Die lont afhaal!)
15. End voegtse weder tuschen die vinger! (En plaas dit weer tussen die vingers!).
16. U pan afblaest! (Die pan afblaas!)
17. Op u pan pulper doet! (Op die pan kruit plaas!)
18. U pan toedoet! (Die pan toemaak!)
19. U pan afschut! (Die pan afskud!)
20. U pan afblaest! (Die pan afblaas!).
21. U musquet omdraait! (Die musket omdraai!)
22. End u furquet sleept! (En die vurk sleep!)
23. U maete op doet! (Die [kruit] maat op sit!)
24. U musquet laet! (Die musket laai!)
25. U laetstock uyt treckt! (Die laaistok uittrek!)
26. U laetstock kort vast! (Die laaistok kortvat!)
27. U polver neerstampt! (Die kruit vasstamp!)
28. U laetstock uyt u musquet treckt! (Die laaistok uit die musket trek!)
29. U laetstock cort vast! (Die laaistok kort vashou!)
30. U laetstock op steeckt! (Die laaistok op steek!)
31. U musquet met die slincker hand voorbrengt! (Die musket met die linkerhand vorentoe bring!)
32. End met die rechter handt omhoch hout end u furquet hervat! (En met die regterhand hoog hou en die vurk weer vat!)
33. Op u schouder u musquet legt! (Op die skouer die musket lê!)
34. Marcheert end draecht t furquet nevens t musquet! (Marsjeer en dra die vurk saam met die musket!)

35. Van u schouders u musquet neemt! (Van die skouers die musket neem!)
36. U musquet int furquet legt! (Die musket in die vurk lê!)
37. Op u furquet u musquet hout! (Op die vurk die musket hou!)
38. U musquet int furquet met die lincke handt alleen int gewicht houdt! (Die musket in die vurk met die linkerhand alleen balanseer!)
39. U lont in die rechter Handt vat! (Die lont in die regterhand vat!)
40. U lont afblaest! (Die lont afblaas!)
41. U lont opdrukt! (Die lont opdruk!)
42. U lont versouckt! (Die lont: [voorberei?!])
43. U pan deekt end gereet staet! (Die pan dek en gereed staan!)

Die bevele vir die drill van die pieke is op dieselfde manier saamgestel as by die musket. Die volgende bevele is deur De Gheijn geïllustreer:

1. U spies opwaerts draecht! (Die piek opwaerts dra!)
2. U spiess nederstelt! (Die piek neerlê!)
3. Scheuyns u spiess draecht! (Skuins die piek dra!)
4. U spies velt! (Die piek vel!)
5. U spies nederstelt! (Die piek neerlê!)
6. U spies sleept! (Die piek sleep!)
7. U spies aen den point hout! (Die piek aan die punt hou!)
8. Scheuyns u spiess draecht! (Skuins die piek dra!)
9. Achterwerts u spies velt! (Na agter die spies vel!)

10. Scheuyns u spies draecht! (Skuins die piek dra!)
11. Rechts u spies velt! (Regs die piek vel!)
12. Scheuyns u spies draecht! (Skuins die piek dra!)
13. Schlincks u spies velt! (Links die piek vel!)
14. Scheuyns u spies draecht! (Skuins die piek dra!)
15. U spies nederstelt! (Die piek neerlê!)

Die ronde skild is as verdedigingswapen teen die piek en die swaard gebruik. Die bevele wat deur De Gheijn geïllustreer is, is op dieselfde manier saamgestel as die bevele vir die musket en die piek. Die bevele is:

1. Op den rugh u schild hangt! (Op die rug die skild hang!)
2. U schild tot spiess gereed hout! (Die skild by die piek gereed hou!)
3. U schild tot het rappier gereet hout! (Die skild by die rapier gereed hou!)
4. U spies neerlegt! (Die piek neerlê!)
5. U rappier treckt! (Die rapier trek!)
6. Dect u! (Neem dekking [agter die skild]!)
7. Rect u! (Rek [van agter die dekking]!)
8. U schild van den hals neemt! (Die skild van die bors [waar dit gedra word] neem!)
9. U spiess op neemt! (Die piek opneem [optel]!)
10. Op den rugh u schild hangt! (Op die rug die skild hang!)

(De Gheijn 1607).

Die elementêre bewegings verbonde aan die dril en wapenhantering is uitgevoer op grond van 'n stel mondelinge bevele. By die

opstel van die bevels het die hervormers gebruikgemaak van die ou Oud-Griekse en Bisantynse bevels soos dit uit die werke van Aelianus en Leo VI voorkom (Hahlweg 1987:39-40). Dit het orde gebring in die uiters gekompliseerde militêre lewe van daardie tyd (Elias 1977:74). Die aanbevelings wat Willem Lodewyk in sy brief aan Maurits oor die bevelstaal gemaak het, is nie sonder veranderings aanvaar nie. Die bevelstaal soos uiteindelik deur Maurits vir die dril van die soldate van die *Staatse Leger* aanvaar is, is ook in die verskillende tale van die soldate wat vir Nederland geveg het, vertaal (Aanhangsel C). Die bevels vir die dril van die infanterie is die volgende:

1. **Reyen! (Rye!)**

Die rye se aandag word getrek vir 'n bevel wat gaan volg.

2. **Gledern! (Geledere!)**

Die geledere se aandag word getrek vir 'n bevel wat volg.

3. **Rechtsom! (Regs om!)**

Die bevel vir 'n 90° wending na regs.

4. **Slincxom! (Links om!)**

Die bevel vir 'n 90° wending na links.

5. **Rechtsom/slincxom kert! (Regsom-/linksomkeer!)**

'n Omkeer van 180° moet na regs of links gemaak word. Moderne gebruik is om altyd die omkeer na regs te maak. Daarom sou die moderne bevel: Omkeer! wees.

6. **Herstelt u! (Herstel!)**

Die afdeling keer terug na die posisie waarin dit voor, in hierdie geval, die omkeerbevel in 5 of 6 gestaan het. In moderne tyd word dit ook gebruik by die foutiewe uitvoering van 'n bevel

om die afdeling terug in die vorige posisie te kry.

7. **Slinxcs/rechts herstel u! (Links/regs herstel!)**

Wanneer die herstel spesifiek regs- of linksom gedoen moet word en alleen in die geval van 'n 90°-wending.

8. **U reyen schleutt! (Die rye sluit!)**

Die soldate moet nou in die rye 'n halwe meter van mekaar wees.

9. **U gledern schleutt! (Die geledere sluit!)**

Die geledere moet nou een meter van mekaar af wees. Die moderne ekwivalent is: **Sluit orde, mars!**

10. **U reyen opent! (Die rye open!)**

Die soldate moet nou in die rye een meter van mekaar wees. Die moderne ekwivalent sou verkry word met die bevel: **Regs rig!**

11. **U gledern opent! (Die geledere open!)**

Die geledere moet nou twee meter van mekaar wees. Die moderne ekwivalent word verkry met die bevel: **Oop orde, mars!**

12. **Vorwartz/achterwartz u gledern opent! (Vorentoe/agtertoe die geledere open!)**

Die oop orde word verkry deurdat die geledere dit na voor of agter doen. Na voor sou die agterste gelid stilstaan, die middelste twee treë na vore en die voorste gelid vier treë na vore gee. Na agter is net die omgekeerde.

13. **Rechts/slinx schwenck u! (Regs/links swenk!)**

Die afdeling moet na regs of links swenk om 'n hindernis te vermy. Die beweging word uit die rye in die mars na 'n flank gedoen.

14. **U reyen rechtsom/slinxom keert! (Die rye regsom/linksom keer!)**

Wanneer in rye na 'n flank gemarsjeer word, kom die bevel om in

die mars 180° na regs of links om te keer. Die omkeer word vandag op die bevel: **Afdeling, omkeer!** outomaties regsom gedoen.

15. **U gledern rechtsom/slincxom kertt! (Die geledere regsom/slincxom keer!)**

Die omkeer word regsom of linksom gedoen terwyl die afdeling in geledere afmarsjeer.

16. **Rechts/slincx u reyen dubbelt! (Regs/links die rye verdubbel!)**

Wanneer die rye na regs verdubbel, beweeg elke tweede man in elke ry na regs om tussen sy ry en die volgende ry 'n nuwe ry te vorm. Na links is dit die omgekeerde.

17. **U reyen herstel! (Herstel die rye!)**

Die bevel bring die afdeling terug na die posisie net voor die verdubbelbevel gegee is.

18. **Rechts/slincx u gelederen dubbelt! (Regs/links die geledere verdubbel!)**

Die doel is blykbaar om 'n breë front te verkry. Dit is nie duidelik hoe die beweging uitgevoer is nie. Die maklikste sou wees om die afstand in die geledere te verdubbel deurdat al die soldate die verkieslike dubbelafstand na regs of links in die gelid inneem. Enige ander metode sou amper onbeheerbaar gewees het omdat 'n verdubbeling op dieselfde manier as met die verdubbeling van rye chaoties sou word.

19. **U gledern herstel! (Die geledere herstel!)**

Die posisie van voor die verdubbelbevel moet ingeneem word.

20. **Rechts/slincxs u gledern mitt halben reyen dubbelt! (Regs/links die geledere met halwe rye verdubbel)**

Dit is onduidelik hoe hierdie bevel uitgevoer is.

21. **U reyen herstellt! (Die rye herstel!)**

Die rye neem die posisie in waarin dit voor die verdubbelbevel was.

Deurdadig die bevel in die tale van die vreemde soldate wat onder Maurits gegee het, vertaal is, het daar 'n gestandaardiseerde bevelstaal in gebruik gekom (Hahlweg 1987:279-285)

4.4 Dissipline

Maurits het 'n streng vorm van dissipline gehandhaaf. Soldate wat hulle wangedra het, is swaar gestraf. Reeds op 13 Augustus 1590 vaardig hy 'n reglement uit waarin 'n groot aantal oortredings en die strawwe daarvoor opgesom en neergelê word. Daarvolgens kon godslasteraars na 'n waarskuwing veroordeel word tot die brand van 'n gat met 'n gloeiwarm yster deur hulle tonge, asook die verbeurdverklaring van hulle besittings. Deserteurs en diegene wat in sig van die vyand om geld geroep het, is ter dood veroordeel. Streng dissipline het bygedra tot die goeie naam van die *Staatse Leger* (Kamphuis 1986:18).

4.5 Besoldiging

Een van die belangrikste stappe om die *Staatse Leger* gedug en betroubaar te maak, was die gereelde uitbetaling van die soldy. Dit was belangrik omdat die soldate al die koste met betrekking tot hulle etes, drank, klere en wapenuitrusting self moes dra. Sodoende is nie alleenlik die diens aantrekliker gemaak nie, maar dit het ook voorkom dat daar verskoning was vir plundertogte en ander misdade (Kamphuis 1986:18). Die gereelde betaling van die

soldy is deur die State-generaal van Nederland gewaarborg (Wels 1963:18-19).

4.6 Die hervormde Staatse Leger

Na die deurvoer van die hervormings het drilsessies 'n deel van die daaglikse lewe van die soldaat geword. Taktiese bewegings, asook bevele en voorskrifte, is in handboeke vasgelê. Aangesien Nederland gedurende hierdie tyd 'n sentrum van die boekdrukkuns was, het hierdie publikasies baie bygedra tot die verspreiding van die reputasie van die **Staatse Leger** oor Europa (Kamphuis 1986:18).

Die voorbereiding vir oorlog het 'n belangrike plek ingeneem. Met wiskundige noukeurigheid is die stryd voorberei. Dit het meegebring dat die opleiding van die soldaat meer tyd in beslag geneem en daarmee ook duurder geword het. Daarom is die soldate nou ook buite die vegseisoen in diens gehou. Dit het meegebring dat die **Staatse Leger** gaandeweg meer 'n staande leër geword het (Kamphuis 1986:19). Die grootte van die leër onder Maurits was ongeveer 40 000 man. Die logistieke stelsel het Maurits in staat gestel om veldleërs van tussen 5 000 en 10 000 man te verplaas en in die veld in stand te hou (Kamphuis 1986:20).

Die kleinste eenhede, die kompanies wat onder leiding van kapteins gestaan het, kon saamgevoeg word tot kolonelskappe waaruit regimente saamgestel is (Kamphuis 1986:20). Onder Maurits het 'n komanie uit 'n gelyke getal piekeniers en musketiers bestaan. Dit is duidelik dat Willem Lodewyk se aanbeveling om die

vuursnelheid te verhoog, aanvaar is, want daar is bepaal dat wanneer die eerste ry gevuur het, hulle met 'n kontramars na agter moes beweeg om te herlaai. Teselfdertyd het die volgende gelid enkele treë na vore gegee, aangelê en geskiet (Kamphuis 1986:21).

4.7 Samevatting

Die wese van die hervorming het gewentel om die ontwikkeling van 'n bevelstaal vir die dril van soldate, nuwe en doeltreffende elementêre bewegings, asook groter beweeglikheid en buigsaamheid tesame met presisie van uitvoering. Daardeur is die beweeglikheid, spoed en buigsaamheid van die leër geweldig verhoog. Die struktuur van eenhede het verander en 'n vermoë is ontwikkel om effektief by die aard van die geveg aan te pas en steeds buigsaam te bly. Daarby kom dan ook die verhoogde vuurkrag en volgehoue vuur deur die aanwending van die musket saam met die kontramars (Hahlweg 1987:X).

Die belangrikste elemente van die hervormings is dat dit op grond van diepgaande studies van die Oud-Griekse en Romeinse militêre tradisies deurgevoer is. Verder was die hervormings die begin van die geskiedenis van die moderne leër (Hahlweg 1987:7).

5 VERSPREIDING VAN DIE HERVORMING NA WES-EUROPA

Die Slag van Nieuwpoort en die praktiese toepassing van die idees van die hervormers in die geveg het die aandag van die ander Europese state getrek. Duitsland, Frankryk en Engeland was die eerste lande wat die nuwe leerstellings aanvaar en toegepas het (Hahlweg 1987:140). Offisiere van die ander Europese lande het uitgebreide besoeke aan die *Staatse Leger* afgelê om die nuwe Nederlandse stelsel te bestudeer (Hahlweg 1987:140).

5.1 Frankryk

Die Franse het reeds tydens die hervormings in Nederland begin om die belangrikste elemente daarvan oor te neem (Hahlweg 1987:XI). Die Franse het sedert die Middeleeue, deur die 16de eeu en tot met die Nederlandse hervormings aandag gegee aan die werke van die bekendste Griekse en Romeinse militêre skrywers deur heruitgawes daarvan in die oerteks, Latyn of Frans uit te gee (Jähns 1891:93,121). Die werk van Aelianus in die vertaling van Gaza was ook een van hierdie werke en het reeds in 1515 verskyn (Hahlweg 1987:165).

Die Franse offisiere en manskappe wat as vrywilligers aan Nederlandse kant geveg het, het die hervorming in Frankryk begin. 'n Regiment onder kolonel Odet de la Noue het gedurende 1599 in Nederlandse diens getree, gevolg deur nog 'n regiment in 1602 (Ten Raa-De Bas 1913:164, 409). By hulle terugkeer in Frankryk het hulle hulle beywer vir die invoer van die stelsel wat hulle in Nederland leer ken het (Hahlweg 1987:165).

Die entoesiasme waarmee verskeie elemente van die hervorming, soos die bevelstaal en die elementêre bewegings oorgeneem is, was 'n hoogtepunt op die gebied van die ontwikkeling van die militêre wese in Frankryk (Hahlweg 1987:XII).

In 1611 en 1615 verskyn die werk van Aelianus ook in Frans. Verskeie Franse militêre skrywers soos Montgomery de Corbouson, luitenant-kolonel Jeremias de Billon, Du Praissac en die hertog van Rohan het oor die inhoud van die hervorming in Nederland en Frankryk geskryf. Die invloed van Aelianus op die vestiging van die Franse dril blyk duidelik uit die werk ***Histoire de la milice francoise*** deur Daniel wat byna 'n eeu later in 1724 gepubliseer is (Hahlweg 1987:166-172).

Dit was vir Lodewyk XIV baie belangrik om die doeltreffendheid van sy leërs te verhoog en dit volgens die eise van die moderne oorlogsvoering te organiseer. In hierdie hervorming het die Franse die struktuur, die vorm en die gevolge van die Nederlandse hervormings as uitgangspunt gebruik. Franse militêre werke uit die tydperk 1675-1696 toon dat die hervorming in Frankryk verder uitgebou is om groter buigsaamheid in die verskillende drilbewegings en die bevelstaal te verkry (Hahlweg 1987:XII-XIII).

Onder die leiding van die markies De Louvois is die hervorming uitgebou deur die moderne hiërargiese stelsel van range, formasies en eenhede te aanvaar. Hy het onder andere ook 'n eenvormige uniform laat instel (De Rek 1967:100). Die vuur-

steengeweer met bajonet is ingevoer en die ou lontgeweer vervang. Daar is ook nou begin om 'n steekwapen of bajonet aan die geweer te heg. Hierdie nuwe ontwikkeling het tot gevolg gehad dat die geweer nou ook die funksie van die piek kon uitvoer. Dit het van die infanterie nou 'n magtige wapen gemaak (De Rek 1967:100). Die hervormings van De Louvois was so doeltreffend dat die meeste van die ander Europese leërs dit nagevolg het (Blitzer 1968:175).

Die metode van oorlogvoering het nou ook meer menslik geword. Daarom het die groot veldhere verkies om die vyand met hulle kennis en kundigheid eerder as met wapengeweld te oorwin. Die ingesteldheid van die soldaat het ook verander. Die woestaards van die 17de eeu het plek gemaak vir goedopgeleide soldate wat op die oorlogsveld en die paradegrond soos marionette reageer het. Die edele krygsheld van die einde van die Middeleeue het 'n pligsgetroue soldaat geword met 'n gevoel van eer wat "bij alle heroiek met enige coquetterie te sterven wist". Hierdie metode van oorlogvoering het die tydperk van presisiewerk en vertoon van militêre prag en praal op die paradegrond ingelui (De Rek 1967:494-498).

5.2 Engeland

Net soos in die geval van Frankryk het die opkoms van koninklike absolutisme aanleiding gegee tot die opkoms van militêre mag in Engeland. In 1485 met die Slag van Bosworth Field is die York-vorstehuis onder Richard III verslaan en het die Tudor-vorstehuis op die troon gekom. Die Tudors was sterk vorste wat deur hulle inisiatief en optrede die toneel oorheers het.

(Kapp 1982:261-262). Hendrik VIII wou verseker dat Engeland die sleutel tot die magsewig van Europa in sy hande hou (Kapp 1982:358-359). Elizabeth I was 'n realis en besiel met die idees van die Renaissance. Deur vernuftige diplomatie het sy 'n onvermydelike oorlog met Spanje tot 1588 uitgestel toe Engeland beter voorberei was. In 1588 het die Engelse vloot die Spaanse Armada 'n gevoelige nederlaag toegedien. Hierdeur het Engeland sy posisie in die sake van Europa verstewig. Die bewind van Elizabeth was 'n bloeitydperk en ook bekend as die Engelse Renaissance (Kapp 1982:359-360).

Teen hierdie agtergrond het die Nederlandse militêre hervorming Engeland bereik. Engelse regimente het in die diens van Nederland getree in die stryd teen Spanje. Hierdie troepe het onder bevel van kolonel Francis Vere gestaan. Teen 1591 was daar 8 000 man wat eerstehands met die praktiese uitwerking van die hervormings kon kennis maak (Hahlweg 1987:174). Die Engelse troepe is deur Nederland betaal en was dus direk onder Nederlandse bevel. Hulle was dus ten volle aan die praktiese uitvoering van die hervorming blootgestel. Hier het die Engelse die skool van die nuwe kuns van oorlogvoering betree (Fortescue 1899:157).

Die nuwe leerstellings was vir die Engelse baie welkom. Die oornam van die Nederlandse opleidingstelsel het gedurende die laaste paar jaar van die 16de eeu begin. Vernuwings het onder leiding van offisiere wat in Nederland gedien het, begin (Hahlweg 1987:174). Die werk van kaptein John Bingham *The tactics of Aelian or art of embattailing an army after ye grecian manner*,

waarna reeds verwys is, toon hoe volkome die Engelse die nuwe leerstellings oorgeneem het. As deel van die werk publiseer hy 'n voorskrif vir die dril van die Engelse soldate in Nederlandse diens (Aanhangsel E). Hy hang openlik die skool van die Nederlandse hervormers aan en gee aan hulle die eer vir die herontdekking en heraanwending van die voorskrifte van die Griekse en Romeinse militêre skrywers. Van die hervormings in Nederland sê hy dat "Howbeit the practise of Aelians precepts hath long lien wrapped up in darknes and buried in the ruines of time, untill it was revived and restored to light not long since in the United Provinces of the Low-Countries, which Countries at this day are the schoole of war, whither the most martial spirits of Europe resort to lay downe the apprenticeship of their service in armes, and it was revived by the direction of that heroicall Prince Maurice of Nassau, Prince of Orange, Gouvernour and Generall of the laid Countries" (Hahlweg 1987:176).

5.3 Duitsland

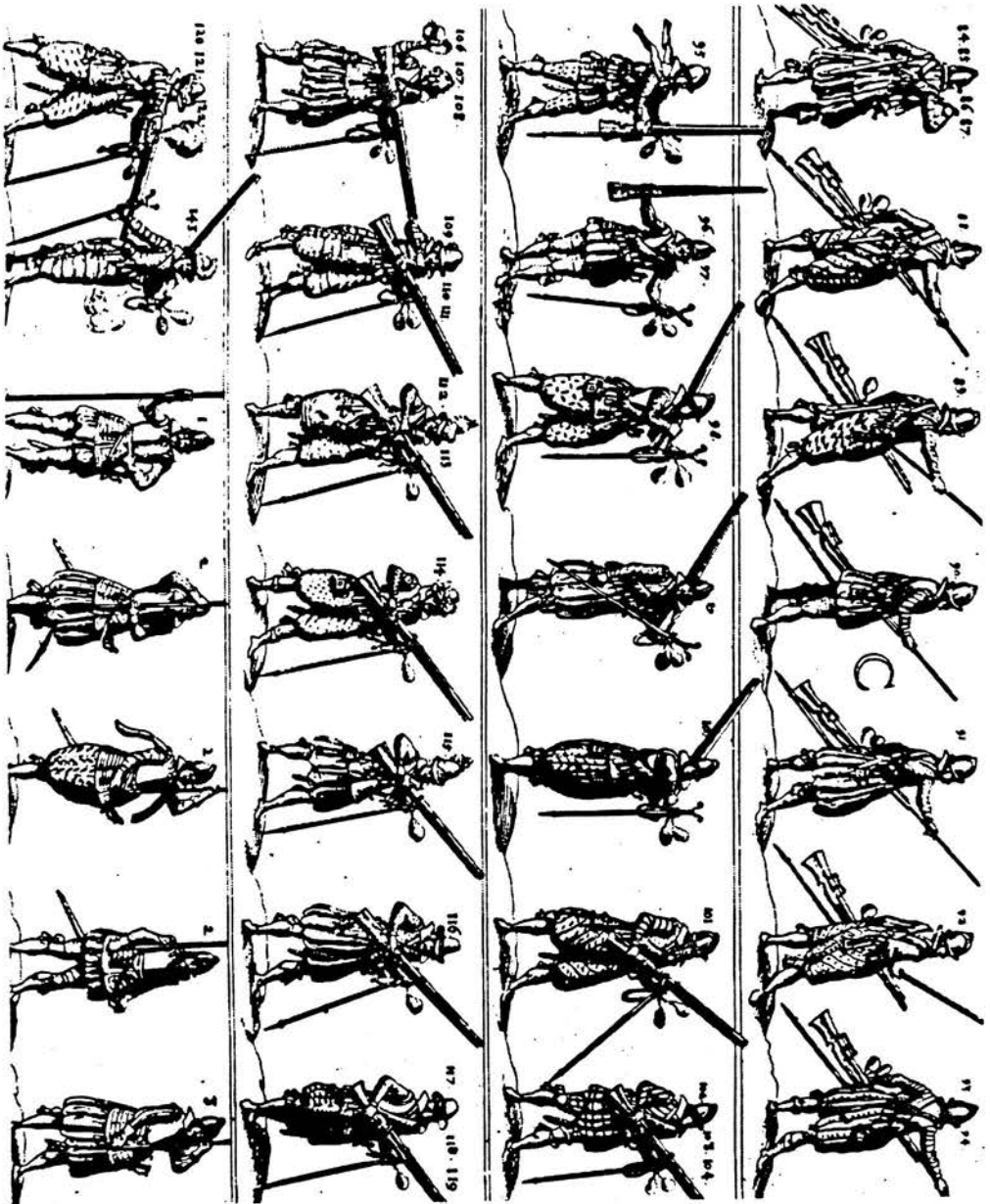
Johan van Nassau het die nuwe rigting in sy graafskap bevorder. Die aanvaarding van die leerstellings in Duitsland is veral aan hom te danke. Sedert die tagtigigerjare van die 16de eeu het hy gehelp om 'n volksleër teen die Spaanse bedreiging te skep. Wat ook meegehelp het om die nuwe idees in Duitsland aanvaarbaar te maak, was dat die dril van troepe 'n baie welkome middel was om rekrute in die korts moontlike tyd op te lei en dieselfde vaardigheid te gee as wat by ervare beroepsoldate aangetref is (Jähns 1891:1070, 1077). Waar die hervormings aanvaar is, het dit onmiddellik geskied (Hahlweg 1987:141-142).

Johan van Nassau het 'n opleidingstelsel geskep waarvoor hy verskeie aanwysings en voorskrifte ontwerp het. In die negentiger jare van die 16de eeu gaan hy na Nederland om saam met Maurits en Willem Lodewyk die hervorming prakties deur te voer (Plathner 1913:15). Hy het sy militêre opleiding onder Maurits teen 1593 voltooi. Sy indrukke het hy in die vorm van aantekeninge opgestel (Jähns 1891:570, 910; Plathner 1913:26). In 1597 en 1598 neem hy aan die veldtogte van Maurits in Nederland deel (Jähns 1891:911).

Hy het in samewerking met die skilder Jacob de Gheijn in 1607 in Den Haag die *Wapenhandelinge van roers, musquetten ende spiessen achtervolgende de ordre van Sijn Excellentie Maurits van Orangie, Grave van Nassau etc* laat verskyn. Dit is in die naam van De Gheijn uitgegee wat die werk met gravures geïllustreer het. Hierdie boek is in die 17de eeu telkens herdruk (Plathner 1913:89). Gedurende 1608 het hy 'n formele drilreglement opgestel wat ooreenstem met die Nederlandse reglement (Hahlweg 1987:144).

Gedurende sy laaste jare het Johan van Nassau die eerste Duitse militêre skool in Siegen gestig waar offisiere in die krygskunde opgelei en gevorm kon word om die verantwoordelikheid vir bevelvoering oor die soldate te aanvaar (Plathner 1913:9).

Naas Johan van Nassau was Moritz van Hesse die belangrikste aanhanger van die Nederlandse hervormings in Duitsland. Na die swak prestasie van die Duitse huurtroepe in 1599 by Niederrhein het Moritz onderdane wat geskik was om die wapen te dra, opgeroep en begin oplei (Jähns 1891:1085). In sy korrespondensie het hy

Jacobi von Wallhausen se Geillustreerde wapendrill

(Von Wallenhausen 1630).

uitgewy oor die Griekse en Romeinse militêre wese en tradisie. Hy haal onder andere vir Livius, Polibios en Leo VI aan (Jähns 1891:883). Sy gedagtes het ingepas in die raamwerk van die Nederlandse hervorming. Hy het hom daarop toegelê om daardie idees met sy eie bydrae te verbeter. Sy beredenering van Aelianus se voorskrifte was sy eie selfstandige werk (Hahlweg 1987:150). In 1600 publiseer hy die oudste Duitse drilreglement (Jähns 1891:885, 900).

Johann Jacobi von Wallhausen van Danzig het 'n bydrae as een van die vrugbaarste militêre skrywers van die 17de eeu gelewer. Hy het ook in Nederland onder Maurits van Oranje gedien. In 1617 is hy as direkteur van die nuwe militêre skool te Siegen aangestel (Plathner 1913:82). Von Wallhausen was een van die ywerigste werwers vir die hervormings in Duitsland. Hy het hom in besonder beywer vir die begrip van die noodsaaklikheid van dril omdat dit die soldaat 'n meester op sy gebied maak (Hahlweg 1987:159).

Die belangrikste gebied in Duitsland waar die Nederlandse hervormings vroeg reeds ingevoer is, was Kurbrandenburg. In 1609 is daar spesiaal gekeurde soldate gewerf wat almal jare in Nederland gedien het (Hahlweg 1987:162). Die drilreglement wat deur kaptein Sigmund Berndt opgestel is vir die leër van Kurbrandenburg, bewys die aanvaarding van die Nederlandse hervorming in Kurbrandenburg. Hierdie reglement bevat die Nederlandse voorskrifte vir die gebruik van die musket, piek en die elementêre bewegings (Hahlweg 1987:163-164).

6. DIE KAAPSE GARNISOEN

Die *Vereenigde Oostindiesche Compagnie* (VOC) is in 1602 gestig as 'n geöktrooieerde maatskappy met die reg tot handel langs die roete tussen Nederland óm die Kaap die Goeie Hoop na die Ooste vir 'n tydperk van 21 jaar. Die State-generaal het omvattende magte aan die VOC verleen om onder andere ooreenkomste met plaaslike heersers aan te gaan (Terpstra 1947:167-170). Die bestuur van die VOC is gelaat in die hande van die individuele kamers, asook die direksie, die Here XVII (Beelaerts van Blokland 1948:105-106).

Volle administratiewe, regs- en wetgewende magte is aan die VOC in sy besittings verleen, maar hy was nog ondergeskik aan die wette van Nederland. Plaaslike mag het berus by die goewerneys wat deur die VOC aangestel is, maar burgerlike gesag en die gesag van die VOC was altyd ondergeskik aan die gesag van admiraals van die Nederlandse vloot wanneer hulle by enige hawe van die VOC aangedoen het. Hierdie admiraals was nie noodwendig amptenare van die Kompanjie nie. Die State-generaal het onderneem om die VOC in oorlogstyd te ondersteun op voorwaarde dat die VOC die koste daaraan verbonde moes dra. Soos wat die VOC se handelsbesittings uitgebrei het, het die State-generaal hom genoodsaak gevoel om die soms buitensporige mag van die VOC te beheer. Gedurende die 17de eeu is bepaal dat 'n Goewerneur-generaal aangestel moes word om te verseker dat die administrasie van die VOC se kolonies doeltreffend geskied. Die Goewerneur-generaal het sy setel in Batavia gehad. Hy was aan die hoof van die Raad van Indië wat

direk aan die Here XVII verantwoordelik was. Die Here XVII op sy beurt weer was aan die State-generaal verantwoordelik (Terpstra 1947:167-170). Militêre gesag is dus uitgeoefen op 'n bevelslyn wat vanaf die Goewerneur na die Raad van Indië met die Goewerneur-generaal aan die hoof geloop het. Hy was militêr aan die Here XVII verantwoordelik wat op hulle beurt weer hulle militêre gesag ingevolge die oktrooi aan die State-generaal ontleen het.

In 1652 het die VOC 'n verversingstasie vir sy skepe op weg na die Ooste aan die Kaap gestig. Jan van Riebeeck het reeds van die begin af die gevare waaraan die verversingspos blootgestel was, besef. Hy het in opdrag onmiddellik begin om 'n fort te bou. Die nedersetting het gou met veediefstal deur die inheemse Khoi te doen gekry. Gedurende 1657 rapporteer kommissaris Rijckloff van Goens dan ook dat die nedersetting in staat was om homself teen die inboorlinge te beskerm. Die probleme met die Khoi neem toe en die vryburgers dien op 7 Mei 1659 'n versoekskrif in waarin optrede gevra word. Die stryd word in alle erns aangepak met die Eerste VOC - Khoi Oorlog. Teen 12 April 1660 was die vredesonderhandelinge reeds aan die gang. Daar word nou aan Van Riebeeck opgedra om die verdediging verder uit te bou. Hy laat 'n aantal fortifikasies om die Skiereiland oprig (Böeseken 1938:74-75).

6.1 Militêre organisasie van die VOC

Aan die hoof van die militêre magte van die VOC was 'n generaal-majoor wat in Batavia gestasioneer was. Hy het bevel gevoer oor

ongeveer 12 000 soldate. Die kapteins van die verskillende garnisoene van die VOC het as die bevelvoerders oor die VOC se militêre magte opgetree. Daar was geen stafoffisiere, kolonels, luitenant-kolonels of majoors tussen die generaal-majoor en sy kapteins nie. Volgens Menzel wat vanaf 1733 tot 1741 as soldaat in die garnisoen aan die Kaap gedien het, was die volle titel van die kaptein van die Kaapse garnisoen: Kaptein van die Gewapende Magte, Hoof van die Garnisoen en Kommandeur van die Kasteel (Menzel 1785a:161-162). Hy was hoof van die gewapende magte, die staande of gereelde magte, asook van die burgermilisie. Hierdie magte het bestaan uit almal wat as soldate of matrose aangesluit het (Menzel 1785b:58).

6.2 Die garnisoen

Gedurende die eerste jare na die vestiging van die verversingspos aan die Kaap is die soldate wat saam met Van Riebeeck gekom het nie in 'n uitsluitlik militêre rol aangewend nie. Hulle moes ook ander werk bo en behalwe hulle militêre pligte verrig. Hierdie werk is ook dikwels sonder ekstra vergoeding gedoen. Op 19 Augustus 1659 word bepaal dat alle "Chrijs officieren ende soldaten [...] sullen gehouden wesen [...] te arbeijden aan het maeken ende repareren van fortten, batterijen ende loopschansen ofte andere wercken, sonder daer voor meer dan den vrijen cost geduijrende den tijt van 't arbeijden boven haer bedongen gagie te genieten" (Jeffreys 1944:48).

Die samestelling van die garnisoen was kosmopolitaans. Die manskappe was almal huursoldate met min of geen lojaliteit jeens

die VOC nie (Haines 1977:1). Duitsers, Franse, Engelse en Dene het daarin gedien. Die gevaar het altyd bestaan dat hulle maklik na die vyand sou kon oorloop. Daarom was die Kompanjie baie wantrouig oor hierdie vreemde soldate (Roux 1925:37-38).

Die garnisoen het gedurig gewissel in sterkte. Die Here XVII het daarna gestreef om die garnisoen in vrede tyd tot 70 man te beperk, maar het nie daarin geslaag nie. Die naaste wat daaraan gekom is, was ongeveer 150 man. Sodra gerugte van oorlog ontstaan, word die garnisoen vermeerder, soos in 1671 gebeur het toe kommissaris Isbrand Goske meer as 300 soldate uit verbygaande skepe "laten lichten" (Böeseken 1938:84-85). Dit wil voorkom of die werklike totaal gewoonlik ongeveer 300 man was. Gedurende die laaste deel van die 18de eeu was daar tot tussen 700 en 800 man (Rosenthal 1966:48).

Op 9 Mei 1662 het luitenant Francois Tulleken, kaptein van die garnisoen, bepaal dat die daaglikse parade van donkeraand na 16:00 uur of 17:00 uur verskuif. Dit moes onder bevel van 'n sersant "onder behoorlijke tromslagh" uitgevoer word. Met betrekking tot die parade op Sondag bepaal hy dat die Kommandeur self die bevel sal voer "met al het volck, brandende lonten, vliegende vendels en al de tamboers" (Böeseken 1957:180). Die trompetspelers het ook aan sommige van hierdie parades deelgeneem, veral dié waarby die Kommandeur self betrokke was (Jooste 1987:18). Die "brandende lonten" dui hier op die gebruik van die musket of lontgeweer, terwyl die vermelding van "vliegende vendels en al de tamboers" impliseer dat die parades

formeel was en dus 'n redelike standaard van drillwerk vereis het. Wanneer vaandels wapper en tamboers roffel, gaan dit gepaard met 'n netjiese uitvoering van drill.

Dat hierdie parades uitgevoer is volgens die voorskrifte wat vir die **Staatse Leger** gegeld het, blyk uit 'n resoluksie van die Politieke Raad dat offisiere wat daaraan deelneem dit doen "gelijk als onder de militaire officieren in de Nederlande gebruikelijk is [...]" (Böeseken 1957:71). Die implikasie is dat die gebruik in die **Staatse Leger** die norm is waarvolgens opgetree moes word. Nederland het so pas 'n roemryke oorlog teen Spanje gewen. Die **Staatse Leger** was die modernste leer in Europa. Daarom is dit logies dat die VOC sy militêre tradisie daarby sou aanpas, veral omdat die State-generaal nog die uiteindelijke sê in militêre sake gehad het. Daarom moet aanvaar word dat die gestandaardiseerde drill van die **Staatse Leger** soos deur De Gheijn geïllustreer by die hantering van die musket gebruik is.

In die roetine van die garnisoen is parades op 'n daaglikse basis aangebied, maar op Sondagmiddae saam met die vryburgers (Böeseken 1959:97). Daar is bepaal dat elke kompanie met sersante, korporals en tamboerslaners voorsien en op sterkte gebring sal word met die oog op die parades op Sondagmiddae (Böeseken 1957:331). Die soldate is in verskillende troepe elk met sy eie vaandel verdeel. Die vaandels was onder andere wit, rooi, blou en oranje (Böeseken 1959:97). Die poort van die Fort is daaglikseremonieel deur vier of ses soldate onder wapen en met "tromslag" oopgemaak en saans met "stille trom" weer toegesluit

(Jooste 1987:19). Volgens die monsterrolle van die Kaapse garnisoen was daar tussen 1656 en 1665 een amptelike trompetblaser en een tamboerslaner in diens van die garnisoen (Jooste 1987:13-14). Afgesien van die speel van musiek is die trompet en die tamboer ook vir die sein van bevele aan troepe gebruik (Jooste 1987:19). Die musikante was 'n integrerende deel van die garnisoen (Jooste 1987:33-34).

By die ontvangs van hooggeplaaste amptenare van die Kompanjie het die eerbetoon aan die persoon van die hooggeplaaste 'n baie belangrike rol gespeel. Die aankoms van belangrike persone is reeds teen 1662 met trompetgeskal of tromgeroffel aangekondig (Jooste 1987:18). Dit was van die begin af die gewoonte om 'n nuwe Kommissaris aan boord skip te gaan verwelkom. Die Kommissaris het dan saam met die Kommandeur aan land gekom. In 1662 word vir die eerste keer vermeld dat die Kommissaris by aankoms 'n behoorlike begeleide kry. Eers was daar die ontvangs aan land met die losbrand van die geskut. Daarna volg die prosessie na die Kasteel, begelei deur die garnisoen onder sy vaandels en vlae. Die kommissie aan die Kommissaris opgedra, word nou aan die Raad voorgelees. Die volgende dag word die burgery dan met tromslag en klokgelui bymekaargeroep om hulle getrouheid onder die vuur van muskette en kanonne aan die Kommissaris te betuig. Daarna is die kommissie deur die sekretaris aan die versameldes voorgelees (Böeseken 1938:13-14).

Tydens hierdie seremonies wat vir die verskillende hoogwaardigheidsbekleërs aangebied is, het die garnisoen "onder

haer twee vaendels in de wapenen gerangeerd" gestaan of in 'n prosessie opgetree. Nadat die garnisoen die nodige eer bewys het, het al die kanonne van die Kasteel, asook die kanonne van die skepe wat voor anker gelê het, saluutskote gevuur (Böeseken 1957:413). Die afvuur van saluutskote is deur Rijckloff van Goens in sy verslag van 29 Maart 1685 beperk tot 9 skote vir 'n lid van die Raad van Indië, 7 vir admiraals van retoervlote en 5 vir ander hooggeplaastes (Böeseken 1938:12-15).

Die opleidingsverpligting van die soldate moes nagekom word, nieteenstaande die addisionele werk wat hulle moes verrig. Op 4 Junie 1665 word bepaal dat die offisiere in bevel hulle troepe in die wapens moes oefen, maar ook moes sorg dra dat hulle die vereiste kwota arbeid by die bouwerk aan die Kasteel verrig. Daar is verder bepaal dat "ijder troupe off compe, met twee sargeante, een gevrijde corporael, drie gemeene ditos, en twee tamboerslaners sall versien, en compleet gemaect wort [...]" met die oog op die parades op Sondagmiddae. Toe die werksmag aan die Kasteel uit meer as 400 man bestaan het, is besluit om hulle in twee kompanies te verdeel. Die grootste van die twee kompanies wat ook net uit soldate bestaan het, moes aangewend word om die ou Fort te bewaak (Böeseken 1957:331). Die Politieke Raad was nou tevrede dat die soldate daaglik genoeg werk gehad het om te doen, want hulle word selfs ekstra betaal vir die werk aan die Kasteel. Die Raad het gevoel dat hy as gevolg van die werkslading "de voorsz chrijchslieden daer voor, de gemelt extraordinarie toegeleijde dachloonen genieten te laten [...]" (Böeseken 1957:333).

Teen 1711 is daar met die aankoms van skepe vlae op Leeukop gehys. Die kleurkode van hierdie vlae is telkens verander. Die kode is deur die direkteure in Nederland vasgestel en alleen aan die Goewerneur, Goewerneur-generaal en skeepskapteins van die VOC in verseelde briewe bekendgemaak. Die doel van die gereelde verandering was dat die skeepskapteins by die oopmaak van die briewe wanneer hulle naby die Kaap kom van die kleurkode van die vlae op Leeukop sou kon aflei of die Kaap nog in die hande van die VOC was (Roux 1925:24).

6.3 Seremoniële eerbetoon

'n Streng seremonie is gehandhaaf met die aankoms en vertrek van vreemde skepe in Tafelbaai. Alle skepe het 'n saluut van die aantal skote waarop elke skip volgens sy graad van belangrikheid geregtig was, by hulle binnekoms van die baai gevuur. Die Kasteel se battery op die Catzenellenbogen-bastion het dan die saluut met twee skote minder beantwoord. Skepe van die VOC onder die bevel van 'n admiraal het die Kasteel met 21 skote gesalueer. Minder skote is gevuur wanneer die rang van die bevelvoerder laer was. Die Goewerneur was baie gesteld daarop dat alle skepe hierdie verpligting stiptelik nakom. By geleentheid het dit gebeur dat 'n Engelse skeepskaptein nie die nodige eer bewys het nie. Goewerneur Van Assenburgh, wat vanaf 1707 tot 1714 gedien het, het aan die kaptein laat weet dat indien die saluut nie gevuur word nie hy sy skip uit die ankerplek sou laat skiet. Die kaptein is inderhaas terug na sy skip om die kanonne te laat vuur. Daarna het die Goewerneur hom met die grootste hoflikheid ontvang (Picard 1972:109).

'n Ander voorval wat die erns waarmee hierdie seremoniële ontvangs beskou is, mooi illustreer, is op 7 Junie 1721 in die Resolusies van die Politieke Raad opgeteken. 'n Engelse oorlogskip *Lijon* onder bevel van kaptein Edward Reddix het nagelaat om volgens gebruik die vlag van "Haar Hoog Mogende" te salueer. Op die bevel om gehoor te gee, is 'n offisier gestuur om die Goewerneur te versoek dat die Kasteel eers die nodige eer aan die skip se koninklike vlag moes bewys deur die vuur van 'n saluut, aangesien die koning sekerlik 'n hoër status het as 'n geöktrooieerde maatskappy. Daarna sou die saluut met 'n gelyke aantal skote beantwoord word. Hy is egter nie bereid om eerste te salueer nie. Die saak is uiteindelik geskik tot tevredenheid van albei partye (De Wet 1968:114).

6.4 Militêre dissipline

Teen 1712 was die Politieke Raad bekommerd oor die dissipline van die soldate. In 'n resoluëie van 1 Januarie 1712 wat 'n vroeëre resoluëie van 15 Junie 1699 herbevestig, word gesê dat met leedwese gemerk word dat wanorde, slegte gewoontes en misbruike onder die soldate voorkom. Dit strek tot oneer en is nie bevorderlik vir militêre dissipline en beheer nie. Daarom word dit "hoog nodig geacht, mits deesen te doen publiceeren de volgende articulen, en gelijk deselve bij de Hoogmogende Heeren Staaten generaal der Vereenigde Nederlanden onse Souveraine Overigheijd in den jaare 1590 tot Arnhem gearresteert ende gepubliceerd zijn en tot heeden in volle vigeur nog onderhouden werden [...]". Opdrag word gegee dat dit streng nagekom moet word en "gebiedende dierhalven ook mits deesen alle hoofdofficieren

en justicieeren de observantie deeser naarvolgende artikulen de soldaaten wel in te scherpen te doen onderhouden en te handhaven [...]” (Jeffreys 1948:145).

Hierdie inleiding tot die resoluëie stel dit baie duidelik dat dieselfde kode wat in 1590 deur die State-generaal neergelê en gepubliseer is, ook aan die Kaap op die garnisoen van toepassing is. Die kode hanteer in die eerste drie artikels oortredings soos godslastering, geweldsmisdade en muitery. In die daaropvolgende artikels word suiwer militêre misdade behandel wat wissel van kwaadsprekery tot afwesigheid sonder verlof, slaap op diens, desersie, bakleiery, aanranding, vrybuitery, veronagsaming van bevele, vlug in die aangesig van die vyand en dronkenskap. Die swaar strawwe wat vir die oortreding van hierdie bepalings opgelê is, is opvallend. By die tweede skuldigbevinding op 'n aanklag van godslastering kon byvoorbeeld ingevolge artikel 1 die oortreder se tong met 'n gloeiende yster deursteeek word. Geweldsmisdade is ingevolge artikel 2 met die dood gestraf. Ingevolge artikel 3 was die straf vir muitery en verwante misdrywe om gehang te word. Wie op wagdiens sou slaap, is ingevolge artikel 8 met die dood gestraf. Wie volgens artikel 10 met sy geweer op 'n offisier of 'n makker aanlê, "zal 't lijf verbeuren". Ingevolge artikel 15 sal enigiemand wat die fort of "leegerplaats" langs 'n ander weg as die neergelegde verlaat of binnekom, "gehangen ende gewurgen worden". (Hierdie straf het moontlik te doen met die kwesbaarheid van die fort of kamp teen infiltrasie. Enige persoon wat die plek binnekom of verlaat langs 'n ander as die neergelegde weg kon die vyand wees). Wie inge-

volge artikel 17 eerste omdraai en vlug in "een slag ofte storm die zal vrijelik van ijdereen op de daad doodgeslaagen mogen worden" (Jeffreys 1948:145-149).

6.5 Staande reglement

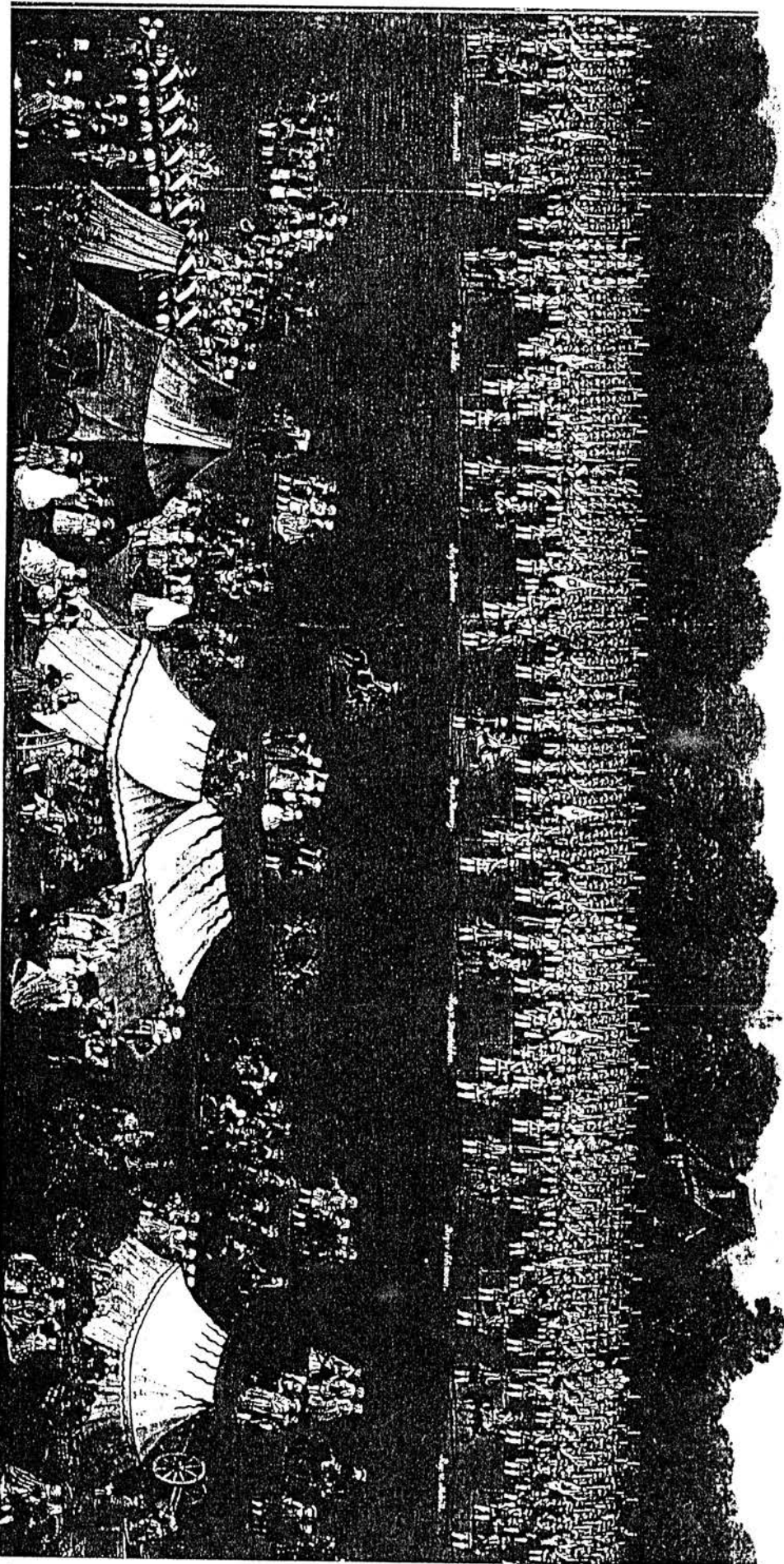
Onder goewerneur Maurits Pasques de Chavonnes is 'n staande reglement vir die garnisoen en die milisie deur die Politieke Raad goedgekeur. Sy militêre loopbaan begin toe hy by die **Staatse Leger** aansluit. Hy het die rang van majoor in die infanterie bereik en toe by die VOC aangesluit. Die Here XVII stel hom na die dood van goewerneur Louis van Assenburg aan as Goewerneur van die Kaap. Sy neef, Dominiques Marius Pasques de Chavonnes, vergesel hom en word aangestel as die kaptein van die garnisoen by die Kasteel (De Kock 1972:168-169). Hulle kom op 24 Maart 1714 in die Kaap aan. Dit wil voorkom asof goewerneur De Chavonnes kort na sy ampsaanvaarding gevoel het dat die daaglikse funksionering van die garnisoen in die Kasteel georden moes word. Reeds op 1 Mei 1714 word op sy aandrang die voorgestelde reglement vir die wagte en ander sake wat die milisie raak as resoluëie van die Politieke Raad aanvaar. Na aanvaarding moes die resoluëie as 'n vaste en algemene reglement uitgevoer word (Böeseken 1962:378-386).

Die waarde van die reglement lê in die eerste plek daarin dat dit die werksaamhede van die garnisoen geformaliseer en sy daaglikse roetine uiteengesit het. In die tweede plek word die garnisoen ingevolge artikel 49 verplig om die voorgeskrewe "manuael, evolusies en andere exercities" ooreenkomstig die reglement wat

deur die State-generaal vir die **Staatse Leger** neergelê is, uit te voer (Böeseken 1962:385). Wanneer 'n mens die reglement noukeurig deurlees, kom die deurlopende draad van die militêre tradisie en die verband met die **Staatse Leger** duidelik uit. Die begrip "evolusien" waarna hier verwys word, het te doen met die uitvoer van die elementêre bewegings, en "exercitien" het te doen met die drill of "exercitie" soos dit in Nederland bekend was. In artikel 6 word vereis dat die soldate hulle "als gesegt **in bataille** aan de regterhand van de geposteerde wagt stellen" (Böeseken 1962:379). Die begrip **in bataille** dui op 'n spesifieke formasie waarin soldate opgestel word, gereed vir die geveg (bataille = geveg). Dit beteken ook dat nadat hulle so opgestel is, die soldate in formasie of **en bataille** (Engels: like or as for battle) is, gereed om te veg (Engels: to [do] battle. Die opstel van die soldate in formasie gereed om die "evolusien" en "exercitien" uit te voer, kom uit die hervorming van die **Staatse Leger**.

Die begrip **bataille** het ook betrekking op **battailon**, die naam van die formasie wat die tydgenootlike ekwivalent van die Griekse falanks en die Romeinse legioen was. In artikel 44 word 'n uiteensetting gegee van die formasie waarin die soldate opgestel moes word. Daarvolgens moes die garnisoen ses diep en in drie afdelings of **divisien** aantree met die offisiere voor hulle afdelings. Die vaandeldraers met die vaandels is voor die middelste afdeling aangetree met die sersante op die flanke tussen en agter die afdelings. Voor die vaandeldraers moes die kaptein aantree. Hierdie formasie word in die betrokke artikel

Die opstelling van 'n eenheid in *battaille*
(Niemeyer 1985:40-41).

'n **battailon** genoem. Wanneer die **battalion** aangetree is, gaan haal die middelste afdeling met **stille trom** - sonder geroffel, maar met een tamboerslaner wat die pas aangee - die vaandels by die kwartier of kantoor waar dit gehou word. Wanneer die vaandels uit die garnisoenkantoor gebring word, presenteer die afdeling geweer. Nadat die vaandels ontbloot of **ontwonden** is, word die snaphane op die linkerarm gelê en die vaandels voor omhoog gehou. Terwyl die tamboere met tromgeroffel die vaandels begelei en die begeleidende afdeling volg, marsjeer die prosessie na die **battalion**. Wanneer die **battalion** die vaandels sien kom, word die bevel gegee om geweer te presenteer. Die vaandels word ontvang terwyl die tamboerslaners nog die mars slaan. Die hele **battalion** skouer dan geweer, met ander woorde dra dit op die skouer met die arm 90 grade gebuig. Wanneer die Goewerneur voor die **battailon** verby beweeg, word geweer gepresenteer en drie roffels geslaan (Böeseken 1962:385).

Wanneer die **battailon** afmarsjeer vir die verbymars beweeg die kaptein volgens artikel 46 voor die offisier van die afmarsflank. Daarna volg afdeling na afdeling terwyl die tamboerslaners wat tussen die derde en vierde gelid beweeg, die mars slaan. 'n Offisier "sluijtende [...] na de laeste diviesie het corps" beweeg agteraan die verbymars. Dit herinner aan die gebruik by die Grieke en Romeine om 'n agterhoede-offisier aan te wys. Sodra die **battailon** by die Goewerneur verbymarsjeer, word hy gesalueer. Wanneer die **battailon** daarna weer opmarsjeer om **in battaile** op te stel, word die gewere ingevolge artikel 47 op die skouer gehou totdat "het selve is geformeert". Na afloop van die parade word

die vaandels met dieselfde seremonie terug na die kwartier begelei (Böeseken 1962:385).

Dit wil voorkom of daar aanvanklik probleme ondervind is met die uitvoering van al die bepalings van die reglement. Op 22 Desember 1714 versoek De Chavonnes dat stipte uitvoering daaraan gegee moet word. Dit was na aanleiding van 'n voorval waar die adjudant in die afwesigheid van die Goewerneur sekere pligte wat in die reglement aan hom opgedra is, nie nagekom het nie (Leibbrandt 1905:349). 'n Onafhanklike bron in die persoon van Otto Menzel bevestig met sy weergawe van die daaglikse roetine in die Kasteel dat die resoluëie wel uitgevoer is (Menzel 1784:157-162).

6.6 Uniform

Dit was eers in 1716 gedurende die bewind van Maurits Pasques de Chavonnes dat die garnisoen sy eie uniform gekry het. Dit blyk uit 'n bepaling deur die Politieke Raad dat die koop, ruil, leen of enige ander handeling met die uniform anders as die gemagtigde uitreiking en dra daarvan deur die soldate van die garnisoen beboet sal word met 15 riksdalders vir die eerste, 25 riksdalders vir die tweede en 'n arbitrêre straf vir die derde oortreding. Die opbrengs van sodanige boetes sou soos volg verdeel word: een derde vir die persoon wat die saak aanhangig maak, een derde vir die offisier en een derde vir die VOC (Jeffreys 1948:64). Wat die manskappe betref, is 200 uniforms tweejaarliks onder die volgende verdeel: 14 korporaa's, 6 hobospelers, 4 dromspelers, 8 rapportgangere, 8 rondegangere, 48 grenadiere en 112 musketiere (Menzel 1785b:60).

Die voorkoms van die uniforms het gewissel ooreenkomstig die rang van die draer. Die offisiersuniform was van "rich scarlet cloth braided with silver, the hat is ornamented with a broad band of Spanish silver lace". Dit is slegs by spesiale seremoniële geleenthede gedra, wanneer beide die rooi en wit vaandels op parade was. Die sersant het 'n blou uniform gedra met "red silky lining, the whole is faced with a double row of gold braid about half an inch wide. The hat is rimmed with a single row of similar braid". Die korporaals, musikante en gewone soldate het dieselfde tipe uniform gedra, naamlik een wat bestaan het uit "a coat, a sleeved doublet and breeches of blue kerseymore lined with blue East Indian linen - called Salemporis. The hat has an inch-wide rim of gold braid" (Menzel 1785b:60-61). Op 29 November 1747 is 'n plegtigheid gehou om die verkiesing van Willem Carel Hendrik Friso tot stadhouer te vier. By hierdie geleentheid het die garnisoen en die milisie in die Kasteel saamgetrek en gepronk met hulle oranje kokardes, strikke en linte (Böeseken 1952:198-199).

6.7 Opleiding

Opleiding het op 'n daaglikse grondslag plaasgevind. Die rou rekrute moes twee maal daaglik tussen 06:00 uur en 07:00 uur en dan weer tussen 14:00 uur en 15:00 uur deur die sersant op diens gedril word. Hulle moes leer om in pas te marsjeer, die pas te markeer en om die elementêre bewegings uit te voer. So gou as wat hulle vertrouwd was met die uitvoer van die drill en die elementêre bewegings, is hulle uitgereik met uniforms en by die wag ingedeel. Daarna het hulle slegs een keer per week gedril (Menzel 1785b:71-72). Weereens kan dit aanvaar word dat die

Nederlandse drilreglement van 1618 (Aanhangsel C) ook vir die soldate van die VOC gegeld het. Hierdie bevel is reeds bespreek in hoofstuk 4.3.

In die tussentyd het die ou musket plek gemaak vir die vuursteengeweer of snaphaan wat ook in die *Staatse Leger* in gebruik was. Die dril met die snaphaan aan die Kaap is deur die Kompanjie in al sy oorsese gebiede gevolg. Dit was dieselfde dril wat in die *Staatse Leger* gegeld het.

Die bewegings van hierdie dril of "manueel" word in die oorspronklike vorm in logies opeenvolgende stappe en bewegings uiteengesit. 'n Kort samevatting van die bevel en hoe dit uitgevoer word, is die volgende:

1. **De regter hand aan de snaphaan!**

Die snaphaan word met die regterhand geneem met die slot uitwaarts sonder dat die loop en die kolf aan die lyf raak.

2. **De snaphaan hoog!**

Die omhoogbring van die snaphaan word beskryf sodat die linkerhand uiteindelik teen die oë en die snaphaan twee hande breed van die lyf gehou word.

3. **Span de haan!**

Die loop word na die gesig gedraai en met die regterduim op die haan en die eerste vinger teen die beuel word die haan gespan.

4. **Ligt aan!**

Daar word met die regtervoet een handbreedte agter die linkerhak vasgetrap en die kolf in posisie gebring teen

die regterskouer met die lyf en kop effens vooroor gebuig.

5. **Vuur!**

Die sneller word afgetrek en die geweer laat sak.

6. **Hersteld de haan!**

Herstel die haan vinnig met 'n terugtrek van die elmboog.

7. **Vat de patroon!**

Die patroon word gevat en tot 'n spanwydte voor die mond gebring, sodat die vuus reg bokant die pan is.

8. **Opent de patroon!**

Die patroon word vinnig na die mond gebring en afgebyt.

9. **Kruit op de pan!**

Kruit word op die pan geskud en dan word die patroon omhoog gehou.

10. **Sluijt de pan!**

Die pan word gesluit.

11. **Swenke de snaphaan om te laaden!**

Tree kort met die regtervoet. Die geweer word met die linkerhand teen die lyf gebring en die patroon 'n span wyd van die tromp gelyk met die mond gehou.

12. **Patroon in de loop!**

Die patroon word in die loop geplaas en die laaistok word getrek.

13. **Trekt uijt de laadstok!**

Die laaistok word uitgetrek en op gelyke hoogte met die snaphaan gehou.

14. **Laadstok in de loop!**

Die laaistok word met uitgestrekte arm in die loop geplaas.

15. **Laadstok op zijn plaats!**

No. 19.
Nemt op Uw Snaphaan

A. Tempus

1. Men draait sig op de hiel en rechts om
2. Men valt needer gelijck bij het neederleggen
3. Men begeeft sig omhoog gelijck hier voorhen, en brengt in het opneemen de rechter hand aan de Tromp.
4. Men draait sig weder links om, maakt front en houd het geweer bij de voet gelijck ordinairis.

No. 20.

Uw Snaphaan op Schouder

B. Tempus

1. Men sakt met de rechter hand af tot aan de derde knie
2. Men heft met de rechter hand de Snaphaan van de aars, legt omhoog begeris de oogen, en valt met de linkerhand deselve booren de Sannereer.
3. Men treed met de rechter voet agter de linkerhiel, en draasentken de Snaphaan
4. Men treed met de rechter voet Strafen gelijck bij, brengt de Snaphaan voor sig, valt met de linkerhand aan de hof en houd de Snaphaan gelijck voor Schouder
5. Men brengt de Snaphaan op Schouder, en weijft de rechter hand te gelijck weg.

No. 21.
Presenteerd Uw Snaphaan

C. Tempus

Word gedaan met drie Tempus, gelijck bij فرمانده
No. 17.

Die laaistok word vinnig in een beweging op sy plek gebring. Dan word die snaphaan omhoog geswaai met die regterhand onder die haan en die regtervoet gelyk met die linker.

16. **De snaphaan op schouder!**

Die snaphaan word ferm op die skouer gebring en die geweer word gedra.

17. **De snaphaan bij de voet!**

Die geweer word van die skouer getrek en met die slot na buite voor die gesig gehou. Nou word die snaphaan so vinnig moontlik afgesit sodat die kolf 'n reguit lyn met die ander kolwe oor die hele gelid vorm.

18. **Legt needer u'w snaphaan!**

Daar word op die hakke regsom gedraai en die snaphaan, met die slot agtertoe gedraai en die kolf by die voet, met 'n buiging neergelê. Dan word daar weer op die hakke linksom gedraai met die hande stil langs die sye.

19. **Neemt op u'w snaphaan!**

Daar word op die hakke regsom gedraai en gebuig om die geweer op te tel. Dan word daar weer linksom gedraai en die geweer soos gewoonlik by die voet gehou.

20. **U'w snaphaan op schouder!**

Die snaphaan word met die regterhand tot teen die oë gebring en bokant die panveer gevat. Dan word die snaphaan gepresenteer en daarna vorentoe gebring met die linkerhand aan die kolf en die snaphaan gelyk met die ander in 'n reguit lyn voordat dit op die skouer geplaas word.

21. **Presenteerd u'w snaphaan!**

Word gedoen soos by bevel 17.

22. **Regtsom keert u!**

Die snaphaan word teen die lyf gebring en die hande bly onverander aan die geweer. Dan word 'n regsomkeer gemaak, met die regtervoet teruggetree en die snaphaan gepresenteer.

23. **Lings hersteld u'w!**

Daar word met die regtervoet vasgetrap en gou as moontlik 'n linksomkeer gemaak en die snaphaan gepresenteer.

24. **U'w snaphaan op skouder!**

Die snaphaan word met twee bewegings geskouer soos voorgeskryf.

25. **Velt u'w snaphaan!**

Met die regterhand aan die geweer word dit omhoog gebring en op die linkerarm gevel. Die geweer moet voor en agter ewe hoog en in die hele gelid gelyk lê.

26. **De snaphaan op skouder!**

Die snaphaan word afgestoot en op die skouer geswaai.

27. **Dekt u'w snaphaan onder de linker arm!**

Word gepresenteer soos by bevel 17. Daarna word die kolf vinnig onder die linkerarm gebring met die snaphaan ewe hoog in die geleedere en die trompe ewe ver na vore.

28. **De snaphaan hoog in de regter arm!**

Die geweer word met beide hande na vore gebring met die slot buitewaarts. Dan word dit gepresenteer. Daarna word die geweer teen die lyf gebring en regop in die regterarm gehou.

29. **De snaphaan op skouder!**

Die snaphaan word vinnig met beide hande van die lyf weggestoot en soos gewoonlik gepresenteer. Daarna word dit geskouer soos in bevel 20.

30. **U'w snaphaan verkeert op skouder!**

Word gedoen soos by die eerste en tweede bevel. Die bajonet word afgehaal en met 'n ferm beweging in die skede gestoot. Die geweer word dan gepresenteer, daarna omhoog gelig en flink op die skouer geswaai met die slot na buite gedraai.

31. **U'w snaphaan op skouder!**

Die snaphaan word laat sak. Dan word die tromp omhoog gebring die snaphaan gepresenteer, waarna dit na die linkersy gebring word. Die bajonet word uit die skede getrek en met een beweging op die loop geplaas. Daarna word dit normaalweg op die skouer gebring.

32. **Regts om!**

Daar word op beide hakke regsom gedraai en die regtervoet weer flink by die linker gebring.

33. **Hersteld u'w!**

Daar word op die hakke linksom gedraai en linkervoet flink by die regter gebring.

34. **Lings om!**

Word gedoen soos vir bevel 33.

35. **Hersteld u'w!**

Soos vir bevel 32.

36. **Regts om keert u'w!**

Die regtervoet word vas agter teen die linkerhak geplaas en dan regs omkeer, met ander woorde 180°, gedraai. Die

regtervoet word weer flink by die linker gebring.

37. **Lings hersteld u'w!**

Die regtervoet word vas teen die bal van die linkervoet gebring en 'n links omkeer gemaak. Dan word die regtervoet weer flink by die linker gebring.

38. **Lings om keert u'w!**

Word gedoen soos by bevel 37.

39. **Regts hersteld u'w!**

Word gedoen soos by bevel 36.

Die soldaat word dan daaraan herinner dat die geweer by al die wendings en terwyl gemarsjeer word styf op die skouer gedra word en die regterhand vas teen die lyf moet ahang. Dan volg 'n uiteensetting van die drill wat gevolg moet word sonder dat die bajonet op die loop is. Dit is 'n herhaling van die eerste 23 bevele. Vanaf die 24ste bevel volg ander bevele wat die bewegings van die bajonet beheer.

(KAB: Politieke Raad C796, 101-121)

6.8 Daaglikse roetine

Otto Menzel was vanaf 5 Julie 1733 tot 2 Januarie 1741 'n soldaat in diens van die Kompanjie en lid van die garnisoen van die Kasteel (Jooste 1987:36). Sy relaas oor sy verblyf aan die Kaap verskaf 'n interessante kykie op die alledaagse gebeure in die Kasteel en gee 'n mooi beeld van die mentaliteit van die soldate van die garnisoen. Dit is 'n tipiese relaas van gerugte en stories op die vlak van die gewone soldaat. Baie waardevol is sy relaas oor die daaglikse roetine wat in die Kasteel gevolg is. Dit bevestig dat die reglement wat op aandrang van Goewerneur De

Chavonnes op 1 Mei 1714 deur die Politieke Raad as resoluksie aanvaar is, wel uitgevoer is (Menzel 1784).

Volgens Menzel het die garnisoen gedurende sy verblyf afgesien van die kaptein ook uit twee luitenant, twee vaandrigte, een adjudant, agt sersante, veertien korporaals en dan die soldate bestaan (Menzel 1785a:162). Die eerste luitenant het oor die Goewerneurswag bevel gevoer. Die ander luitenant en die twee vaandrigte het elk bevel gevoer oor die drie kompanies infanterie. Die adjudant was verantwoordelik om toe te sien dat die bevelvoerder se opdragte uitgevoer word (Menzel 1785b:58-59). Volgende in rang na die adjudant was die sersante van die garnisoen. Een van hulle is ingedeel by die Goewerneurswag, twee by elk van die drie kompanies infanterie en een in beheer van die artilleriebatterie van die Kasteel (Menzel 1785b:59).

Die garnisoen was verplig om daaglik 'n Goewerneurswag te voorsien. Hierdie wag het uit twee korporaals, ses hobospelers, twaalf grenadiers en ses musketiers bestaan (Menzel 1785b:60). Die ses musketiers was voor die Goewerneur se huis op wagdiens. Hulle het met gevelde bajonette en geweer op die linkerskouer met afgemete pas geparadeer. Etiket het vereis dat die geweer gepresenteer moes word vir enige meerdere offisier wat verbykom (Menzel 1785b:79-80).

Volgens Menzel het die militêre dag in die Kasteel om 04:00 uur begin en teen 19:00 uur geëindig, waarna na 'n nagroetine oorgeskakel is. Daar was altyd twee *rondegangers* in die wagkamer

op diens om na die lui van die klok in die Kasteelpoort om te sien. Die klok is volgens die uurglas in die wagkamer gereguleer. Teen 04:00 uur het die korporaal van die wag, vergesel van twee rondegangers, die dagbreekronde gedoen. Hy het dan die adjudant, die sersante van die kompanies, die tamboerslaner wat op diens was, die trompetblaser en die ses rondegangers wat nie op diens was nie, wakker gemaak. Terselfdertyd het 'n spesiale wag na die kaserne van die Goewerneurswag gegaan om die tamboerslaners en grenadiers wakker te maak. Hulle moes gereed wees om op kort kennisgewing op diens te gaan, sou die Goewerneur vroeg êrens heen wou vertrek. Op hierdie wagronde gaan die patrollie by die kloktoring verby. Een van die rondegangers lui die klok, waarna die patrollie terugbeweeg na die wagkamer. Die twee trompetblasers blaas nou 'n paar sinjale. Daarna speel die twee tamboerslaners en die trompetblaser die oggendsinjal (Menzel 1784:157-158). Die adjudant tree nou die wag aan met die langer manne op die linker- en regterflank en die korteres in die middel. Die korporaals tree op die regterflank van die voorste gelid van elke afdeling aan. Almal staan met die geweer geskouer en wag vir die aankoms van die wagoffisier. Soms laat die adjudant die soldate dril nadat hulle aangetree het (Menzel 1785b:58-59).

Die adjudant was verantwoordelik om die sleutels vir die oop- en toesluit van die poort by die Goewerneur se woning af te haal en weer daar terug te besorg (Menzel 1785b:58-59). Vergesel van sewe rondegangers gaan hy nou na die Goewerneur se huis om die sleutels te haal. Die sleutels word deur een van die rondegangers

gedra, terwyl die ander ses met pieke bewapen 'n sleuteleskort vorm met die adjudant en die sleuteldraer in die middel. By die poort word die klein hekkie of **klincket** eers oopgesluit (Menzel 1784:158) ..

Die korporaal vergesel van twee man gaan na buite om vas te stel of alles in orde is. Hy sluit die **barrière** oop, los 'n wag daar en keer met die ander wag terug om te rapporteer. Die sleuteleskort presenteer hulle pieke, die hek word oopgesluit en 'n tamboergeroffel volg. Die wag by die **barrière** maak dit oop en beman sy wagpos voor die poort van die Kasteel. In die tussentyd het een van die rondegangers reeds na die toring gegaan en slaan nou die klok. Die adjudant, vergesel van die ander rondegangers, neem die sleutels terug na die Goewerneurswoning (Menzel 1784:158).

Teen 07:00 uur neem die tamboerslaner en trompetblaser hulle poste in en roep op die laaste slag van die klok die wag van die dag byeen. Die korporaals marsjeer die wag na die wapenkamer waar hulle aantree. Die adjudant neem daarop die parade waar en verdeel die soldate in die verskillende wagte. Soms dril hy hulle daarna vir 'n rukkie (Menzel 1784:158).

Teen 08:00 uur verskyn die diensoffisier vergesel van die ses dwarsfluitspelers. Die inkomende wag kom nou onder geweer. Op die slag van 08:00 uur marsjeer die wag af met die slag van tamboere en die speel van dwarsfluite en tree voor die Goewerneurswoning en oorkant die wagkamer aan. In die tussentyd het die uitgaande

wag geweer gepresenteer, weggemarsjeer en op 'n ander plek gaan aantree. By hulle aankoms presenteer die inkomende wag geweer en skouer dit direk daarna. Die offisiere en sersante van die twee wagte ontmoet nou en staan en gesels terwyl die twee korporaa's saam die rondte doen om die wagposte af te los. Die ander wagte wat ingedeel is, insluitende die Goewerneurswag, marsjeer af om hulle verskillende poste op te neem. Die dwarsfluitspelers begin speel en hou aan totdat die korporaa's terugkeer en rapporteer dat al die wagposte afgelos is. Die uitgaande wag marsjeer af en die inkomende wag beset die wagkamer (Menzel 1784:159).

Teen 18:00 uur neem die dwarsfluitspelers hulle plek voor die kaserne in en speel vir 'n halfuur lank eers 'n aandlied en daarna verskeie ander stukke. Sodra hulle ophou, neem die tamboerslaner op diens sy pos op die Leerdam-bastion in en slaan appèl tot ongeveer 19:00 uur. Om appèl te slaan, beteken dat 'n spesifieke geroffel van die tamboere wat die soldate roep om aan te tree vir appèlparade geslaan word. Al die soldate wat op pas in die stad is, moet nou terugkeer na die Kasteel voordat die hek gesluit word (Menzel 1784:160).

Kort na 19:00 uur word appèl waartydens die name van die teenwoordiges afgemerkt word, gehou. Enige soldaat wat laat kom, word op die daad deur die korporaal in bevel van die kaserne met die lang rottang gestraf. Na appèl gaan almal na die saal in die Goewerneurswoning waar aandgodsdienst gehou word (Menzel 1784:160). Die adjudant, vergesel van die sleuteleskort gaan voordat die godsdienst begin na die Goewerneur se huis om die

sleutels van die poort af te haal. Die wag staan onder geweer sonder om te presenteer, terwyl die poort toegemaak word. Dit word egter nog nie toegesluit nie. Die *klincket* word oopgelos en deur 'n *rondeganger* bewaak. Die korporaal vergesel van twee *rondegangers* gaan nou na die *barrière* ongeveer 50 meter voor die poort. Hy maak dit toe, maar sluit dit nog nie en laat 'n wag daar op diens. So gou hy terugkeer, word die klok gelui. Die kaptein en die luitenant gaan terug na die saal en die aandgodsdien begin. Daarna gaan die korporaals na die wag en die soldate na hulle kaserne (Menzel 1784:160).

Wanneer die kaptein van die garnisoen na die Goewerneurswoning gaan vir die aandgodsdien, kry hy by die Goewerneur die wagwoorde vir die nag, een vir die wag in die Kasteel en een vir die Burgerwag wat die stad patrolleer. Na afloop van die godsdien gee hy die wagwoorde aan die adjudant om aan die wagte te gee. Die trompetblasers speel 'n aandlied en 'n paar ander stukke, terwyl die adjudant na die wagkamer gaan om die wagwoord aan te kondig en enige verdere opdragte te gee. Die sersant van die Burgerwag ontvang ook nou die wagwoord wat hy aan die lede van die Politieke Raad en ander burgerlike amptenare moet gee (Menzel 1784:160).

Vanaf 21:30 uur tot 22:00 uur lui die klok aanhoudend. Dit is die teken vir almal wat in die Kasteel inwoon, om daar aan te meld. Teen 22:00 uur word appèl in die onderskeie barakke gehou. Wanneer die klok 22:00 uur slaan, speel die twee tamboerslaners en die trompetspeler die taptoe. Die korporaal gaan deur die

klincket, sluit die *barrière* en bring die wag terug. Die hele wag val nou in en presenteer geweer. Die poort word gesluit en die adjudant, vergesel van twee *rondegangers* op diens, neem die sleutels terug na die Goewerneurswoning. Van daar af gaan hy op inspeksie deur die Kasteel. By al die kasernes staan die korporaals reg om te rapporteer of hulle manskappe almal teenwoordig is. Wanneer die adjudant en die twee *rondegangers* by die wagkamer terugkom, word hulle verdaag (Menzel 1784:161).

Teen 23:00 uur doen die sersant van die wag sy rondte. Net voor middernag en elke uur daarna tot 04:00 uur patroleer die twee *rondegangers* die Kasteel. Die patrollie begin altyd net voordat die uur slaan. Die doel hiervan is om enige wag wat op diens slaap, te vang voordat hulle deur die klok wakker gemaak word. Elke wag moet die patrollie twee keer daag, eers by die aankoms en dan weer wanneer die patrollie wegbeweeg. Wanneer die patrollie in beide rigtings 20 meter weg is, moet hy roep: "Werda!". By ontvangs van die wagwoord, word hulle versoek om verby te beweeg. Teen 04:00 uur doen die korporaal die rondte soos reeds beskryf by die aanvang van die daaglikse roetine (Menzel 1784:157-162).

6.9 Die Corps de Invalides

Soldate is gedurig weens 'n verskeidenheid redes uit aktiewe diens ontslaan. Die redes het gewissel van hoë ouderdom tot gesondheid. Hierdie manne kon wel nog in tyd van oorlog gebruik word. Daarom het die VOC in 1743 besluit om hulle in 'n *Corps de Invalides* te organiseer. Die eenheid sou as 'n soort polisiemag

in Kaapstad dien wanneer die garnisoen elders werksaam was. Om hulle dienste behoorlik te kon uitvoer, is die eenheid een maal per jaar in die gebruik van wapens geoefen (Roux 1925:39-40).

6.10 Die *Compagnie de Reserves*

Die *Corps de Invalides* het teen 1762 reeds tot meer as 'n honderd man gegroei. Ook vanuit die burgermilisie is lede na ontslag aan die eenheid toegewys. Daarom is daar in 1762 besluit om 'n *Compagnie de Reserves* te skep en die bekwaamste van die manne in die *Invalides* na die nuwe eenheid oor te plaas. Hulle was nog in staat om teen 'n vyand te veg. In die geval van 'n vyandelike aanval kon hulle soos wat noodsaaklik geag is, aangewend word. Hulle moes een maal per jaar opleiding ondergaan om te verseker dat hulle by die verskyning van die vyand doeltreffend aangewend kon word ter verdediging van die Imhoff-battery. Later is daar vir die burgermilisie op Stellenbosch (1770) en Graaff-Reinet (1787) ook reserwekorpse gestig (Roux 1925:40)

6.11 Militêre begrafnis

Wanneer 'n hooggeplaaste aan die Kaap te sterwe gekom het, is die nodige militêre eer aan hom tydens sy begrafnis betoon. Die bekendste beskrywing van so 'n begrafnis is dié van Baron Pieter van Rheede van Oudtshoorn, aangewese Goewerneur wat onderweg na die Kaap oorlede is. Sy begrafnis het op 12 April 1773 plaasgevind. Die samestelling van die seremoniële lykstoet gee 'n interessante kykie op die protokol van die tyd. Die stoet is gelei deur 'n afdeling dragonders. 'n Afdeling infanterie volg en lei die artillerie bestaande uit drie kanonne met hulle

bemannings. Daarna volg 'n afdeling van die garnisoen van die Kasteel met vier tamboerslaners in swart rouklere en die tamboere in swart gedrapeer in hulle geledere.

'n Opmerklike verskynsel is die piekeniers met hulle pieke bewapen wat elke afdeling te voet lei en ook die geledere van elkeen sluit. Vooraan die garnisoen lei trompetblasers in swart geklee en met swart draperings oor die trompette die vaandel. Na die garnisoen volg twee heroute met swart drapering oor hulle instrumente, gevolg deur 'n vaandeldraer. Die oorledene se perd met 'n swart roukleed oor sy rug en 'n perd wat sonder drapering is, volg daarna. Hierna volg die draer van die oorledene se familiewapen en die draers van sy helm, die oorkonde van sy geboortestad, sy ridderpantser, handskoene, spore, swaard en skede. Dan volg die koster met ontblote hoof, gevolg deur agt roubeklaers, die slippedraers en die draers om die lykbaar wat met 'n swart kleed bedek is. Daarop volg nog 'n afdeling infanterie en verdere roubeklaers.

Onmiddellik na die infanterie volg intieme vriende, die waarnemende Goewerneur en lede van die Politieke Raad, predikante en lede van die Raad van Justisie. Dan volg amptenare, lede van die kerkraad, en andere. 'n Afdeling dragonders sluit die stoet af. Terwyl die stoet beweeg, word kanonne vanaf die Imhoff-battery, 'n artilleriebattery wat aan die seekant van die Kasteel langs die huidige Strandstraat geleë was, met tussenposes gevuur. By die Groote Kerk aangekom, het die infanterie 'n erewag weerskante van die ingang gevorm waardeur die baar kon beweeg. Hulle presenteer nou geweer begelei deur 'n stadige mars. Die kis

is daarna in die graf in die kerk geplaas. Buite is drie salvo's deur die artillerie geskiet, gevolg deur drie salvo's deur die infanterie. Gedurende die tussenposes tussen salvo's is kanonne vanaf die Imhoff-battery en skepe in Tafelbaai gevuur. Na afloop van die finale salvo het die doodsklok ophou slaan en is alle vlae halfmas laat sak uit respek vir die plegtige oomblik (Laing 1974:29-32).

6.12 Die Corps Bastaard Hottentotten

Tydens die regering van goewerneur Swellengrebel is besluit dat die burgers tydens 'n buitelandse aanval hulle plaasarbeiders moes saambring na Kaapstad om militêre hulp aan die plaaslike garnisoen te verleen. Aansluitend daarby is in 1759 afgekondig dat die burgers van die buitedistrikte Stellenbosch en Swellendam verplig is om sonder versuim in oorlogstyd soveel as moontlik van hulle slawe en arbeiders wat met 'n geweer kon skiet, saam te bring vir militêre diens (De Villiers 1969:2).

Op 13 Maart 1781 het die Politieke Raad besluit om alle burgers te verplig om jaarliks 'n opgawe te verstrek van die aantal Khoi en mense van gemengde bloed wat in hulle diens was. Goewerneur van Plettenberg verklaar toe op 2 April 1781 dat hy oortuig was dat hierdie mense uitstekende verdedigers van die Kaapse vestingwerke en militêre verskansings sou kon lewer. Daarop het die Politieke Raad op 3 April 1781 'n plakkaat uitgevaardig waarin gelas is dat alle Khoi en persone van gemengde bloed so spoedig moontlik vir krygsdiens na Kaapstad gestuur moet word. Die idee was om hulle in 'n aparte korps saam te voeg (De

Villiers 1969:4-5).

Op 10 April 1781 is die korps gestig met die amptelike benaming **Corps Bastaard Hottentotten**. Binne 'n maand na die stigting het die sterkte van die korps reeds op 400 man gestaan. Van die begin af het die korps onder aanvoering van blanke offisiere gestaan. Op 1 Mei 1781 is Hendrik Eksteen en Gerrit Munnik aangestel as kommandante van die korps (De Villiers 1969:6).

Met die koms van die huurregimente **Pondicherry** en **Luxemburg** word die korps nie meer as onontbeerlik beskou nie en word dit op 10 Junie 1782 ontbind sonder dat dit ooit onder vuur gekom het (De Villiers 1969:13).

6.13 Die Corps Pandoeren

Tussen 1782 en 1793 was daar geen Khoi regiment aan die Kaap nie. As gevolg van dreigende oorlog tussen Nederland en Frankryk in 1793 is die Kaapse garnisoen verminder. Probleme is ondervind om die nodige manskappe om dit aan te vul, te bekom. Die Burgermilisie kon slegs tydens 'n werklike vyandelike aanval opgeroep word. Daarom moes die owerheid die garnisoen plaaslik versterk. Met hierdie doel voor oë is die **Corps Pandoeren** ingestel. Op 30 April 1793 is die oproep van bekwame Khoi en persone van gemengde bloed gelas. Almal wat met 'n geweer kon skiet, moes so spoedig moontlik vir krygsdiens na die Kaap gestuur word (De Villiers 1969:18-19).

Die benaming **pandoer** word aangetref in die Serwo-kroatiese tale

met die woord **pândûr** en in Hongaars waar **pandûr** voorkom. In albei gevalle het dit die betekenis van gewapende dienaar of soldaat (De Villiers 1969:23). Die benaming berus op die ouer vorme **bandor** en **bandur** vorme wat moontlik verband hou met die Laatlatyn **banderius**, "banierdraer", en dan ook met banier en bandelier. Hierdie naam is oorspronklik gebruik vir 'n mag wat in 1741 deur baron Trenck as verdediging teen Turke gestig is (Boshoff 1967:480). Die Kaapse korps het oor hulle eie orkes en vaandel beskik (De Villiers 1969:30). Die Pandoere is in 1795 aangewend met die Slag van Muizenberg. Gedurende die hele verloop van die Britse inval het die Pandoere hulle in die gevegte onderskei (De Villiers 1969:55). Op 'n stadium het hulle egter ook gemuit maar weer agterna hulle poste ingeneem (De Villiers 1969:65-66).

6.14 Die Militaire Kweekskool

Daar was 'n groot gebrek aan opgeleide en ervare manne in die artillerie en die genie. Daarom word daar besluit om 'n **Militaire Kweekskool** tot stand te bring. Aan goewerneur Van De Graaff is opdrag gegee om dadelik by sy aankoms aan die Kaap in 1785 die stigting van so 'n skool te finaliseer (Roux 1925:46-47).

Op 10 April 1786 word die aanvaarding van sekere kadette vir opleiding by die garnisoen bespreek. Daar word gevoel dat dit 'n goeie idee sou wees indien ook geskikte inboorlinge gevind kon word om as kadette te werf. Daar moes ook na geskikte slawe gekyk word (Leibbrandt 1905:790). Die Kadetkorps het onder bevel van kolonel Guilquin gestaan (Leibbrandt 1905:312).

Op 23 Junie 1786 word 'n erf opsygesit vir die oprigting van die skool in oorleg met luitenant Louis Thibault. (Hy was 'n Franse militêre ingenieur wat later bekendheid as argitek aan die Kaap verwerf het) (Leibbrandt 1905:576). Op 20 Januarie 1788 word die **Provisionele Reglement en Ordres** waarvolgens die **Militaire Kweekschool** sou funksioneer, opgestel (Leibbrandt 1905:806). Daarin is bepaal hoe die kadette hulle onder die instruksie van onder-luitenant Gunkel moes gedra (Leibbrandt 1905:806).

Die vakke waarin onderrig gegee is, het algebra, stelkuns en meetkunde ingesluit. Die kadette moes elke weekdag van 09:00 uur tot 12:00 uur klasse bywoon. Vakansie was een maal per jaar vir 14 dae. Die kadette is van alle ander dienste vrygestel sodat hulle geen verskoning gehad het om van die klasse afwesig te wees nie (Roux 1925:47).

6.15 Kolonel Robert Jacob Gordon

Robert Gordon, wie se vader in die Skotse Brigade in Nederland gedien en daar 'n generaal-majoor geword het, het op tienjarige ouderdom ook by die Skotse Brigade aangesluit. Dit was tradisie vir offisiere om reeds op vroeë ouderdom aan te sluit om onder hulle pa's en oupas opgelei te word. Robert het hierdie tradisie gevolg. Hy het vir die res van sy lewe soldaat gebly. Op 16-jarige ouderdom het hy ingeskryf by die Universiteit Harderwijk en uitgeblink in natuurstudies. Bydraes van hom het ook in Buffon se **Histoire Naturelle** verskyn. In 1765 het hy 'n luitenant geword (Cullinan 1992:19-21). Kaptain James King verwys na Gordon met die woorde "indefatigable spirit and an eager thirst after

knowledge" (Cullinan 1992:131).

In 1780 word Gordon aangestel as Kaptein van die Garnisoen. As sodanig was hy ook President van die Burgerkrygsraad. Op bevordering na kolonel twee jaar later word hy lid van die Politieke Raad en die Raad van Justisie. In 1786 word hy in bevel aangestel oor alle VOC troepe aan die Kaap. Hy was nou Hoof van Staf van die goewerneur, bevelvoerder van al die VOC troepe aan die Kaap en in oorlogstyd koördineerder van militêre operasies (Cullinan 1992:131-134). Volgens luitenant-kolonel Von Franquemont van die **Regiment Württemberg** was Gordon soldaat in murg en been. Sy toegewydheid aan sy beroep is bewys deur verskeie verbeterings aan die Nederlandse drilreglement wat hy uitgewerk en voorgestel het (Prinz 1932:88-89). Uit hoofde van sy agtergrond, sy toegewydheid aan sy beroep en sy voorstelle ter verbetering aan die Nederlandse drilreglement kan dit dus aanvaar word dat hy sou toesien dat streng by die amptelike reglemente gehou word.

6.16 Die **Nationale Bataljon**

Die **Nationale Bataljon** was die hoofmag van die gereelde troepe en was saamgestel uit huurtroepe van verskillende nasionaliteite. Die eenheid was onder die bevel van luitenant-kolonel C M W de Lille (Loock 1979:429). Dit was die gereelde en permanente infanteriebataljon wat in tyd van vrede sowel as oorlog aan die Kaap moes diens doen en het teen 1795 uit 25 offisiere en 546 manskappe bestaan (Cullinan 1992:173).

6.16 Die *Pennisten Korps*

Nederburgh en Frijkenius verklaar op 22 April 1793 dat die garnisoen as gevolg van die vyandelike bedreiging van Frankryk verminder is. Die benodigde manskappe kon nie plaaslik of uit Europa verkry word nie. Die Burgermilisie kon net met 'n werklike vyandelike aanval opgeroep word. Daar is toe besluit om die **Corps Pennisten** in te stel. Die korps het uit VOC-amptenare bestaan (De Villiers 1969:17-18). Die naam **pennisten** word gebruik omdat hulle meesal klerke was. Die eenheid was verdeel in twee kompanies met lede van die Politieke Raad as hulle kolonels of kapteins. Teen 1793 word die **pennisten** aansienlik versterk. In 1795 was die eenheid 100 man sterk en onder bevel van Willem Ferdinand van Rheede van Oudtshoorn, 'n lid van die Politieke Raad (KAB: Politieke Raad C231, 544). Hy was 'n seun van Baron Pieter van Rheede van Oudtshoorn, wat in 1773 onderweg om die goewerneurskap te aanvaar, aan boord skip oorlede is.

6.17 Die dragonders

Die **Militaire Commissie** wat in 1789 na die Kaap gestuur is om oor die stand van die verdediging verslag te doen, het aanbeveel dat 'n gereelde mag van 200 dragonders, dit is infanteriesoldate te perd, gereed gehou moes word. Omdat daar geen vrees was vir vyandelike kavallerie nie, is gevoel dat die ligte ruiters of dragonders suksesvol teen 'n moontlike vyandelike landing aangewend sou kon word. Ook sou die dragonders vinnig op sendings uitgestuur kon word. Die voordeel was dat die dragonders net so vinnig as gewone infanterie aangewend kon word, aangesien hulle inderwaarheid bereede infanteriste was. Dit is interessant dat die

nut van 'n gereelde mag dragonders oor die uitgestrekte afstande aan die Kaap nie vroeër reeds besef is nie. Dit was eers in 1790 dat hierdie element by die garnisoen gevoeg is (Roux 1925:43-44).

7. DIE HUURREGIMENTE

7.1 Franse invloed

Gedurende die Vierde Nederlands-Engelse Oorlog (1781-1784) wat 'n handelsoorlog was, het Nederland saam met Frankryk en Spanje teen Engeland geveg. Gedurende die oorlog is die garnisoen aan die Kaap aansienlik versterk. As deel hiervan het verskeie Franse regimente na die Kaap gekom om as versterking op te tree (Roux 1925:41). Die Franse het die Kaap vir drie jaar lank feitlik beset en daar was 'n gedurige kom en gaan van troepe. 'n Tydperk van vals ekonomiese voorspoed het gevolg. Gedurende hierdie tydperk het die Kaap deeglik kennis gemaak met die Franse militêre tradisie. Verskeie regimente in Franse diens het vanaf 1782 aan die Kaap diens gedoen. Die Franse het Kaapstad vir drie jaar lank feitlik beset. Eenhede het gekom en gegaan. Die waarde van huise, slawe en perde het gestyg met tussen 50% en 100%. Die aanvraag vir produkte was so groot dat die VOC maksimum pryse moes vasstel om homself en sy bondgenote te beskerm. Kaapstad het geblom en as "Klein Parys" bekend gestaan. Dit het ook 'n invloed op die morele standaarde van die opkomende geslag gehad. Hierdie welvaart was egter van korte duur (Walker 1928:108-109).

Omdat die Kaap in die oorlog teen Engeland slegs met behulp van 'n vreemde moondheid behou kon word, is daar besluit om 'n militêre deskundige as goewerneur aan te stel. Hy moes die verwagte groot kontingent troepe aan die Kaap hanteer. Die persoon wat aangewys is, was luitenant kolonel Cornelis Jacob van de Graaff wat in 1784 tot goewerneur benoem is (Idenburg

de Graaff wat in 1784 tot goewerneur benoem is (Idenburg 1946:38).

Die eerste regiment wat aangekom het, was die **Regiment Pondicherry** wat in 1781 deur admiraal Pierre de Suffren saam met 'n element artillerie gebring is om 'n Engelse aanval teen die Kaap te voorkom. Die regiment staan onder bevel van kolonel Conway. Eers met die vredesluiting word die regiment in 1784 na Mauritius verskeep (Roux 1925:41).

In Mei 1782 volg die **Regiment Luxemburg** wat in Frankryk gewerf is om die garnisoen verder te versterk. Die regiment se soldy is deur die VOC betaal (Roux 1925:42). 'n Voorlopige berekening toon dat die koste verbonde aan die huur van die regiment die volgende beloop het:

Lede reeds afbetaal:

2	Kapteins	f200
2	Kapteins-luitenant	f120
6	Luitenante	f300
6	Tweede luitenante	f240
45	Sersante	f900
71	Korporaals	f994
390	Manskappe	f3 510
	Totaal per maand	f6 264

Lede nog in diens aan die Kaap:

1	Luitenant-kolonel	f200
1	Kaptein	f100
3	Luitenante	f150

1	Priester	f50
3	Tweede luitenant	f120
9	Sersante	f100
1	Kadet	f20
9	Korporaals	f126
1	Sjirurgyn	f20
111	Manskappe	f999
	Totaal	f1 965

Die totale koste per maand vir die regiment op volle sterkte het dus f8 229 beloop, dit wil sê f98 748 per jaar (KAB: Politieke Raad C795, 88). Gedurende 1783 word die eenheid na die Ooste verplaas (Walker 1928:108-109).

In Februarie 1783 kom die **Waldener Regiment** aan en slaan kamp op by Dieprivier. Die eenheid was nie lank hier voordat dit na Batavië gestuur is nie. Soos wat die ander eenhede die Kaap met die vredesluiting verlaat het, het die seepbel van skynwelvaart gebars (Walker 1928:109).

7.2 Huurregimente deur die VOC self gehuur

Die fortifikasies wat Van de Graaff laat vestig het, het die uitgawes drasties laat styg. Die Kaap alleen het die Here XVII meer gekos as al hulle Oos-Indiese besittings saam. Die byl is toe ingelê en die valse voorspoed beëindig. Die meeste huursoldate wat met behulp van die Franse gewerf is, is in 1791 weggestuur (Walker 1928:110-111).

Die regimente wat die VOC self gehuur het, het nou by die Kaap begin aankom sodat al die Franse troepe teruggestuur kon word. Die Switserse **Regiment de Meuron** het die eerste aangekom. Gedurende die verblyf van die regiment het 'n Duitse offisier in 1786 die dril van die regiment dopgehou. Hy berig dat dit vir hom vreemd was dat die offisiere hulle bevels op Nederlands gegee het, terwyl slegs 'n minderheid van die soldate dit kon volg en verstaan. Nog vreemder was dat met elke bevel eers op Frans gesê is watter bevel gegee gaan word (Prinz 1932:92-93).

'n Depot word vir die regiment aan die Kaap ingerig om rekrute te werf. Wanneer die rekrute opgelei is, word hulle direk na Ceylon gestuur. Hierdie rekrute moes ook garnisoensdiens in Kaapstad verrig. Teen 1789 was daar 'n kaptein, 7 sersante, 7 korporaals en 133 soldate wat aan die depot behoort het (Roux 1925:42).

In 1786 word die **Regiment de Meuron** aangevul deur die **Regiment Württemberg**. Dit kan aanvaar word dat die rol van die huurregimente aan die Kaap, asook die vereistes aan hulle gestel dieselfde gebly het. Daarom kan die **Regiment Württemberg** as algemene voorbeeld gebruik word om die lewe van die huurregimente aan die Kaap teen die laat agtiende eeu te beskryf.

Gedurende die werwingstydperk in Württemberg is dit as 'n besondere eer beskou om 'n aanstelling by hierdie nuwe regiment te kry. Aansoeke is ook uit die Militêre Akademie van Württemberg ontvang en verskeie offisiere en beamptes is gewerf (Prinz

1932:21). Die regiment is deur die Hollanders as 'n vertoonregiment beskou. Dit moes as voorbeeld dien by die opskerpings van die hele militêre stelsel in Oos-Indië. Hulle moes dus verseker dat net ervare soldate gewerf word. Die doel was ook dat die Artilleriekompanie die beplande Genie- en Artillerieskool aan die Kaap moes vestig. Die regiment moes ook net met goeie offisiere en onderoffisiere beman word (Prinz 1932:21)

Ingevolge die huurooreenkoms was die bevelvoerder, kolonel Theobald von Hügel, ondergeskik aan die gesag van die Goewerneur en die bevelvoerder van die garnisoen, kolonel Gordon (Prinz 1932:88). Die opdrag van die regiment was om die kolonie aan die Kaap teen die opstandige inboorlinge te beskerm en dit by 'n moontlike aanval deur Engeland te verdedig (Prinz 1932:92).

Omdat daar op daardie stadium geen opstande of onrus was nie, het die lewe glad en sonder voorval verloop volgens die eentonigheid van die daaglikse roetine. Die regiment moes hom besig hou met die instandhouding van die kuswag. Verder was daar gereelde militêre opleiding en oefeninge om hulle weerbaar te hou. Die rekrute wat van tyd tot tyd aangemeld het, is gedril en tot volwaardige soldate opgelei. Soggens om 09:00 uur was daar wagparade in wit kamaste. Wanneer die weer dit toelaat, is daagliks gedril. Die regiment moes die bevels op Nederlands gee. Die Württembergers het gou hierby aangepas, aangesien hulle daagliks gedril en geoefen het (Prinz 1932:92-93).

Die regiment het as gevolg van sy prestasies gou 'n goeie naam

goeie verstandhouding tussen die Goewerneur en Von Hgel het daartoe gelei dat eersgenoemde sy toegeneentheid en vertroue in die regiment duidelik gewys het. Hy het feitlik daagliks oor die goeie orde, dissipline en drill van die Wrttembergers gepraat (Prinz 1932:93).

Kort daarna het 'n inspeksiespan bestaande uit luitenant- kolonel J J Gravestein, J O Vaillant en C A Verhuell in Valsbaai aangekom. Hulle het volmag van die Nederlandse state, die stadhouer en die VOC gehad om 'n inspeksie van die hele militêre organisasie in al die gebiede van die VOC te doen. Die **Regiment Württemberg** is toe baie intensief geïnspekteer en geëvalueer. Verder het die inspeksiespan ook die hele militêre opset, insluitend die geskutbatterye en alles wat tot die verdediging van die Kolonie behoort, geïnspekteer. Op 31 Julie 1789 het die regiment en al die ander eenhede in revue-orde voor die inspeksiespan verby marsjeer, terwyl hulle in die beweging gevuur het. Die inspeksiespan was besonder tevrede met die paraatheid van die **Regiment Württemberg** (Prinz 1932:94).

8. DIE BURGERMILISIE

Omdat die groot motief van die VOC winsbejag was, kon 'n groot garnisoen aan die Kaap nie bekostig word nie (Loock 1979:425). Die garnisoen is dus onder sy volle sterkte gehou met die hoop dat 'n Burgermilisie dit sou kon aanvul (Haines 1977:1). In 1658 word al die weerbare burgers in 'n kompanie skutters georganiseer volgens dieselfde struktuur as die garnisoen. Dieselfde jaar is 'n kompanie kavallerie bestaande uit 39 manskappe gevestig (Roux 1925:50-51). Die vryburgers moes hulle in belang van die VOC op die landbou toelê, maar moes ook die garnisoen aanvul met die verdediging van die Kaap (Roux 1925:49). Alhoewel die Burgermilisie aanvanklik uit vrywilligers bestaan het, is dit reeds in 1668 duidelik dat deelname verpligtend was (Böeseken 1938:80).

Die Burgermilisie was onder bevel van sy eie offisiere maar onder die algemene beheer van die kaptein van die garnisoen (Menzel 1785b:58). Die offisiere is jaarliks deur die Burgerraad gekies onderhewig aan die goedkeuring van die Politieke Raad (Roux 1925:54).

In 1670 was Mattheus van den Brouck die eerste kommissaris van die VOC wat nadruklik melding maak van die rol wat die burgery teen die Khoi en teen 'n buitelandse vyand sou kon speel. Hy betoog dat die bestaande getal burgers en boere vergroot moet word. In sy verslag vestig hy die aandag op die noodsaaklikheid daarvan dat die burgers gereeld moet oefen en dat bekwame

offisiere aangestel moes word. Hy gee opdrag vir die gereelde dril en inoefening van die burgers wat vier maal per jaar vir parade in die fort moes aanmeld. Hierdie instruksie word op 13 Julie 1672 vir die eerste keer nagekom toe 94 vryburgers by die fort verskyn (Böeseken 1938:80-82).

Toe Stellenbosch in 1679 gestig is, is die Skiereiland deur 'n buffergebied van die binneland met sy Khoi-bevolking afgesny. Dit het 'n groot verantwoordelikheid op Stellenbosch gelê (Roux 1925:64-65). Om die sake van die Burgermilisie te reël, is 'n Burgerkrygsraad vir Stellenbosch tussen 1686 en 1693 ingestel waarop die offisiere van die Burgermilisie sitting gehad het. Vergaderings is elke tweede maand gehou. Op 30 Julie 1686 het Simon van der Stel tydens 'n besoek reeds offisiere, 'n sersant en 'n vaandeldraer aangestel vir die milisie. Die organisasie is gou afgehandel. Op 12 Oktober van dieselfde jaar het die nuwe eenheid Van der Stel by sy besoek aan die dorp ingewag en met drie salvo's begroet. Van der Stel het die parade geïnspekteer waarop 88 infanteriste en dragonders aangetree was. In 1687 reeds was daar al 27 dragonders en 74 infanteriste op parade. Gedurende die loop van 1688 is die twee kompanies verder versterk deur Franse Hugenote wat in Drakenstein gevestig is (Loock 1979:425-426).

Die jaarlikse kermis wat Van der Stel op Stellenbosch ingestel het en die papegaaiskiet was 'n poging om die burgers van die Stellenbosch-distrik aan te moedig om met hulle wapens te oefen en om sodoende beter soldate van hulle te maak. Vir die duur van

die kermis moes die hele Burgermilisie op die dorp wees om te dril en om vir die finale parade en die monsterring voor te berei. Vir hierdie doel het die Politieke Raad gratis ammunisie verskaf. In 1686 was dit 75kg kruit, 50kg loodkoeëls en 300 vuurstene vir die snaphane (Loock 1979:426). Dit kan aanvaar word dat die neergelegde dril- en skietoefening beslis sou geskied het volgens die drilreglement wat vir die garnisoen gegeld het. Die burgery was dus in hierdie stadium ook reeds goed bekend met die militêre tradisie wat ook in die *Staatse Leger* nagevolg is.

Om die garnisoen aan te vul, is die burgers van Kaapstad en omgewing sedert 1686 verplig om snags die Burgerwag in die stad oor te neem in die uitvoering van polisiepligte. Hierdie wag is georganiseer in ses kompanies van dertig man elk. Elke kompanie was verplig om vir twee maande lank hierdie wagdiens te verrig (Roux 1925:59-60).

Opleiding is in hierdie stadium so gereël dat dit as 'n plesier beskou moes word en nie as 'n las nie. In 1687 word bepaal dat al die burgers van Kaapstad moet optrek om vir agt dae lank in wapenhantering opgelei te word. Niemand mag sonder wettige rede van die parade wegbly nie (Roux 1925:54-56). Hierdie jaarlikse optrek was 'n belangrike militêre en sosiale geleentheid. Daarvoor moes alle dienspligtige burgers tussen 16 en 60 jaar oud aanmeld. Eers moes die jongstes hulle burger- of skutterseed aflê. Daarna is hulle aan kompanies toegewys en het die militêre oefeninge begin. Op die laaste dag is die monsterring of wapenskouing gehou. Twee afgevaardigdes van die Politieke Raad

was teenwoordig om toe te sien dat alles behoorlik en ordelik verloop (Loock 1979:428).

Teen 1687 het die dragonders tydens hulle skietoefeninge met 'n pistool na 'n skyf of *schier* geskiet. Die wenner het 'n prys ontvang en is as teken van eerbewys deur die hele kavallerie na sy huis vergesel. Die infanterie het weer na 'n *schier* van hout geskiet, min of meer volgens dieselfde reëls wat vir die kavallerie gegeld het. Die persoon wat die romp afskiet, is koning van die skutters en kry die prys. Hy word ook met eerbewyse na sy woning begelei. Die doel van hierdie oefeninge was om van die burgers goeie skutters te maak. Streng dissipline is gehandhaaf, en almal moes aan die oefeninge deelneem (Roux 1925:56-58). Om die skietkuns verder te bevorder en die entoesiasme nie te laat verflou nie, word die hoofoffisiere van die Kaapse en Stellenbosse Burgermilisie toegelaat om twee maal per week te gaan jag (Loock 1979:426-427).

Volgens 'n resoluëie van die Politieke Raad geneem op 22 Desember 1687 was die kinders ook tot 'n vorm van militêre oefening verplig. Daarvolgens "is besloten enten meesten dienste deser Colonie eenparig goedgevonden de kinderen deser ingesetenen [...] alle Saterdag 't namiddags op de drilplaats in de wapen handeling door de drilmeester te doen oefenen en deselve op nieuwe Jaarsdag onder haar vaandel te doen optrekken, op arbitrale boete by haar respectieve ouders te verbeuren, ingeval iemand sonder wigtige reden in gebreke blyft daar te verschynen" (Roux 1925:55).

Teen 1687 was daar reeds vyftig "welgemonteerde ruiters" wat bekwaam was om saam met die infanterie teen enige vyand te kon veg. Simon van der Stel was van mening dat "ingeval wij duijsend diergelijcken konden in 't veld brengen, soudén wij ons darven vermeten geen overval te vresen". Daar was egter nog nie naastenby duisend burgers nie (Böeseken 1938:82)

Teen die begin van die 18de eeu het die meer informele stelsel van skietopleiding plek gemaak vir 'n oefening gedurende Maart en Oktober in die hanteer van wapens en die opstel van leërafdelings (Roux 1925:58). Dit wil voorkom of hier sprake was van meer formele paradegronswerk wat drill, elementêre bewegings en formasies ingesluit het.

Tydens die Oostenrykse Suksessie-oorlog in 1740 word die Burgermilisie opgeroep vir diens. Vir die duur van die oorlog is vyftig man opgeroep en maandeliks afgelos deur 'n nuwe groep van vyftig man (Roux 1925:60-61).

In 1745 word die distrik Swellendam gestig met een kompanie dragonders. Die getalle het geleidelik vermeerder totdat daar in 1795 drie kompanies dragonders met 'n gesamentlike totaal van 315 manskappe in die distrik was (Roux 1925:52-53).

Omstreeks 1750 is 'n stelsel ontwerp waar met behulp van seinkanonne boodskappe oor 'n lang afstand oorgesein is. Hierdie seinposte is opgerig op opsigtelike plekke van waar die inwoners van die gebied die seine kon hoor en sien. As eerste teken van

'n algemene oproep is 'n kanonskoot vanaf die Plattekloof gevuur en die Prinsevlag gehys. Hierdie kanonskoot is verder deurgegee na seinposte dieper die binneland in. By ontvangs van die sein moes die burgers hulle agter die Kasteel aanmeld vir diens (Roux 1925:65-68). Teen 1763 was die Burgermilisie behoorlik georganiseer en die verdediging in besonderhede beplan. Die seinstelsel het goed gewerk. Stellenbosch het vier kompanies dragonders en een kompanie infanterie gehad wat vinnig opgeroep kon word om die garnisoen by te staan (Loock 1979:428).

In 1768 is 'n vaste reglement vir die Kaapse Burgerkrygsraad opgestel om te verseker dat die raad sy sake behoorlik hanteer en afhandel. Die rade was verantwoordelik vir die goeie orde van die kolonie, vir die aanstelling van onderoffisiere en vir die nakom van ordonnansies en wagreglemente. Dit het ook oor 'n mate van strafbevoegdheid beskik (Roux 1925:64-65).

Teen 1768 het kommandodiens teen 'n binnelandse vyand reeds 'n belangrike deel van die Burgermilisie se verpligting gevorm. Dit het uiteindelik gebeur dat hoe verder die burgers die binneland ingetrek het, hoe groter hulle militêre verpligting geword het. Hulle is nie van hulle diensverpligting om lid van 'n kompanie in die Burgermilisie te wees, vrygestel nie (Roux 1925:64). Dit het daarop neergekom dat die burgers diens in die Burgermilisie teen 'n buitelandse vyand en in die kommando teen 'n binnelandse vyand moes doen.

Die Burgerkrygsraad van Kaapstad besluit ook in 1768 watter

offisiere in die kompanies van die Burgermilisie sou dien. Op die diensstaat van 'n komanie dragonders (kavallerie) sou daar een ritmeester, een luitenant, een kornet, vier wagmeesters, vier korporaaals, een standaardjonker, een monsterskrywer, twee trompetspelers en een adjudant wees. By die infanterie komanie sou daar een kaptein, een luitenant, een vaandrig, vier sersante, vier korporaaals, een vaanjonker, een monsterskrywer, twee pypspelers, twee tamboerslaners en een adjudant wees (Roux 1925:53).

'n Interessante verskynsel kan nou reeds waargeneem word. Hoe verder die afstand van die Kaap geword het, is meer dragonder kompanies gestig en minder infanterie. Teen 1789 het die Kaap sewe kompanies infanterie en 250 dragonders, Stellenbosch het vier dragonder- en een infanterie-kompanies gehad, Swellendam twee kompanies dragonders en geen infanterie, en Graaff-Reinet drie dragonder-kompanies en geen infanterie nie. Die groot afstande wat afgelê moes word, moes 'n groot rol in hierdie ontwikkeling gespeel het. In totaal was daar in 1789 altesaam 2 893 manskappe wat opgeroep kon word (Roux 1925:50-54).

9 DIE KOMMANDOSTELSEL

Ter wille van goeie handelsbetrekkings met die inheemse bevolking het die VOC van die begin af aangedring op 'n vreedsame en vriendelike verhouding met hierdie stamme (Bredekamp 1982:21). Van Riebeeck het reeds vroeg probleme met die Khoi ondervind. Hy was baie afhanklik van hulle goedgesindheid vir die voorsiening van 'n gereelde voorraad vee. Dit was gou duidelik dat hy nie op die Khoi kon reken om die nodige vee te lewer nie (Bredekamp 1982:9). Die VOC se onversadigde vraag na slagvee vir die plaaslike koloniale bevolking en die verbyvarende skepe het grootliks die aard van die verhouding van die Khoi met die VOC bepaal (Bredekamp 1982:21).

Om groter onafhanklikheid van hierdie wisselvallige bronne te bewerkstellig, het Van Riebeeck 'n veeboerdery vir die VOC begin. Teen 1654 was daar reeds 230 beeste en 580 skape. Die Khoi het hierdie kuddes as indringers beskou op die weiding waar hulle vee vroeër ongesteurd gewei het. Die vyandigheid het toegeneem en in 1653 uitgeloop op die moord op 'n veewagttertjie en die diefstal van die vee wat hy opgepas het (Bredekamp 1982:21).

Die klimaks is in 1657 bereik toe die eerste vryburgers hulle langs die Liesbeekrivier gevestig het. Hulle het hulle huise op die mooiste en beste weiding aangelê. Die Khoi kon dit nie langer sonder protes toelaat nie. Daarom het hulle die vryburgers se lewe versuur deur hulle vee te roof, die koringlande te verniel en hulle huise af te brand. Die burgers was opstandig en bereid

om alles te doen om die strooptogte aan bande te lê. Van Riebeeck het sy bes probeer om by sy instruksies te bly om 'n goeie verstandhouding met die stamme te handhaaf (Roux 1925:114). Verskeie faktore het dus aanleiding gegee dat verhoudings vertroebel is: die Khoi se plundertogte, die groot getalle vee waarop die Hollanders tydens ruiltransaksies aangedring het, asook die handelsblokkade wat deur die Khoi toegepas is (Bredekamp 1982:21).

Uiteindelik breek die Eerste VOC-Khoi-oorlog in 1659 uit. Gedurende hierdie oorlog word die vryburgers in 'n komanie "schieters" georganiseer. Voorts is daar by elke huisgesin 'n soldaat ingekwartier. Die Khoi kon baie goed hardloop en dit was vir die swaar bewapende soldate onmoontlik om hulle in te haal. Van Riebeeck kom nou onder die besef van die nut van perde om hierdie aanvallers mee agterna te sit. In 1660 is die oorlog verby en word vrede gemaak. 'n Stelsel van forte word opgerig om die nedersetting teen strooptogte te beskerm. Van Riebeeck beywer hom om nog perde vanaf Batavië te laat invoer. Die getal perde is lopend deur teling en invoer vermeerder. Slegs enkele ruiters was in daardie stadium beskikbaar. Die instruksies aan die ruiters was om wanneer hulle sien dat vee aangejaag word, ondersoek in te stel en op te tree (Roux 1925:114-119,121).

Dit was die begin van die rol wat die perderuiter in die Suid-Afrikaanse geskiedenis gespeel het. "The early military history of [...] South Africa is dominated by the figure of the armed horseman. Not a cavalryman in the normally accepted sense of the

word, the South African horse-soldier was usually a mounted infantryman, for he fought on foot but used horses to secure that mobility which became essential in operations in South African conditions [...] The various types of enemy forces and terrain encountered, a lack of manpower, the nature of warfare undertaken and the peculiarities of South African society were factors which often necessitated a considerable adaptation of European models to local conditions" (Haines 1977:1).

Die botsing met die Khoi het aanleiding daartoe gegee dat 'n stelsel van plaaslike verdediging teen hulle opgebou is. Die burgers is in groepe onder die bevel van 'n plaaslike leier, 'n veldkorporaal genoem, georganiseer. Die veldkorporaal was direk aan die landdros verantwoordelik vir die uitvoering van sy taak. Hy kon sy manne oproep om die rowers te straf of om gesteelde vee terug te kry (Loock 1979:428).

Die ontwikkeling van die kommandostelsel uit hierdie stelsel van plaaslike verdediging was 'n geleidelike proses. Aanvanklik is ekspedisies bestaande uit lede van die garnisoen gestuur. Daar was nog te min burgers om suiwer burgerekspedisies uit te stuur (Roux 1925:139). Die ekspedisies was altyd onder die bevel van 'n offisier van die garnisoen. Sy manskappe het soldate, burgers en selfs Khoi ingesluit. Voor die stigting van Stellenbosch is ekspedisies altyd vanaf die Kasteel uitgestuur. Die sukses wat behaal is, was baie beperk omdat die bevelvoerders nie vertrouwd was met die gewoontes van die Khoi nie. Die meeste lede het ook nie 'n direkte belang by die veldtog gehad nie (Loock 1979:428).

Gedurende die Tweede VOC - Khoi- oorlog in 1671 is militêre ekspedisies teen die vyand uitgestuur. Die stryd het na die binneland verskuif en die afstande het groter geword. Die eerste ekspedisie het om die helfte uit soldate en burgers bestaan en was onder bevel van 'n offisier van die garnisoen. In 1674 word 'n opvolgekspedisie onderneem met 'n afdeling wat uit vyftig soldate en vyftig burgers bestaan het (Roux 1925:139-143).

In 1676 kry hierdie ekspedisies vir die eerste keer die benaming "commando". Die ontstaan van die benaming het sy oorsprong by die militêre begrip "commando" wat 'n bevel, order of opdrag beteken. Aan die Kaap het dit met die verloop van tyd ook die konnotasie van 'n militêre ekspedisie verkry. Daarom is die groep persone wat 'n "commando" of opdrag moes uitvoer mettertyd 'n "commando" genoem. In 1676 word dus 'n groot kommando uitgestuur om teen die Khoi op te tree. Die kommando het uit soldate, burgers en Khoi bestaan (Leibbrandt 1897:240).

Die volgende stap in die ontwikkeling van 'n burgerkommando het in 1688 gevolg toe 'n proklamasie uitgevaardig is om die burgers te waarsku om op hulle hoede te wees, en dat hulle die Khoi moet agtervolg en verdag (Böeseken 1961:185). Die owerhede het gevoel dat die probleem opgelos kon word deur aan die burgers toestemming te gee om na goeddunke met die Khoi af te reken. Dit was 'n belangrike stap in die rigting van die ontwikkeling van suiwer burgerkommando's. Vir eers het die VOC egter nog beheer oor die uitstuur van die kommando's uitgeoefen, alhoewel die burgers daaraan deelgeneem het (Roux 1925:143).

Die tydperk tussen 1700 en 1715 kan as 'n oorgangsperiode in die ontwikkeling van die kommandostelsel beskou word. Geleidelik is meer en meer gebruik gemaak van burgers om die kommando's te beman. Die aantal soldate per kommando is verminder. Dit was 'n tyd waarin Nederland in 'n oorlog met Frankryk gewikkel was. Die Kaap kon nie van genoeg soldate voorsien word nie. Watter soldate daar was, is ook benodig vir die verdediging teen 'n buitelandse aanval (Roux 1925:144). Die tweede fase in die ontwikkeling van die kommandostelsel het sy oorsprong in hierdie problematiek. Burgers moes nou noodwendig in al hoe groter getalle aan die kommando's begin deelneem. In 1701 reeds is 'n kommando bestaande uit tien garnisoenssoldate en dertig burgers na die Land van Waveren gestuur. In April 1702 volg 'n ander gemengde kommando onder bevel van die landdros na Roodezand (Loock 1979:428-429). Alhoewel meer burgers by die kommando's betrek is, is dit duidelik dat die beheer nog stewig in die hande van die amptenary gelê het. Dit is 'n situasie wat as gevolg van die dinamiek van hierdie ontwikkelende stelsel nie lank meer sou kon voortduur nie omdat onmiddellike optrede onder kundige bevel die enigste waarborg vir sukses was.

In 1715 verander die kommandostelsel drasties. In November van daardie jaar word vaandrig Schalk Willemsz van der Merwe, 'n offisier in die Burgermilisie, as bevelvoerder van 'n kommando van dertig vrywilligers benoem (Böeseken 1962:477-479). Op 30 November vertrek die kommando na Piketberg. Alhoewel slegs beperkte sukses met die sending behaal is, was hierdie kommando belangrik en van groot geskiedkundige betekenis. Dit was die

werklike begin van die kommandostelsel wat later dwarsoor die hele Suid-Afrika sou versprei en vandag nog gebruik word (Loock 1979:429).

Na 1715 het die veldkorporaals gewoonlik die leiding van die kommando's in hulle hande gehad. Die herkoms van die benaming veldkorporaal kan teruggevoer word na die garnisoen en die milisie. Hier het 'n korporaal 'n klein aantal manne onder sy bevel gehad. Waar hierdie korporaals van die milisie op kommando teen die Khoi aangewend is, het hulle gou die naam veldkorporaals gekry. Teen 1759 was daar vier veldkorporaals en in 1774 reeds dertien. Elkeen was oor 'n afsonderlike wyk aangestel. In 1739 word kommandodiens verpligtend gemaak vir almal wat belange in die buitelandse distrikte gehad het (Roux 1925:150, De Wet 1981:277-279). Die kommando van daardie jaar het onder die bevel van twee bekwame offisiere van die Burgermilisie gestaan. Hulle opdrag was om die Khoi te agtervolg totdat die gesteelde vee, gewere, kruit en lood teruggeneem is (Roux 1925:151-155).

In 1774 het die Krygsraad in gesamentlike sittings met die Kollege van Heemrade besluit om Godlieb Rudolph Opperman as veldkommandant vir die jurisdiksiegebied van die Burgerkrygsraad van Stellenbosch aan te stel (Loock 1979:429). Daarmee het die Raad gehoor gegee aan die aandrang dat 'n offisier met 'n hoër rang as veldkorporaal oor die kommando bevel moes voer (Roux 1925:156). Die veldkommandant was 'n posbenaming, nie 'n rang nie. Om hom van die ander veldkorporaals te onderskei, kry hy nou die rang van kornet en voer bevel oor die dertien ander

veldkorporaals (Roux 1925:156-157). 'n Groot algemene kommando word nou gestuur om in die Hantam, dele van die Karoo en die Sneeuberge teen die Khoi op te tree en hulle so ver moontlik uit te roei (Loock 1979:429).

In 1774 word veldkorporaals van drildiens vrygestel (KAB: Politieke Raad C152:207-243). Hulle verkry nou die rang van **wagtmeester** wat kort daarna in amptelike dokumente **veldwagtmeester** geword het (KAB: Burgerkrygsraad 1 STB/13/8, 7 Mei 1776). Die rang veldkorporaal is behou vir die persoon wat verantwoordelik was vir die kommandeer van manskappe vir diens. Die veldwagtmeester het nou oor die kommando bevel gevoer. Hy moes agterna skriftelik verslag doen by die landdros oor die verloop van die kommando. Die veldwagtmeester bedien ook die veldkommandant van raad (Roux 1925:165).

In 1785 het die owerhede besef dat hulle die gewone burger nie deur strawwe of dreigemente tot nakoming van sy diensverpligting kon dwing nie. As aansporingsmiddel is toe begin met 'n stelsel waarvolgens die burger beloon word met buitgemaakte vee en die inboek van gevange Khoi (KAB: Burgerkrygsraad 1/STB/13/10, 19 April 1785).

Soos wat die boere agter die gras- en waterryke dele van die Kaap aan getrek het, het dit hulle in botsing gebring met die Xhosa-stamme wat met hulle vee suidwaarts migreer het. Pogings is aangewend om 'n grens tussen die boere en die stamme vas te stel en verklaar te kry. Dit het nie geluk nie omdat die stamme hulle

nie daaraan gesteur het nie. Dit het in 1779 aanleiding gegee tot die Eerste Grensoorlog. Die VOC het sy bes probeer om 'n vredespolitiek met die swart stamme te volg. Geen kommando kon teen die Xhosa onderneem word sonder vooraf verlof van die VOC nie (Roux 1925:182-185,198).

'n Verdere mylpaal in die ontwikkeling van die kommandostelsel word in 1780 na afloop van die Eerste Grensoorlog met 'n gedugte vyand, die Xhosa, bereik. Die situasie was dat die veldwagmeesters die kommando's aangevoer het. By 'n gekombineerde vergadering van die Heemrade en die Burgerkrygsraad op Stellenbosch op 10 Oktober 1780 word 'n versoek gerig vir die aanstelling van meer as een veldkommandant. Die Krygsraad besluit om twee veldkommandante aan te stel, een vir die oostelike distrikte van die Kaap en een vir die noordelike distrikte. Elkeen van hulle word bygestaan deur 'n onder-kommandant of tweede kommandant wat in die afwesigheid van die eerste kommandant moes optree. Die veldwagmeesters is onder die twee veldkommandante verdeel. Die veldkommandant van die Ooste het vyf veldwagmeesters en vyf veldkorporaals onder hom gehad, en die veldkommandant van die Noorde het twee van elk gehad. In geval van nood moes die veldwagmeesters van die Roggeveld, Bokkeveld en die Hantam en die Leeurivier sy bevele gehoorsaam. Adriaan van Jaarsveld word as veldkommandant van die oostelike grensgebiede aangestel met die rang van luitenant, en tot hulp David Schalk van der Merwe met die rang van kornet. Vir die noordelike en noordwestelike gebiede word Charl Marais met die rang van luitenant as veldkommandant benoem en tot hulp Dawid de Villiers

met die rang van kornet (KAB: Burgerkrygsraad 1/STB/13/9, 10 Oktober 1780). Die rang kornet het sy oorsprong uit die Spaans **cornetta** wat vaandel beteken. Die jongste offisier by die eskadron wat die vaandel gedra het, was die kornet. Hierdie rang was aan die Kaap by die dragonders van die milisie goed bekend. (Dit het eers in 1805 onder die Bataafse bewind ontwikkel tot die bekende rang veldkornet) (Roux 1925:175).

Teen 1786 is die kommandante gelas om toe te sien dat niemand sonder verlof van die oefeninge wat deel van die diensverpligting was, teruggehou word nie. Solank die botsings met die Khoi voortduur, was dit voldoende dat 'n kwart van die burgers die oefeninge bywoon. Daarin moes ook beurte gehou word sodat elkeen in 'n siklus van vier jaar eenmaal die oefeninge meemaak (Roux 1925:172-174). Dit wil voorkom asof die jaarlikse opleidingsverpligting in die milisie en hierdie oefeninge een en dieselfde is. Die burgers moes in elk geval nog hulle verpligting in die milisie nakom, of dit nou eenmaal per jaar of eenmaal elke vier jaar was. Daarom kan dit aanvaar word dat ook die kommandoede tot 1795 onderhewig was aan 'n opleidingstelsel wat noue bande gehad het met die **Staatse Leger** in Nederland.

10 SLOTBESKOUIING

Teen 1795 het daar reeds 'n besondere Westerse militêre tradisie aan die Kaap wortel geskiet. Dit is duidelik dat hierdie tradisie ontstaan het as gevolg van direkte of indirekte beïnvloeding uit verskeie Wes-Europese lande. Al hierdie invloede kan teruggevoer word na een gesamentlike bron van herkoms, naamlik die militêre hervormings in Nederland onder leiding van prins Maurits van Oranje. Hierdie hervormings het versprei na onder andere Frankryk, Engeland en Duitsland. Die latere teenwoordigheid van byvoorbeeld die Duitse en Franse huureenhede het 'n direkte invloed uitgeoefen op die vestiging van 'n Kaapse militêre tradisie.

Die militêre tradisie wat met die militêre hervormings in Nederland in Wes-Europa ontstaan het, kan teruggevoer word na die *Tacticè* van Aelianus en die *Tactica* van keiser Leo VI. Die manier waarop dié twee werke deur die Nederlandse hervormers gebruik is, is die bewys. Die wese van die hervorming het gewentel om die ontwikkeling van 'n bevelstaal vir die dril van soldate, nuwe en doeltreffende elementêre bewegings, asook groter beweeglikheid en buigsaamheid tesame met presisie van uitvoering. Daardeur is die beweeglikheid, spoed en buigsaamheid van die leër geweldig verhoog. Die struktuur van eenhede het verander, en 'n vermoë is ontwikkel om effektief by die aard van die geveg aan te pas en steeds buigsaam te bly. Daarby kom dan ook die verhoogde vuurkrag en volgehoue vuur deur die aanwending van die musket saam met die kontramars.

Deur hierdie hervormings word die oorsprong van moderne militêre tradisie teruggevoer na die ou Griekse militêre skrywers soos Xenophon, Polibios en Asklepiodotus wat die militêre tradisie van hulle tyd beskryf het. Daarmee word 'n lyn getrek wat strek vanaf ongeveer 700 voor Christus, oor 2 700 jaar heen tot vandag toe waar die hoofelemente van die Oud-Griekse militêre tradisie nog in die seremoniële militêre optredes van vandag herken kan word.

THE TACTICKS OF AELIAN

or art of embattailing an army after the Grecian manner.

The Grecian arte of embattailing an army (most mightie *Augustus Cesar Adrian*) the antiquitie whereof reacheth back to the age wherein *Homer* lyved, hath beene committed to wryting by many, whose skill in the *Mathematicks* was not reputed equal with myne: whereby I was induced to thinke it possible for me soe to deliver the groundes therof, that posteritie should regard and esteeme my labors, then theirs, that before me have handled the same argument. But weighing againe myn owne ignorance (for I must confesse a truth) in that skill and practise of armes, which is now in esteeme among the *Romaines*, I was by feare with-held from reviving a science half dead, as it were, and since the invention of that other by your auncestors, altogether out of request and unregarded. Notwithstanding comming afterward to *Formie* to doe my dutie to the Emperour *Nerva* your maiesties father, It was my fortune to spend sometime with *Frontine* a man of Consular dignitie, and of great reputacion by reason of his experience in militarie affaires: and after conference with him perceiving he imparted no lesse studie to the *Grecian*, then to the *Romaine* discipline of armes I began not to despise that of the *Grecians*, conceiving that *Frontine* would not so much affect it, if hee thought it inferiour to the *Romaine*. Having therefore in times past framed a project of this worke, but yet not daring then to publish it in regard of your majesties incomparable valour, and

experience, which make you famous above all Generalls without exception, that ever were: I have of late taken it againe in hand, and finished it, being (if I deceave not myself) a worke both worthy to be accompted of, and of sufficiencie, especially with such as are studious of the arte, to obscure the credit of the auncient *Tacticks*. For in respect of the perspicuitie I dare bouldlie affirme, the reader shall more advantage himselfe by this little volume, then by al their writings: such is the order and methode, I have followed. Howbeit I durst scarcely offer it to your majestie who have beene Generall of so greate warres, least happily it prove too too slender a present, and altogether unworthy of your sacred viewe. And yet if your majestie shall bee pleased to thinke of it, as of a Greekish *Theorie*, or a various discourse it may bee, it will give you some little delight, the rather because you may therin behold *Alexander the Macedons* manner of marshalling his fields. And for that I am not ignorant of your majesties more weightie affaires, I have reparted it into chapters, to the end you may without reading the booke in few wordes take the somme of that, which is to bee delivered, and without losse of time find the places you are desirous to peruse.

Chap. IV.

What a file, or Decury is, and of how many men it consisteth.

To order into files is to make files. A file is a number of men beginning at one Leader, and contineuing in order of followers to the last man. The number of a file is diversly given, for some allow it eight, some twelve, and some sixteen men. Wee for this time will retaine the number of sixteen men, both because that number is proportionable to the indifferent length of a Phalange, and also, if use require at any time to double the depth thereof, and to give it thirty two men, or to lessen, and contract it, and make it but eight; neither of both hinder the service of the light-armed behinde, for whether they use Darts, or slings, or Arrowes, they may easelie with there flieng weapons overreache the depth of the Phalange.

Chap.V.

The order and parts of a file or Decury.

The best man of every file is first in place, and hee, that leadeth the file, who is also called the file-leader, the Commaunder, & the fore-stander. The last man of the file is called the Reare-Commaunder, or bringer-up. The whole file it self is termed a verse, and a Decany, and of some a Enomoty. Yet there are, that hold Enomotia for the fowerth parte of a file, and the Commaunder of an Enomoty, they call Enomotarcha, and two Enomoties they take for a Dimery, & and name the Commaunder thereof Dimerites, so that the half is said to bee a Dimery, and

the Commaunder Dimerites. This man is the last of the file. Hee, that standeth next behinde the file-leader, is named a follower, and the next after him a Leader, and the next after him again a follower. So that the whole file consisteth of Leaders, and followers placed successively one after another. It behoveth the file-leader to be more sufficient, then the rest of the file, and next him the leader of the half-file, or bringer-up. They define a file to bee a Rowe of followers placed according to their worth successively after a file-leader.

Chap. VIII.

Of the number of the armed foote, of the light-armed, and of the Horse.

Now are wee to lay out, what number the armed foote, the light-armed, and the Horse ought to bee, and how particulerly ordered, and how upon occasion the Battaile may speedely be transformed into divers shapes, & formes, and what discipline used for the motion of the severall parts of it. Wee cannot with any probabilitie set downe a precise number of forces to be levied. For as much as every man is to proportion his levie according to the importance and quality of the warre in hand. This yet must not escape us, that such a number is to bee chosen, as will fitt the divers shapes, and transmutations of our Troopes. As if in case wee were to double, or to multiply, and manifoldly enlarge the length of the Phalange, or els to lessen, and drawe it up into a narrower roome. For this cause choice is made of a number, that may be, reparted into half continually,

till you come to one. Hence it is, that most Tactick writers would have a Phalange to consist of sixteen thousand, three hundred, eightie, and foure armed foote, and of half so many light-armed and of half as many Horse, as light-armed. For 16384, may bee reparted continually into half, till you come to one. Therefore for prooffe, and Examples sake this number is admitted. And where wee have allotted sixteen men to every file, the whole mass will arise to one thousand, twenty, and foure files.

Chap. XI.

The distances to be observed betweene Souldier and Souldier in opening and shutting the Phalange.

We are now to speak of distances both in length, and depth betwixt Souldier, and Souldier, as they stand ordered in Battaile. The distances vary in three sorts. For first they are placed in thinner distance for some speciall causes. And a soldier so placed taketh up 4 cubits. But in densation or closing he taketh up 2 cubits. In constipation or shutting, one cubit.

Densation then, or closing is, when we draw wide distances close together, and by side-men, and followers (that is both in length and depth) gather up the bodie of the Phalange: so notwithstanding that the souldier yet have libertie to move, and turne about.

Constipation, or shutting is when the Phalange by side-men gathereth it selfe yet closer together, then in densation; so that by reason of the nearenesse there is left no Declination, or turning of faces either to the right, or left hand.

The use of Closing is, when the Generall leadeth the Phalange against the Enemy. Of shutting when he would have it and fast (and as it were locked up, and serred) to receive the charge of the enemy.

Seeing then there are 1024 File-leaders in the front of the Phalange, it is plaine that in their ordinary array they take up in length 4096 Cubits (that is ten furlongs, and ninetie six cubits). In Closing five furlongs, and forty eight cubits. In shutting two furlongs; a halfe, and fower and twenty cubits.

Chap. XXV.

Of turning, and double turning the Souldiers faces, as they stand embattled.

Clisis or turning of the face, is the particular motion of every Souldier declining his face either to his Pike, that is to the fight hand, or to his Target, that is to the left hand. The use of it is, when the enemie sheweth himselfe in flanke to encompassse our wings, or else to charge vs: or for some other cause, whereof I will speake in convenient place. Two turnings of the face towards the same side transferre the fight of the Souldier to the reare of the battaile. And this kinde of motion is called Metabole: being also used either to the Pike, or to the Target. In the first standing the mouing of the Souldiers face toward the Pike is called Clisis, the second mouing the same way Metabole. For Metabole is the conversion of every mans face particularly to the place, which was behinde his backe. And the same that Metabole is in ech severall Souldier, the same is

Perispasmos, or wheeling about in the whole battaile. There are two kindes of Metaboles, the one from the enemie, the other to the enemie. Metabole is defined to be a changing of every mans face in particular from the front to the reare; or contrariwise. Turning about from the enemie is, when the Souldier turneth his face twice towards the Pike; To the enemy, when hee turneth twice towards the Target.

Chap. XXVI.

Of wheeling, double, and treble-wheeling iof the battaile, and returning to the first posture.

Epistrophe (or wheeling) is when the battaile being so closed that no man can turne, or twice turne his face by reason of the neerenesse of man to man, it wholly, and iointly wheeleth (as a ship, or some other body carried about) the order thereof remaining undissolved. When the wheeling is to the Pike, we warne the right-corner-file-leader to stand still (as it were the hooke of a doore hinge) and the rest of the battaile proceeding forward to turne about the same file-Leader as the doore. In the same manner is wheeling to the Target; It may be thus defined: Epistrophe is, when shutting the battaile by gathering close the Followers, and Side-men, we turne it wholly (as the body of a man) toward the Pike, or Target, it being carried about the corner-file-leader, as about a Center, and, changing the place of the front, transferre the countenance of the Souldier to the right, or left hand; the followers and sidemen every one remaying in file and ranke as before. How it is to be done I will shew

hereafter. Anastrophe, or returning to the first posture, is the restoring of the wheeling to the place, where the battaile first stood close, before it began to wheele. Perispasmos, or wheeling about, is the motion of the battaile in two wheelings, so that thereby the front commeth to the place of the reare. Ecperispasmos, or treble wheeling, is the motion of the battaile in three wheelings, so as, when it turneth to the Pike, the front commeth about to the flanke; when to the Target, it cometh about to the right flanke.

Chap. XXVII.

Of filing, ranking, and restoring to the first posture.

To file is, when every particular man keeping equall distance from other standeth in his owne file lineally betwixt the file-leader and bringer-up. To ranke is, to be in a fight line even with his sidemen in the length of the battaile. To restore to the first posture is, to bring the fight of the Souldier to the same aspect, he had before the first turning. As if his face were at first towards the enemy, being commanded to turne towards the Pike, and thence to return to his first posture, hee is againe to returne his face toward the enemy.

CHAP. XXVII.

Of Countermarches, and the divers kindes thereof, with the manner how they are to be made.

There are two sorts of Countermarches, one by file, the other by ranke; each of these againe is divided into three kindes. The first called the Macedonian: The second the Lacedemonian: The third the Choraan, which is also the Persian, and the Cretan. The Macedonian is that, which leaving ground, iit first had, taketh inliw thereof the ground, which was before the front of the Phalange, and turneth the aspect of the Souldier backward [where before it was forward.] The Lacedemonian is that, which leaving likewise the ground it first had, taketh in steed thereof, the ground which was behinde the Reare of the Phalange, and turneth the face of the Souldier thee contrary way. The Persian is the Cretan, and Choraan: This keepeth the same ground of the Phalange, every shouldier taking another place for that, he had , the file-Leader the place of Bringer-up, and so the rest in order; and turneth the face of the Souldier also contrary way. Countermarches by ranke are made, when a man would transferre the winges into the place of the Sections; and the sections into the place of the wings, to the end to strengthen the middest of the battaile. Likewise the right had parts into the left hand parts, and the left hand parts into the right hand parts. They that feare to countermarch the Phalange in grosse the enemy being at hand, doe it by Syntagmaes. I will now let downe, in what manner countermarches ought to be made. The Macedonian countermarch by file is said to be, when the file-leader turneth about his face, and all the rest with the Bringer-up go against him on the right, or left hand, and passing onto the ground before the front of the Phalange place themselves in order one after an other, according as the file-Leader himselve hath turned his face. Therefor it

maketh shew to the enemy appearing in the Reare, of running away: Or it is when the file-Leader turneth about his face, and the rest passing by him on the right or left hand place themselves orderly one behinde another. But the Lacedemonian, is when the Bringer-up turneth his face about, and all the rest turning also their faces, and proceeding forward together with their file-leader order themselves proportionally in the ground which was behinde the Reare of the Phalange. Wherefor to the enemy appearing behinde, it makes a semblance of falling on. Againe the Lacemedonian is, when the file-Leaders turning his face about to the Pike, or Target transferreth the whole file to another place equall to the first; and the rest following stand, as before, behinde him. Or else, when the Bringer-up turneth his face about, and he, that stood next before him, and the rest following are placed one before another in their former order till their file-Leader be the first. The Choraan is, when the file-Leader is turning about toward the Pike, or Target, precedeth the file, and the rest follow, till the file-Leader have the place of the Bringer-up, and the Bringer-up the place of the file-Leader. And these are the countermarches by ranke. For every ranke Countermarching either keepeth the same ground, or changeth the right hand place, or else the left hand place, of the battaile, one of which must needs fall out, and never faileth.

Chap. XXIX.

Of doubling, and the kindes thereof.

There are two kindes of doubling, one of Ranke, the other

of Depth, or files: and either of these double the number, or the place. The length is doubled in number when of a front of 124 files we make a front (keeping the same ground) of 248 files, by inserting in the places betwixt file and file, some of the followers that stood in battaile. If we list to recall them to their first posture, we are to command those, that were inserted, to countermarch to the place they had before. There are, that mislike these doublings, especially the enemy being at hand; and would have a shew of doubling made without indeed doubling the Phalange already ordered, oby stretching out the light-armed, and the Horse, on both sides of the wings of the battaile. The use of doubling the length is, when either we would over-wing the enemy, or else our selves feare being over-winged. The depth is doubled by inserting the second file into the first, so that the Leader of the second file be placed next behinde the Leader of the first file, and the second man of the second file be the fourth man of the first file, and the third man of the second file be the sixth in the first file, and so forth the rest, till the whole second file be engrossed into the first; and likewise the fourth file into the third, and all the even files into the odde. Doubling of the Countermarch is made, either when the next side files in severall [as in the former example the second, and the fourth, and the rest of the even files] countermarch to the Reare, and place themselves behind the Bringers-up of the odde files; or else the files remaying in the first place, and number, halfe of them, dividing themselves from the other halfe, countermarch likewise to the Reare, and conveying themselves behind the other, there order themselves, and so double the depth

of the Phalange. If we would returne them to the first posture, we must recall those, that were conveyed to stand behind, to the place they had before the Countermarch.

Chap. LIIII.

Thus then are we to command.

To your Armes.

Stand by your Armes.

Cariage away from the battaile.

Marke your directions.

Seperate your selves.

Advance your Pikes.

File and ranke your selves.

Looke to your Leader.

Reare Commander order your file.

Keepe your first distances.

Faces to the Pike, move a little furter, stand so, as you were.

Faces to the Target, move a little further, stand so.

Faces about to the Pike, move a little further, stand so.

Double your Depth. To your first posture.

Double your Length. To your first posture.

The Lacedemonian countermarch. To your first posture.

The Macedonian countermarch. To your first posture.

The Chorean countermarch. To your first posture.

Battaile wheele to the Pike.

Battaile wheele about to the Pike. To your first posture.

These precepts of the Art Tacticks (most invincible Casar) I have laide out to your Matie, which will be a meanes of safety to such, as shall use them, and of the overthrow of their enemies.

AANHANGSEL B

BRIEF VAN GRAAF WILLEM LODEWYK VAN NASSAU AAN PRINS MAURITS VAN ORANJE OOR DIE OPLEIDING VAN DIE NEDERLANDSE TROEPE VOLGENS DIE VOORSKRIFTE VAN AELIANUS EN KEISER LEO VI, GRONINGEN, 8 DESEMBER 1594

(’n Vrye vertaling in Engels van die openingsparagraaf wat in Frans geskryf is, volg net na die Franse gedeelte).

Monseigneur, j’espère, que V.E. aura reçu Leonnem Imperatorem par un de ses hellebardiere, duquel je faict grand estime comme de celuy, qui a recoeuili hors des anciens Romaine ce que à nostre temps moderne est assez suffisant et nécessaire pour exercer les soldats, former des bataillons et renger des batailles de façon qu’il me semble, qu’ayant esgard sur les armes propres à nos guerres présentes tant offensives que défensives, on doibt simplement suivre l’ordre et distribution des régiments et compagnies et l’exercice des soldats et la forme de ranger une armée en bataille, comme V. E. verra in capite de divisione exercitus et exercitatione ejusdem et fol. 144 de variis aciebus instruendiis 21). Car combien que je confesse, que l’ordre des Romains a esté invincible de leur temps, si est-ce que eux mesmes sont esté contraincts de renforcer leur bataillons contre le pesanteur de la cavallerie, comme aussy depuis l’expérience a monstré évidemment estre nécessaire, voire la rayson le recommande encores. Et je confesse bien. qu’à l’expempe des Romains, l’ordre, que V. E. m’a monstré à Ahrnem, est le meilleur et

invincible; toutesfoi à ceste cautele, que les troupes et altitudo aciei soit bastant contre la furie de cavallerie. Bien entendu, que j'approuve entièrement un tel façon de renger une armée en bataille aux grands armées Royales, comme les Romains avoyent; mais aux petits armées de quartre à six mille hommes j'estime, que la rayson veult et la nécessité contraindra d'imiter l'exemple de Leo Imperator, lequel livret je tiens pour une vraye instruction d'un capitain général pour se pouvoir souventefois ramentevoir de son office. V. E. m'a faict dire par Regimorter de désirer les mots Allemans, lesquels j'usoy en l'exercice de mes soldats, lesquels sont:

(Vrye vertaling in Engels: Sir, I hope, that Your Excellency, will grasp the aura radiating from Emperor Leo VI, through one of his halbardiers, whom I greatly esteem. He who has made applicable beyond ancient Rome that which in our modern times is adequate and necessary to exercise the soldiers, to form the battalions and to lay out the battle. It appears to me that, having the proper weapons in our current wars for both the attack and the defence, one simply has to follow that order and organisation of the regiments and companies, the drill of soldiers and the form of deploying an army in battle. As Your Excellency's commander of divisions, I exercise and practise the same, i.e. the following 144 different movements and orders for battle. For I confess, that the orders followed by the Romans were so invincible in their times, and they themselves were constrained to reinforce their batallions against the weight of the cavalry since, as a result of experience, this evidently .

became imperative. And I gladly confess, that following the example of the Romans, the order that Your Excellency mustered at Arnhem is the best and invincible. However, it is dangerous in that the troops and formations are very small against the power of the cavalry. Of course I approve entirely of such a deployment of an army in battle with great Royal armies like the Romans had. But in small armies of four to six thousand men I estimate that it is necessary to refrain from imitating the example of Emperor Leo, to whose book I looked for an accurate instruction to a captain general to enable him to understand his duty. Your Excellency by means of acceptable German words, I have tried to apply the commands to my soldiers as follows:

(Stae gereedt.

Assiste ad arma.

(Past op u geweer.

(Hoort toe.

Miles attendat preceptis. (Sijt stil.

Dista.

Streckt u.

Erige spiculum

Spiessen op.

lugum.

Een gelid.

Versus.

Een rijke

Iuga.	(Recht neven een ander; (ofte dat beet is: holt u gleder.
Versa.	(Rechts achter een ander: (ofte dat best is: holt u rije.
Streckt u gleder.	
Streckt u rije.	
Hoopt u gleder.	
Hoopt u rijen.	
Richt u glidt.	
Richt u rije,	
Respice praecedentem.	Richt u na die vornste.
Constitutata intervalla conserva.	(Elck sijn standt. (Elck op sijn maete.
Reductio arrecta dextra.	Rechts tochtordeninge.
Deductio arrecta sinistra.	Lings tochtordeninge.
Principes.	(Fuerders. (Voerstanders. (Voorgangers.
Tergiductores.	(Rugwaerders.

Ultimani.	(Ruckholders.
Caudani.	(
Suam decuriam dirigat tergiductor.	Rugfuerder richt u rije.
Ad hastam declina.	Rechts om.
Ad scutum declina.	Slings om.
	(Hoopt u.
Collige.	(Treedt an mit gleder (ofte oock met rijen.
Densa.	Dicht u.
	(Heel dicht
Constipa	(Dicht dicht
In arrectum redde.	Biedt den cop weder.
Decuriones quiescant.	Fuerders stae stille.
	(gleder
Treedt an met	(rijen.
	(gleder.
Treedt aff met	(rijen.

Ita consiste.	Also
Ad hastam immutare.	Rechts om keert u.
Ad scutum immutare.	Slinx om keert u.
Restitue.	Herstelt u.
	(Rechts ofte slinx
Longitudinem duplica.	(treedt in u gleder.
	(Rechts ofte slinx
Altitudinem duplica.	(treedt in u rijen.
	(Herstelt u, ofte rechts
Restitue.	(ofte slinx treedt uyt
	(u geleder ofte rijen.
Ruck an.	
Treckt an.	
Ruck aff.	
Treck aff.	
Convertere.	Swencken.
Ad hastam converte.	Rechts om swenckt u.
Choreus.	Slingerslach.

Kranendans.

Dit sijn ongeveer alle precepta, die Aelianus gebruykt, uytgenomen *laconicam* et *macedonicam* evolve, dat ick onnodich achte ende hierna daeraff tot noetdruff sal gesproken worden. Ende dunckt mij op correctie, dat men alleene die vocabula neme ende beholde, welcke men van doene heft, op dat alle gemeene soldaten ende vele beste bevelhebbers desto beter beholden connen ende lichter leren mogeu. Ende bin van opinie dat man tegenwordich met *declinatione*, *immutatione*, *conversione*, *evolutione* ende *duplicacione* genoeg heft. Maer insonderheyt, dat so wel bevelhebbers als soldaten wel den onderscheidt leren onder een glidt ende rije. Item als sie gestreckt staen ofte trecken sullen, dat die stande van ter sijden ende hinden af 6 voet sij. Item soe sie densatie staen ofte trecken sullen als oock *constipatie*, dat sie *praecepta Aeliani* onderhouden, ende gloeve daarom, dat onse soldaten genoeg weten, als sie haer gleder ende rijen holden connen ende verstaen, wat sij "Rechts om", "Slinx om", "Hoopt u", "Streckt u", "Herstelt u", "Recht ofte slinx om keert u", "Recht ofte slinx om swenckt u (*conversio*)", "Recht ofte slinx om swenckt u gleder", "Recht ofte slinx om swenckt u rijen (*evolutio*)", "Rechts om ofte slinx om treedt in die gleder ofte rijen (*duplicatio*)".

Ende opdat U. Ex. desto better mijne meninge verstaen moge, sal ick die maniere verhaelen, als ick laete spreken in het oefenen der soldaten. Doch moet voer hen dese maximen voor gaen: Erstlick, dat geen soldaten te spreken behoort, om die bevelen desto beter te verstaen. Ten anderen, dat in alle maniere,

daerin men die soldaten oefenen wil, altoes die soldaet erst mettet hovet moet staen, daerhen daer hij trecken sal, ende daert wert gebruyckt "Rechte ofte slinx om", "Recht ofte slinx om keert u", item "Herstelt u". Ten derden, dat voor al in bet gebieden het species moet voorgenoemt werdeu, om te mijden die confusie. Exempli gratia: Als ick segge: "Keert u rechts om", sal die soldaet wegen het woort "keren", so haest "slinx om keren", alear hij verstanden heft ofte verwacht heft te hooren het woort rechts om. Maer segge ik erst het species: "Rechts om keert u", weet ende verstaet die soldaet, dat hij reehtsom wat doen sal ende verwachtet het bevel, het sij dan, dat hij sich keren, swencken off in die gleder off rijen treden sal ofte die gleder ofte rijen swencken sal. Ten vierden, dat alle motiones, so in hastam bevolen werden, moeten de scutam herdaen ofte herstelt werden et e contra, ende daer moet men so fix in sijn als die ruyter, welcke altijt op die recht handt anvangt ende eindigt. Die maniere dan van oeffenen is dese: Det men seyt: "Treckt in den cranendans" -- dat elck soldaet ende ieder decurio ofte rije -- versus van die slachtordenung na een ander treckt, welcke als men bevelet, dat sie stille staen, werdt bevolen, dat drie ofte vijf etc. rijen nevens malcander trecken sullen, welcks die tochterordnung is. Ende is dese oeffeninge, hoewel sie slecht (eenvoudig) is, nodich, so man deur enge passagien ende kleine stegen trecken moste. Uyt die tochtordenung werdt dan gemaect die slachtordnung, ende stelt man sie gants gestieret van een ander tegenwordich, om sie te mogen oefenen. Maer oock sunsten ende tot sijner tijt, opdat een klein hope volcks noch eens so groet ende vele den viandt schijne te wesen. Daerna volge ick

gants Aeliani praecepta, ende segt man: "De rechte rijke stae stille". Daron, diewijl die slachtordnung nit vorder dan tot daertoe trecken sal. Daerna: "Rechts om", diewijl die soldaten derwärts trecken sullen. Daerna: "Hoopt u -- met rijen". Daerna: "Herstelt u", diewijl die soldaten derwärts trecken werden. Daerna: "Hoopt u -- met gelederen". Welckes geschiet sijnde, staen alle soldaten dicht bij den ander, nochtans so, dat sie het geweer reuren connen. Ende so staende, seit men: "Rechts om swenckt ende keert", so sweuct sich die gantse esquadron rontsom, welverstaende na die manier ende leer Aeliani. Welcks geschiet sijnde, segt man: "Sta stil". Ende opdat die gantze ordnung weder herstelt werde, als sie an den aller ersten gestreckt stonde, segt men: "Slinx om keert u", diewijl die soldaten derwärts trecken sullen. Daerna: "Slinx om swenckt ende keret", so swenckt sich die gantze esquadron rontsom. Welcks geschiet sijnde, segt men: "Staet stille". Daerna: "Het laeste gelidt sta stille", diewijl die ordnung van die plaets nit trecken sal. Daerna: "Streckt u glieder". Daerna: "Stae stille". Daerna: "Slinx om keert u", diewijl die gleder weder gestreckt staen, als sie te vorens gestaen hebben. Daerna: "Die rechte rijke sta stille", diewijl van die plaets die ordnung nit trecken sal. Daerna: "Slinx om", diewijl die soldaten derwärts trecken sullen. Daerna: "Streckt u -- rijen". Daerna: "Sta still". Daerna: "Herstelt u", ende nu is die slachtordnung eben op den aller ersten plaets ende staet so gestreckt, als sie erstlick stondt doen sie uyt die tochtordnung gemaect worde. Ende op dat U. E. mijne intentie beter verstaen mach, diewijl ick hierin gern alle orsacken ende redenen bebbe willen anwijzen, waerom ieder gebot

geschiedt, ende velicht U. E. desto onverstandamer vallen mocht, repetier ick hiernavolgende even hetselve simpliciter als nemlick: "Rechte rijs stae stille", "Rechts om", "Hooft u", "Herstelt u", "Rechts swenckt ende keert", "Sta still". Nu int herdoen moet men seggen: "Lings om keert u", "Lings om swenckt ende keert", "Sta stille", "Leste glidt sta stille", "Streckt u", "Sta still". "Linx om keert u", "Die rechte rijs stae stille". "Linx om", "Streckt u", "Sta still", "Herstelt u". Also heft U. Exc. alle praecepta in desen exercitio, so geschieden in declinatione, condensatione, relaxatione et conversione. Uytgenomen dat mij dunckt, dat men in prima conversione bevelen moge "Recht ofte slinx swenckt u", in inflexione "Rechts ofte slincks om swenckt u", in deflectione "Rechts ofte slinx swenckt u om ende om", ende wan in conversione vier motus geschien sullen, dat men segge: "Recht ofte slinx swenckt ende keert". Rest demna evolutio ende duplicatio. In evolutione per iuga wert gesegt: "Recht ofte slinx swenckt die gleder". Rechts, als die van die rechter sijden tot die lincke gaen sullen e contra. In evolutione per versus segt men: "Recht ofte slinx swenckt u rijen". Welckes geschiet, si frons in tergum et e contra immutatur, ende worde in desen lesten actu bevolen "Rechts" ofte "Slinx" als oock hiernavolgend. In duplicatione om te vermijden die confusion, die, so die soldaten nit op ever sijden deur een ander in heure rijen trecken wurden, geschieden solde, in duplicatione per iuga wert gesegt: "Rechts tredet in u geleder", ende moet het tweede dan intreden ende volgeu het vierde ende so per consequens. Die andere als oock in duplicatioue per versus wert gesegt: "Recht ofte slinx tredet in u rijen", et observatur

idem motus praedictus. Ende moet voor een nota geobserveert werden, dat in allen manieren als man sie herstellen wil, mar seggen darf: "Restitue -- herstelt u". Ich hebbe gevonden ex evolutionibus een maniere, om die musquettiers ende schutten nit alleen int schieten te oefenen, maer holde daerfoir, dat man in ene slachtordenung (te weten, dat sie nit à la desbendada gaen off in hecken ende uyt andere vordel kunnen propisz gebruickt worden) seer bequaemelick, ende dat een elck seker ende bien à propos schieten conne, op dese wijs aff te voeren sijn, welckes een grootes in ene slachtordenung solde sijn, ja allene die victorie biswijlen geven conde ende sonder dit ick swaerlich gelove, dat beter middel solde gevonden werden. Als naemlick, dat so balde het erste gelidt te gelijk affgeschooteu heft, per evolutionem et versum terugge trede. Het tweede voor trede ofte stilstaende schiete to gelijk, daerna afftrede, het derde ende navolgende dergelijcken doe. Als aleer die leste gleder afgeschoeten hebben, het erste weder geladen heft, als dese navolgende figuer anzeiget, ende sijn dese stippelckens die wech, den die gleder afftreden, so se geschoten hebben.

```

a... a... a... a... a... a... a... a... a...
b : b : b : b : b : b : b : b : b : b :
c : c : c : c : c : c : c : c : c : c :
d : d : d : d : d : d : d : d : d : d :
e : e : e : e : e : e : e : e : e : e :
a... a... a... a... a... a... a... a... a...

```

Tot welcke ick bidde, dat U. E. mij ten besten gelieve te holden ende so U. E. oersaek ende occasie mogen velicht becomen, om darvor te lachen, dat doch sulx inter parietem, ende amicos geschiede. Dese letzste maniere solde wel willen, dat sie nit gemeen worde, opdat sie Monsr. Veer ende andere coronellen nit da deden. U. Ex. recommendere ick mijnen broder, die ick

hoepe, dat hij sich tot derselvigen dienst trouwelick sal
bruycken. Ich bidde U. E. bevele hem, dat hij nit versuyme die
geometrie te leren. Datum Groningen, den 8. Decemb. 1594.

AANHANGSEL C

DRILLREGLEMENT VIR DIE NEDERLANDSE INFANTERIE ONDER MAURITS VAN
ORANJE 1618

Volget die exercitie op dese volgende woorden van commandementen bij t'voetvolck gebruyckelick.

Voor eerst moet man weten, dat die rijen altijd voor generael regel lang genomen werden 10 man, maer die gelederen naer datter veel volcks is.

Een gelitt is de langde van een schlacht-ordening end een rije is die dichte ofte breedte van een schlaecht-orderinge.

Merkt ooc, als men seyt "U rijen opent", soo verstaet men, dat sen beyde die einden die rijen haer openen, end dat die middelsten ten naesten bij blijven staen; maer als men seyt 'Rechts ofte schlincks u rijen opent', soo blijven d'andere still staen.

Ooc moet men mercken, datter drijderley distantien geobserveert worden, te weeten d'eerste, als elck man 6 voet in sijn gelitt oft rijen heeft, die tweede is, als ijder man 3 voet (ofte half soo veel als d'eerste) heeft, end die derde, als elck man $1\frac{1}{2}$ voet in sijn gelitt heeft end 3 in sijn rijen; maer dese laetste en wort niet gebruyckt, als om eenige charge staens voets te verwachten.

Ende om aentefangen behoort eick man op die eerste distantie te staen end beginnen dan als volgt:

Rechtsom.

Herstelt u.

Slincks om.

Herstelt u.

Rechts om keert.

Slincks herstelt u.

Slincks om kert.

Rechts herstelt u.

Rechts u gelederen dubbelt.

U gelederen herstelt.

Slincks u gelederen dubbelt.

U gelederen herstelt.

Rechts u rijen dubbelt.

U rijen herstelt.

Slincks u rijen dubbelt.

U rijen herstelt.

Met halven rijen rechts u gelederen dubbelt.

U rijen herstelt.

Met halven rijen slincks u gelederen dubbelt.

U rijen berstelt.

Met rijen rechts omkeert.

Met rijen slinx omkeert.

Rechts ofte slinx om.

Met gelederen rechts omkeert.

Met gelederen slinx omkeert.

Herstelt u.

U rijen sluyt) te voeten op

U gelederen sluyt) 3 voet distantie.

Rechts schwenckt u.

Slincks schwenckt u.

Voorwaerts u gelederen opent.

Achterwerts u gelederen opent.

U rijen opent.

Slincks u rijea opent.

Rechts u rijen opent.

Generael commandement.

U rijen recht.

U gelederen recht.

Woorden van commandement, waerdoor een capitein Sijn soldaten vervolgens gebiet all het gene sy met hun mueqaetten end forquett hebben te doen.

1. Marcheert met die furquet in die handt.
2. Marcheert end draecht t'forquet neffens t'musquet.
3. U forquet sincken end van u schouder u musquet neemt.
4. Mette rechterhandt u musquett om hooch houdt ende in die lincker handt sincken laet.
5. In die slincker handt u musquet neemt end u forquet neffens t'musquet draecht.
6. U lonte in die rechte handt neemt.
7. U lont affblaest end wel hout.
8. U lont opdruckt.
9. U lont versouckt.
10. U lont afblaest end u pan opent.

11. U musquet om hoch hout end aenlegt.
12. Schiedt.
13. U musquet ofneemt end neffens u furquet draecht.
14. U lont afneemt.
15. End voegtse weder tuschen die vinger.
16. U pan afblaest.
17. Op u pan pulper doet.
18. U pan toedoet.
19. U pan afschut.
20. U pan afblaest.
21. U musquet omdrait.
22. End u furquet sleept.
23. U maete op doet.
24. U musquet laet.
25. U laetstock uyt treckt.
26. U laetstock kort vast.
27. U polver neerstampt.
28. U laetetock uyt u musquet treckt.
29. U laetstock cort vast.
30. U laetstock op steeckt.
31. U musquet met die slincker hand voorbrengt.
32. End met die rechter handt omhoch hout end u furquet hervat.
33. Op u schouder u musquet legt.
34. Marcheert end draecht t furquet nevens t musquet.
35. Van u schouders u musquet neemt.
36. U musquet int furquet legt.
37. Op u furquet u musquet hout.

38. U musquet int furquet met die lincke handt alleen int gewicht houdt.
39. U lont in die rechter Handt vat.
40. U lont afblaest.
41. U lont opdrukt.
42. U lont versouckt.
43. U pan deekt end gereet staet.

Generael commandement.

U loop om hooch hout.

End alsoo hierin sehr veel is gelegen, so moet besonder een bevelhebber hier op groote achttinge nhemen end altyt sijn oogen op sijn soldaten houden end dieselve gewehnen t'musquet altyt met die loop om hoch te houden, om alle ongeluck te verboeden.

Int exercieren van die spiessen sullen die bevelen in deser manieren gedaen worden:

1. U spies opwaerts draecht.
2. Neder u spiess stelt.
3. Scheuyns u spiess draecht.
4. U spies velt.
5. U spies nederstelt.
6. U spies sleept.
7. U spies aen den point hout.
8. Scheuyns u spiess draecht.
9. Achterwerths u spies velt.
10. Scheuyns u spies draecht.

11. Rechts u spies velt.
12. Scheuyns u spies draecht.
13. Schlincks u spies velt.
14. Scheuyns u spies draecht.
15. Neder u spies stelt.

Ende al is dat dese bevelh woorden aldus after een andern vervolgen, om dat men die spiess telckemael weder berstellen doet, waer door men acht, dat die soldaten die vaste handelinghe derselven t'eerder connen lehren, soo en is nochtans dit meinige niet, dat men hier aen soo vaste verbonden sij, of men mach ooc wel beginnen uyt die midden ofte anders soo wel als van vooren, het welcke staet ter discretie van den ervaren capitein ofte bevelhhebber.

Exercitie van den ronden schilden

- Op den rugh u schild hangt.
U schilt tot spiess geredt hout.
U schild tot het rappier gereet hout.
U spies neerlegt.
U rappier treckt.
Dect u.
Rect u.
U schild van den hals neemt.
U spiess op neemt.
Op den rugh u schild hangt.

(Hahlweg 1987:287-291)

BEVELSTAAL DEUR MAURITS VAN ORANJE GEBRUIK VIR DIE DRIL VAN DIE
SOLDATE IN 1597

Deutz.

Reyen

Gliddern.

Rechts um.

Lings um.

Rechts um kerrt euch

Lingsum kert euch.

Herstellt euch.

Rechts herstellt euch.)

) nutz allein sich halb zu kehren.

Lincks herstellt euch)

Euer Reyen schlist.

Euer Glidern schlist.

Euer Reyen ofnet.

Euer Glidern öfnet.

Für sich euer Glidern öfnet.

Hinder sich euer Glidern öfnet.

Rechts schwenck euch.

Lings schwenck euch.

Euer Reyen rechts um kehrt.

Euer Reyens lincks um kehr.

Euer Glider rechts um kehrt.

Euer Glider lincks um kehrt.

Rechts euer Reyen doppelt.
Lincks euer Reyen doppelt.
Euer Reyen herstellt.
Rechts euer Glider doppelt.
Lincks euer Glider doppel.
Euer Glidern herstellt.
Rechts euer Glider mit halben Reyen doppelt.
Lincks euer Glider mit halben Reyen doppelt.
Euer Reyen herstellt.
Dragt euer Spiss.
Die Spiss in die Höhe.
Senckt euer Spisse.
Euer Reyen gantz schlisst.
Spiss auf.

Niderlendischs.

Reyen.
Gledern.
Rechtsom.
Slincxom.
Rechtsom kert.
Slincxom keert.
Herstellt u.
Slincxom herstellt u.) thient alleinich tot
Rechts herstellt u.) dem halben keeren.
U reycn schleutt.
U gledern schleutt.
U reyen opent.

U gledern opent.

Vorwartz u gledern opent.

Achterwartz u gledern opent.

Rechts schwenck u.

Slincx schwenck u.

U reyen rechtsom keert.

U reyen slincxom keert.

U gledern rechtsom kertt.

U gledern slincxom keert.

Rechts u reyen doppelt.

Slincx u reyen doppelt.

U reyen herstellt.

Rechts u gelederen dobbelt.

Slincx u gelederen dobbelt.

U gledern herstellt.

Rechts u gledern mitt halben reyen doppelt.

Slincx u gledern mit halben reyen doppelt.

U reyen herstellt.

Dragt u spissen.

Spissen op.

... u spissen.

U reyen hel schlut.

Fransois.

Fils.

Rangs.

A droit.

A gauche.

A droite tournes.
A gauche tonrnes.
Remettes vous.
A droite remettes.)
) pour le demy tour seulement.
A gauche remettes)
En avant les rangs ouvres.
En arrire les rangs ouvres.
A droite par rangs, ou: à droite faite la conversion.
A gauche par rangs, ou: à gauche faites la conversion.
Vos fils à droite tournes.
Vos fils à gauche tournes.
Vos rangs à droite tournes.
Vos rangs à gauche tournes.
A droite vos fils doubles.
A gauche vos fils doubles.
Vos fils remettes.
A droit par rangs doubles.
A gauche par rangs doubles.
Vos rangs remettes.
A droit vos rangs avec dimi fils doubles.
A gauche vor rangs avec dimi fils doubles.
Vos fils remettes.
Porte vos piques.
Leve vos piques.
Baise vos piques.
Vos fils tout serres.
Le piques seulement.

Latine.

Versus decuriae, series.

Iuga.

Ad hastam declina.

Ad scutum declina.

Ad hastam immuta.

Ad scutum immuta.

Redde in arrectum.

Versus collige.

Iuga collige.

Per versus procede.

Per iuga procede.

Ad hastam converte.

Ad scutum converte.

Per versus choreum evolve

Ad hastam per versus duplica.

Ad scutum per versus duplica.

Restitue.

Ad hastam per iuga duplica.

Ad scutum per iuga duplica.

Restitue.

Ad hastam per dimaerias duplica.

Ad scutum per dimaerias duplica.

Restitue.

Erige spiculum.

Constipate vos.

Anglois.

Fyles.

Ranckes.

To the right hande.

To the left hande.

Turne to the right hande, or your faces to the right hande.

Turne to the left hand, or your faces to ye left hande.

As you weare.

As you weare to the right hande.

As you weare to the left hande.

Close your fyles.

Close your ranckes.

Open your fyles.

Open your ranckes.

Open your ranckes before.

Open your ranckes behinde.

Ranckes wbeele about to the right hande, or ranckes make your conversion to the righth hande.

Ranckes wheele about to the left hande, or ranckes make your conversion to the left hande.

Fyles contermarche to the right hande.

Fyles contermarche to the left hande.

Ranckes contermarche to the right hande.

Ranckes contermarche to the left hande.

Double your fyles to ye right hande.

Double your fyles to the left hande.

Fyles as you weare.

Double your ranckes to ye right hande.

Douuble your ranckes to ye left hande.

Ranckes as you weare.

Let halfe the fyles on the right hande douuble their ranckes.

Let halfe the fyles on the left hande douuble their ranckes.

Fyles as you weare.

Pyckes make ready to marche ords. Rayse ye ende of ye pyckes in your handes.

Advance yonr picks rayse

Escossois (Skots).

Strings.

Rancks.

Rictst about.

Left about.

Rictst round about.

Left round about.

To your first ordre.

Ricts to your first ordre.

Left to your first ordre.

Your strings close.

Your rancks close.

Your strings open.

Your rancks open.

Your rancks befoir open.

Your rancka behind open.

To the rictst hand the great tourn.

To the left hand the great tourn.
Be strings to the right hand a contremarche.
Be strings to the left hand a contremarche.
Be rancks to the right hand a contremarche.
Be rancks to the left hand a contremarche.
Yaur strings to the right hand double.
Your stringa to the left haad double.
Your strings to thair first ordre.
Your rancks to the right hand double.
Your rancks to the left hand double.
Your rancks to the first ordre.
Right your rancks with half your stringe double.
Left your rancks with haff your strings double.
Your strings to thair first ordre.
Cave your pyks.
... your pyks.
Coudre your pyks.
Your strings close to.
(Hahlweg 1987:279-285)

THE EXERCISE OF THE ENGLISH IN THE SERVICE OF THE HIGH AND MIGHTY LORDS, THE LORDS THE ESTATES OF THE UNITED PROVINCES IN THE LOW COUNTRIES

The exercise of the English in the service of the high and mighty Lords, the Lords the Estates of the united Provinces in the Low Countries.

The soldiers are divided into two kindes, foote and horse. The foote againe are of two kindes, pikemen and musketiers.

Pikemen are armed with a headpeece, a curace and tases defen-sive and with a pike of fifteene foote long and a rapier of-fensive. The armour is all yron; the pike of ashen wood for the steale and at the upper end an yron head of about a hand-full long with cheekes about the length of tow foote and at the butt-end a round strong socket of yron ending in a pike, that is blunt, yet sharpe enough to fixe the ground. The forme thereof is expressed in the graven figure.

The musketier hath a headpeece for defence, a musket, the barrell of the length of 4 foote, the bore of 12 bullets to the pound; a bandelier, to which are fastned a convenient number of charges for powder (sometimes as many as 15 or 16) a lether bagge for bullets with a pruning yron; a rest for the musket with an yron forke on the upper end to support it in discharging and a pike on the nether end to sticke into the ground; lastly a rapier. The figure of this armour also is here inserted. These soldiors, both pike-men and musketiers, are divided into companies; and every

company consisteth halfe of pikes, halfe musketiers. The companies are some in number, some lesse. Some reach to 300 men, some 200, some 100, some 90, some 80, some 70. Every company hath these officers of the field: A captaine, a lieutenant, an ensigne, 2 serieants, 3 corporalls, two drommes; and for other uses a clerke, a surgion and a provost.

Companies are compacted into regiments; and the regiments commanded by coronells. Regiments containe not alwaies a like number of companies, some having 10, some 11, 12, 13, 14, 15, some 30 companies ad above. In every regiment are a coronell, a lieutenant coronell, a serieant major, all officers of the field, a quarter-master and a provost-martiall for other imployments. It shall not be greatly to the purpose to mention higher officers then coronells, my principall intent being no other then to set downe the armes and exercise of our nation in the said united Provinces. Their armes are spoken of. Their exercise followes.

First both pikes and muskets are ordered into files of 10 deepe. The musketiers are sometime placed before, sometime in flanke, sometimes in the reare of the pikes.

To exercise the motions, there are two distances to be observed. The first is, when every one is distant from his fellow 6 foote square, that is in file and ranke 6. The second is, when every souldier is 3 foote distant from the other aswell in file as in ranke.

And because the measure of such distances cannot be taken so iustly by the eye, the distance of 6 foot betwixt the files is measured, when the souldiers stretching out their armes doe touch one an others hands; and betwixt the rankes, when the ends of their pikes come well nigh to the heeles of them, that march before. And the measure of 3 foote betwixt the files is, when their elbowes touch one another; betwixt the rankes, when they come to touch the ends of one anothers rapiers.

For to march in the field, the distance of 3 foote from file to file is kept and of 6 foote from ranke to ranke. To order themselves in battaile as also to goe towards the enemy, the distance of 3 foote in file and ranke is observed; and likewise to conversion or wheeling. The musquettiers also going for to shoote by rankes keep the same distance of 3 foot, but going to skirmish, they goe à la disbandade, which is out of order.

There is yet another sort of distance, which is not used but for to receive the enemy with a firme stand and serveth for the pikes onely (for the musquettiers cannot be so close in files, because they must have their armes at liberty) and that is, when every one is distant from file to file a foote and a halfe and 3 foote from ranke to ranke. And this last distance is thus commanded: Close yourselves throughly. But it is not to be taught the souldiers for that, when necessitie shall require it, they will close themselves but too much of their owne accord without command.

To begin therefore to doe the exercises, the Company is set in the first distance to wit of 6 foote in file and ranke and thus is said:

Stand right in your files.) These are the generall
Stand right in your rankes.) words of command,
Silence.) which are often used.

To the right hand.

As you were.

To the left hand.

As you were.

You must note, that when they are commanded to be as they were, they must returne thither, from whence they parted; and if they turned to the right hand, they must returne to the left, and so in countermarch.

To the right hand about.

To the left hand as you were.

To the left hand about.

To the right hand as you were.

To the right hand double your rankes.

Rankes as you were.

To the left hand double your rankes.

Rankes as you were.

To the right hand double your files.

Files as you were.

To the left hand double your files.

Files as you were.

With halfe files to the right hand double your rankes.

Halfe files as you were.

With half files to the left hand double your rankes.

Halfe files as you were.

Files to the right hand countermarch.

Files to the left hand countermarch.

To the right hand or left hand at discretion as you were.

Rankes to the right hand countermarch.

Rankes to the left hand countermarch.

To the right or left hand as you were.

Close your files)

) to 3 foote distance.

Close your rankes)

Understand, that in closing from the outsides to the middle the soldier is to stand in his distance of 3 foote in file and not closer.

To the right hand wheele.

To the left hand wheele.

Open your rankes backwards in your double distance to wit at 12 foote, and this for a single company.

Rankes as you were, sc. at the first.

In opening rankes or files, you must keepe them closed, untill the second ranke or file beginning from the outsides have taken their distances, and so shall the rest remaine close, untill every ranke or file have taken their distances in order.

Open your files, to wit the first distance of 6 foote.

If you will command to close files to the right hand or left hand, the outmost file standeth still and the rest close to that file.

For the pike with a firme stand.

Advance your pikes.

Order your pikes.

Slope your pikes.

Charge your pikes.

Order your pikes.

Traile your pikes.

Cheecke your pikes.

More for the pikes first with a firme stand and then marching.

Charge your pikes.

Slope your pikes.

To the right hand charge your pikes.

Slope your pikes.

To the left hand charge your pikes.

Slope your pikes.

Charge your pikes to the reare.

Slope your pikes.

Order your pikeⁿ.

This must be observed charging your pikes with a firme stand to set the right foote behind and charging the pikes marching to set the left foote before.

For the musquet.

The postures in his Excellencies Booke are to be observed; but in exercising you must onely use these three termes of direction:

Make ready.

Present.

Give fire.

Your musquettiers must observe in all their motions to turne to the right hand and that they carry the mouth of their peeces high aswell when they are ashouldred as in pruning and also when they hold their pannes garded and come up to give fire.

In advancing towards an enemy, when they doe not skirmish loose and disbanded, they must give fire by rankes after this manner.

Two rankes must alwaies make ready together and advance ten paces forward before the body, at which distance an sergeant (or when the body is great some other officer) must stand, to whom the musquettiers are to come up, before they present and give fire, first the first ranke. And whilst the first gives fire, the second ranke keepe their musquets close to their rests and their pannes garded, and assoone as the first are fallen away, the second presently present and give fire and fall after them.

Now assoone as the first two rankes doe move from their places in the front, the two rankes next them must unshoulder their musqnets and make ready, so as they may advance forward ten paces as before assoone as ever the two first rankes are fallen away and are to doe in all points as the former. And all the other rankes through the whole division must doe the same by twoes, one after another.

A manner there is to give fire retyring from an enemy, which is performed after this sortt.

As the troope marcheth, the hindermost ranke of all keeping still

with the troope is to make ready; and being ready, the souldiers in that ranke turne altogether to the right hand and give fire, marching presently away a good round pace to the front and there place themselves in ranke together iust before the front. As soone as the first ranke turne to give fire, the ranke next makes ready and doth as the former and so the rest.

We give fire by flanks thus: The uppermost file next the enemy must be commanded to make ready, keeping still along with the body till such time, as they be ready, and than they turne to the right or left hand (according to the sight of their enemies either upon the right or left flanke) and give fire altogether. When they have discharged, they stirre not but keepe their ground and charge their peeces againe in the same place, they stand. Now as soone as the foresaid file doth turne to give fire, the uttermost next it makes ready alwaies keeping along with the troope, till the bringer-up be past a little beyond the leader of that file, that gave fire last; and then the whole file must turne and give fire and doe in all points as the first did, and so the rest one after the other. A sergeant, or if the troope be great, some other better qualified officer, must stand at the head of the first file, and assoone as the second file hath given fire and hath charged, he is to lead forward the first file up to the second file and so to the rest one after another, till he hath gathered up againe the whole wing, and then he is to ioyne them againe in equall front with the pikes.

Last of all the troope or whole wing of musquettiers makes ready

altogether, and the first ranke without advancing gives fire in the place they stand in and speedily as may be, yet orderley falls away, all the rankes doing the same successively one after another.

Thus much of the armes and exercise of the foote.

(Dan volg 'n gedeelte oor die kavallerie wat nie van toepassing is nie).

BRONNE**ARGIVALE BRONNE**

Böeseken, A J (red)	1957	<i>Resolusies van die Politieke Raad, Deel I, Kaapstad.</i>
	1959	<i>Resolusies van die Politieke Raad, Deel II, Kaapstad.</i>
	1961	<i>Resolusies van die Politieke Raad, Deel III, Kaapstad.</i>
	1962	<i>Resolusies van die Politieke Raad, Deel IV, Kaapstad.</i>
De Wet, G C (red)	1962	<i>Resolusies van die Politieke Raad, Deel V, Kaapstad.</i>
	1968	<i>Resolusies van die Politieke Raad, Deel VI, Johannesburg.</i>
	1971	<i>Resolusies van die Politieke Raad, Deel VII, Johannesburg.</i>
	1975	<i>Resolusies van die Politieke Raad, Deel VIII. Pretoria.</i>
	1981	<i>Resolusies van die Politieke Raad, Deel IX, Pretoria.</i>
	1984	<i>Resolusies van die Politieke Raad, Deel X, Pretoria.</i>
Jeffreys, M K (red)	1944	<i>Kaapse Plakkaatboek (1652-1707), Deel 1, Kaapstad.</i>
	1948	<i>Kaapse Plakkaatboek (1707-1753), Deel 2, Kaapstad.</i>
Leibbrandt, H C V	1901	<i>Precis of the archives of the Cape of Good Hope: Journal, 1662-1670, Kaapstad.</i>
	1905	<i>Precis of the Archives of the Cape of Good Hope. Requesten (Memorials) 1715-1806, Dele I-II, Kaapstad.</i>
	1989	<i>Precis of the archives of the Cape of Good Hope. Requesten (Memorials), Dele III-V, Kaapstad.</i>

Kaapse Argiefbewaarplek (KAB) :

Politieke Raad	C137, 25 September 1759. C152, 17 Mei 1774. C231, 536. C231, 544. C796, 101-121.
Burgerkrygsraad	1 STB/13/8, 7 Mei 1776. 1 STB/13/9, 10 Oktober 1780. 1 STB/13/10, 19 April 1785.

BOEKE, TYDSKRIFTE EN VERHANDELINGS

Beelaerts van Blokland, F	1948	<i>Van oorlog en vree,</i> Assen.
Beyers, Coenraad	1967	<i>Die Kaapse Patriotte gedurende die laaste kwart van die agtiende eeu en die voortlewing van hulle denkbeelde,</i> Pretoria.
Bingham, J	1616	<i>The Tactiks of Aelian, or art of embattailing an army after ye Grecian manner,</i> Londen.
	1629	<i>The art of embattailing an army, or the second part of Aelians Tacticks,</i> Londen.
Birza, W	1984	<i>Gelukkig hij die dit weet: De Haagse Vrijmetselaarsloge "Le Union Royale",</i> Leiden.
Blitzer, C	1968	<i>Age of kings,</i> Nederland.
Böeseken, A J	1938	<i>Nederlandsche Commissarissen aan de Kaap 1657 -1700, 's Graven- hage.</i>
	1952	<i>Drie eeue: die verhaal van ons vaderland, Deel I,</i> Kaapstad.
Boguslawski, A	1873	<i>Die Entwicklung der Taktik von 1793 bis zur Gegenwart, Deel I-IV,</i> Berlyn.
Botha, C G	1970	<i>Social life in the Cape Colony in the 18th century,</i> Kaapstad.
Bouch, R J	1977	<i>Infanterie in Suid-Afrika 1652- 1976,</i> Pretoria.

Bredekamp, H C	1982	<i>Van veeverskaffers tot veewagters, Bellville.</i>
Busken Huet, C D	1965	<i>Het land van Rembrandt, 's Gravenhage.</i>
De Gheyn, J	1607	<i>Wapenhandelinge van roers, musquetten ende spiessen achterfolgende de ordre van Sijn Excellentie Maurits Prince van Orangie, Den Haag.</i>
De Kock, W J & D W Krüger (reds.)	1972	<i>Dictionary of South African biography, Deel II, Pretoria.</i>
Delbrück, H	1920	<i>Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte, Deel IV, Berlyn.</i>
Den Boer, W & W J Wijn	1947	<i>Oorlog en krijgswesen in der loop der eeuwen. Eerste Nederlandsche Systematisch Ingerichte Encyclopaedie, Deel IX, Amsterdam.</i>
De Rek, J	1967	<i>Prinzen, patriciers en patriotten, Baarn.</i>
De Villiers, J	1969	<i>Hottentot-regimente aan die Kaap, 1781 - 1806. (Ongepubliseerde M.A.-proefskrif, Universiteit van Stellenbosch).</i>
Devijver, H	1972	<i>Romeinse legerstratificatie. Historiael, 11 November 1972.</i>
Diekerhoff, F L	1967	<i>De oorlogsvloot in de zeventiende eeuw, Bussum.</i>
Elias, B G J	1977	<i>De tachtigjarige oorlog, Haarlem.</i>
Fortescue, J W	1899	<i>A history of the British army, Deel I, Londen.</i>
Fruin, R	1904	<i>Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog 1588 - 1598, Berlyn.</i>
Greig, D	1987	<i>The reluctant colonists: Netherlanders abroad in the 17th and 18th centuries, Maastricht.</i>
Hahlweg, W	1987	<i>Die Heeresreform der Oranier</i>

- und die Antike, Osnabrück.
- Hale, J R 1966 *The Renaissance, Nederland.*
- Idenburg, P J 1946 *De Kaap de Goede Hoop gedurende de laatste jaren van het Nederlandsch bewind, Leiden.*
- Jähns, M 1880 *Handbuch einer Geschichte des Kriegswesens von der Urzeit bis zur Renaissance, Leipzig.*
- 1891 *Geschichte der Kriegswissenschaften, Dele I-II, München en Leipzig.*
- Jansen, H P H 1983 *De Nederlandse samelewing van der prehistorie tot in onze tijd, Amsterdam.*
- Japikse, N 1937 *De geschiedenis van het Huis van Oranje-Nassau, Den Haag.*
- Jeffreys, M K 1920 *Memorandum of Commissioner J.A.de Mist, Kaapstad.*
- Jooste, S J 1987 *Westerse blaasinstrumentspel en-onderrig in Suid-Afrika van 1652-1902: 'n kultuur-historiese evaluering. (Ongepubliseerde D.Mus.-proefskrif, PU vir CHO, Potchefstroom.*
- Kamphuis, P H & C M Schulten 1986 *Van Staats tot Koninklijk. Gids ter begeleiding van de expositie in het armamentarium te Delft, Bussum.*
- Koch, H W 1981 *The rise of modern warfare: 1618-1815, Londen.*
- Livesay, A 1987 *Battles of the great commanders, Londen.*
- Loock, J C 1979 *Militêre Geskiedenis. Stellenbosch drie eeue. Kaapstad.*
- Menzel, O F 1957 *Life at the Cape in the mid-eighteenth century. Van Riebeeck-vereniging nr. 2. Kaapstad.*
- 1921 *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope, Deel 1, Van Riebeeck-vereniging nr. 4. Kaapstad.*

	1925	<i>A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope, Deel 2, Van Riebeeck-vereniging nr. 6. Kaapstad.</i>
Mulder, L	1862	<i>Journal van Anthonis Duyck, advokaat-fiskaal van den Raad van State (1591-1602), Den Haag & Arnhem.</i>
Niemeyer, J	1985	<i>Die Revue der kurhannoverischen Armee bei Bermerode 1735, Beckum.</i>
Picard, H W J	1972	<i>Masters of the Castle, Kaapstad.</i>
Pik, J W	1920	<i>Beknopt leerboek der vaderland-sche geschiedenis, Zwolle.</i>
Plathner, L	1913	<i>Graf Johann von Nassau und die erste Kriegsschule. Ein Beitrag zur Kenntnis des Kriegswesens um die Wende des 16. Jahrhunderts, Berlyn.</i>
Prinz, J	1932	<i>Das Württembergische Kapregiment 1786-1808. Die Tragödie einer Söldnerschar, Stuttgart.</i>
Roever, N &
G J Dozy	1948	<i>Het leven van onze voorouders, Amsterdam.</i>
Rosenthal, E	1966	<i>300 years of the Castle at Cape Town, Kaapstad.</i>
Roux, P E	1925	<i>Die verdedigingstelsel aan die Kaap onder die Hollands-Oos-Indiese Kompanjie (1652-1795), Stellenbosch.</i>
Rüstow, W	1855	<i>Untersuchungen über die Organisa-tion der Heere, Basel.</i>
Sherrard, P	1967	<i>Byzantium, Nederland.</i>
Stegemann, H	1939	<i>Der Krieg sein Wesen und seine Wandlung, Deel I, Stuttgart & Berlyn.</i>
Ten Raa, F J G &
F de Bas	1913	<i>Het Staatsche leger 1568 - 1795, Deel I & II, Breda.</i>
Terpstra, H	1947	<i>Eerste Nederlandse systematisch ingerichte encyclopaedia, Deel III, Nederland.</i>
Theal, G M	1897	<i>History of South Africa before</i>

- 1795, Deel III, Londen.
- 1907 *History of South Africa before 1795*, Deel IV, Londen.
- Thimme, A 1957 *Hans Delbrück. Neue deutsche Biographie*, Deel III, Berlin.
- Van der Walt, A J H, J.A.Wiid & A L Geyer 1955 *Geskiedenis van Suid-Afrika*, Deel II, Kaapstad
- Von Christ, W 1920 *Geschichte der griechischen Literatur*, München.
- Von Crousaz, A 1874 *Das Exerciren der Preussischen Infanterie. Nach seiner historischen Entwicklung und auf seinem gegenwärtigen für das deutsche Reichsheer massgebenden Standpunkte*, Leipzig & Kassel.
- Von Scherff, W 1876 *Die Lehre von der Truppenverwendung als Vorschule für die Kunst der Truppenführung*, Berlyn.
- Von Stein, F 1895 *Geschichte des russischen Heeres*, Leipzig.
- Wagenaar, L H 1904 *Het leven van Willem Lodewijk, een vader des vaderlands*, Amsterdam.
- Walker, E A 1928 *A history of South Africa*, Londen.
- Wels, P F 1963 *De Nederlandse Cavalerie*, Bussum.
- Wijn, J W 1934 *Het krijgswesen in den tijd van Prins Maurits*, Utrecht.
- Wise, T 1992 *Medieval European armies*, Londen.
- Young, P 1981 *The fighting man from Alexander the Great's army to the present day*, Londen.